

**Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan**

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY
AND PEDAGOGY**

Scientific journal

**ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКА САЛАСЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯЛЫҚ ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ**

Ғылыми журнал

**ЕВРАЗИЙСКИЙ ЖУРНАЛ АКТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
В ОБЛАСТИ ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ**

Научный журнал

**No. 1(6)
2024
Almaty**

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Turgumbayeva Aizhan Maratovna – PhD, Research Associate Professor, Turan University, H-index 2

Responsible Editor

Kasymzhanova Anargul Aliakparovna – Candidate of Psychological Sciences, Professor, Turan University, H-index 1

Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – Candidate of Philological Sciences, PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

1. Man Cheung Chung – PhD, Zayed University, United Arab Emirates, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, University of Minnesota, United States of America, H-index 11
3. Aimaganbetova Olga Habizhanovna – Doctor of Psychology Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 3
4. Kabakova Maira Pobedovna – Candidate of Psychological Sciences, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 4
5. Slanbekova Gulnar Kobylanovna – PhD, Karagandy Research University, H-index 4
6. Zhienbayeva Nadezhda Bisenovna – Doctor of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 6
7. Tapalova Olga Bisenovna – Candidate of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 5
8. Abdiyev Kali Seilbekovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Turan University, H-index 1
9. Golovchun Aleftina Anatolyevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Turan University, H-index 2
10. Erbosynkyzy Dinara – PhD, Associate Professor, Turan University, H-index 1
11. Nurbaeva Aida Mukhtarkyzy, PhD, Associate Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 2
12. Abdykerimova Gulnar Suindikovna, PhD, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 1

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2024

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министірлігі

Ақпарат комитетінің

07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

**Меншіктенуші: «Туран»
Университеті» мекемесі**

**2022 ж. Желтоқсаннан бастап
тоқсанына бір рет шығады**

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Тұрғымбаева Айжан Маратовна – PhD, қауымдастырылған профессор-зерттеуші, «Тұран» университеті, H-index 2

Жауапты редактор

Қасымжанова Анаргүл Әліакпарқызы – психология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Тұран» университеті, H-index 1

Редактор

Жаппар Қарлығаш Зинилабидиновна – филология ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы

Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқаның мүшелері

1. Man Cheung Chung – PhD, Зайда университеті, Біріккен Араб Әмірліктері, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, Миннесота университеті, Америка Құрама Штаттары, H-index 11
3. Аймағанбетова Ольга Хабижановна – психология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 3
4. Қабақова Майра Победовна – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 4
5. Сланбекова Гүлнар Қобылановна – PhD, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті, H-index 4
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 6
7. Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 5
8. Әбдиев Қали Сейлбекович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «Тұран» университеті, H-index 1
9. Головчун Алефтина Анатольевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Туран» университеті, H-index 2
10. Ербосынқызы Динара – PhD, қауымдастырылған профессор, «Туран» университеті, H-index 1
11. Нұрбаева Аида Мұхтарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 2
12. Абдикеримова Гүлнар Сүйіндіковна – PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 1

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Свидетельство № KZ81VPY00058517 от 07.11.2022 г.
Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Комитет информации

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г.
один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Тургумбаева Айжан Маратовна – PhD, ассоциированный профессор-исследователь, университет «Туран»,
H-index 2

Ответственный редактор

Касымжанова Анаргүль Алиакпаровна – к.пс.н., профессор, университет «Туран», H-index 1

Редактор

Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта

Скуратова Ирина Михайловна

Члены редакционной коллегии

1. Man Cheung Chung – PhD, Университет Зайда, Объединенные Арабские Эмираты, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, Университет Миннесоты, Соединенные Штаты Америки, H-index 11
3. Аймаганбетова Ольга Хабижановна – д.пс.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 3
4. Кабакова Майра Победовна – к.пс.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 4
5. Сланбекова Гульнар Кобылановна – PhD, Карагандинский исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, H-index 4
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – д.пс.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 6
7. Тапалова Ольга Бисеновна – к.пс.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 5
8. Абдиев Кали Сейльбекович – д.п.н., профессор университет «Туран», H-index 1
9. Головчун Алефтина Анатольевна – к.п.н., университет «Туран», H-index 2
10. Ербосынкызы Динара – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран», H-index 1
11. Нурбаева Аида Мухтаркызы, PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 2
12. Абдикеримова Гульнар Суйндиновна, PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 1

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку
отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2024

IN THE ISSUE

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY

Yermentayeva A.R., Koleva I.

Socio-psychological problems in the life activities of students 7

Gerassimova N.S.

Communication and organizational skills of future entrepreneurs:
gender differences 16

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY

Assimov M.A., Vasko T.P., Abdulla K.Y.

Self-coping method in patient with gambling
disorder comorbid with specific phobia: case report 26

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH

Hananyan A.A., Saydnasim A.M.

Theoretical aspects of extraversion and introversion 34

Selichsheva D.A., Mun M.V., Loginova N.A.

Psychological features of amateur volleyball teams:
theoretical analysis of modern research 42

Abenova K.A., Sapirova M.M.

Socio-demographic and psychological characteristics
of kazakh families contributing to domestic violence against women 52

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY

Mussabekova G.Z.

Updating the formation of professionally significant skills as a component
of professional training of specialists in improving teaching methods 64

Zhaukassyn A., Akhmetova A.I., Mukazhanova P.A.

Research competencies of educators to diagnose the language development
of 5-6 years old children as a measure of their well-being 71

Komekova S.O.

Development of information literacy of teachers 81

Meirbekova M.M., Abaeva Zh.S.

Pedagogical aspects of developing deep linguistic
and literary skills in schoolchildren 88

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Ерментаева А.Р., Колева И.

Студенттердің өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелер..... 7

Герасимова Н.С.

Коммуникативные и организаторские навыки
будущих предпринимателей: гендерные различия 16

2 КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Асимов М.А., Васько Т.П., Абдулла К.Е.

Психотерапия методом самосовладания патологического гемблинга
коморбидного со специфической фобией: клинический случай..... 26

3 ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

Ханянян А.А., Сайднасим А.М.

Теоретические аспекты экстраверсии и интроверсии 34

Селищева Д.А., Мун М.В., Логинова Н.А.

Психологические особенности команд волейболистов-любителей:
теоретический анализ современных исследований 42

Абеннова К.А., Сапирова М.М.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ықпал ететін
қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық,
психологиялық сипаттамасы..... 52

4 ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ

Mussabekova G.Z.

Updating the Formation of Professionally Significant Skills as a Component
of Professional Training of Specialists in Improving Teaching Methods 64

Жауқасын Ә., Ахметова А.И., Мукажанова Р.А.

5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде
диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттерін зерттеу 71

Комекова С.О.

Развитие информационной грамотности педагогов 81

Meirbekova M.M., Abaeva Zh.S.

Pedagogical aspects of developing deep linguistic and literary skills in schoolchildren 88

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

FTAXP 15.01.11
ӘОЖ 159.99

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-7-15>

ЕРМЕНТАЕВА А.Р.,*¹

п.ғ.д., профессор.

*e-mail: a.ermentayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-6860-384X

КОЛЕВА И.,²

п.ғ.д., профессор.

e-mail: kolevaira@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4881-5482

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Әулие Климент Охридский

атындағы София университеті,

София қ., Болгария

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨМІР ТІРШІЛІГІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Андатпа

Мақалада студенттердің өмір сапасы және өмірге қанағаттануының маңызы талданды. Студенттердің өмір сапасы, өмірге қанағаттануы және өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелер өзара байланыста қарастырылды. Әрі теориялық талдау нәтижесінде студенттердегі әлеуметтік-психологиялық мәселелері олардың өмір сапасының, өз өмірлеріне қанағаттануының анықтауыштары, факторлары, алғы-шарттары ретінде негізделді. Студенттердің өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелер 2023–2024 оқу жылында психологиялық, педагогикалық білім беру бағдарламалары бойынша Алматы, Астана, Семей, Өскемен, Павлодар сияқты республикалық ЖОО-ларда оқитын 521 болашақ мамандардың сауалнамаға берген жауаптары арқылы анықталды. Сыналушылар жауаптарынан алынған әлеуметтік-психологиялық мәселелердің өзара ықпалдастықтағы сипаты белгілі болды. Талдау арқылы белгілі болған 114 әлеуметтік-психологиялық мәселелер 9 санатқа бөлініп, жіктелді. Әр санат бойынша сандық көрсеткіштердің мәндері студенттердің өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелердің ауқымдылығын, әржақтылығын, көпфакторлығын айқындады. Сонымен қатар Пирсон корреляциялық коэффициенті арқылы студенттердің өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелердің өзара тәуелдігі, бір-бірімен байланысы статистикалық мәнді болды. Мақала деңгейінде анықталған өмір тіршілігіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелер студенттердің өмір сапасын, олардың өз өміріне қанағаттану деңгейін арттырудың қазіргі қазақстандық қоғамдағы аса күрделі де өзекті мәселе екенін көрсетті.

Тірек сөздер: әлеуметтік-психологиялық мәселелер, қарама-қайшылық, өмірге қанағаттану, өмір сапасы, студент, субъект, субъектілік.

Кіріспе

1960 жылдан бастап адам тіршілігінің әр саласын зерттеушілер өмір сапасының түрліше анықтамаларын, әр негіздегі концептуалды тұрғылары пайда бола бастайды [1]. Өмір сапасы – физикалық және психологиялық қанағатты, қаржылық тәуелсіздікті, әлеуметтік қатынастар жүйесін, тұлға сенімдері мен әлеуметтік жағдайларды қамтитын адам тіршілігінің әртүрлі аспектілерін танып, білу үшін қолданылатын күрделі және көп қырлы ұғым [2]. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) кейіннен өмір сүру сапасын адамның өзі өмір сүретін мәдениет пен құндылықтар жүйесі контекстінде және өз мақсаттарына, күтулеріне, стандарттарына және міндеттеріне қатысты өз өмір жағдайын қабылдауы бойынша қарастыруға нұсқау жасайды [3].

Ертеректе Б.Г. Ананьев, Ш. Бюллер, Л.Н. Грановская, В.Т. Лисовский, Х. Ремшидт, Н.А. Рыбников, В.Е. Смирнов, Е.И. Степанова, Э. Торндайк, Э. Эриксон, Э. Шпрангер және т.б., қазіргі кезде А.А. Вербицкий, И.А. Зимняя, И.С. Кон, Х.Т. Шерьязданова, М.В. Буланова-Топоркова, А.Р. Ерментаева, С.И. Самыгин, М. Дзугкоева сияқты зерттеушілердің пікірінше адамның бүкіл өмір тарихында, жалпы онтегенетикалық дамуында жасөспірімдік пен жастық шақ маңызды орын алады. Физикалық, психологиялық, әлеуметтік және жыныстық дамудың осы кезеңдерінде жасөспірімдер мен жастар жауапкершілік, дербестік, белсенділік сияқты субъектілік қасиеттерді «жағдайдан тыс» (В.А. Петровский) негізде біртіндеп жанақұрылым ретінде дамытады. Сонымен қатар қазіргі жоғары оқу орындары білімді және дағдыны жетілдіруге басты назар аударады. Осыған орай білім алушылардың әлеуметтік-психологиялық өмір сапасын арттыру, олардың өз өміріне қанағаттануы көбіне теориялық-практикалық мәселелер ретінде қарала қоймайды.

Ал, жас ерекшеліктеріне байланысты биологиялық және әлеуметтік-психологиялық факторлардың ықпалы ЖОО студенттерін кейде бейсубъектілік мінез-құлыққа ұрындыруы ықтимал [4].

Бейсубъектілік мінез-құлық, өз кезегінде студенттердің өмір сапасына теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан кейбір зерттеулер бойынша студенттердің өмір сүру сапасы төмен деңгейді көрсетеді екен [5–7].

Олай болса, білім алушы жастардың өз өмірлеріне субъективті қанағаттануы мен субъектілік дамуын, кәсіби дағдылары мен өмір сүру сапасын арттыруын зерттеуді психологиялық ғылым мен тәжірибеде өзекті мәселе деп санаймыз.

Сондықтан соңғы жылдары зерттеушілер тұлғадағы өмірге қанағаттана алудың әлеуметтік-психологиялық алғышарттарын, психологиялық детерминанттарын, предикторларын, заңдылықтарын, механизмдерін және сипаттамалық ерекшеліктерін ашуға ерекше мән беруде.

Осыған орай студенттердің өз өмір сапасына кері әсер ететін әлеуметтік-психологиялық мәселелерді анықтау міндеті қойылды.

Осы ұстаным негізінде ең алдымен өз тіршілік әрекетінің субъектісі болатын студенттердің әлеуметтік-психологиялық мәселелерін өздерінің саналы аңғаруы, олардың өз өміріне қанағаттануы өзекті зерттеу мәселесі болады.

Зерттеу объектісі – өмір сапасы мен студенттердің өз өмірлеріне қанағаттануы.

Ал, студенттердегі әлеуметтік-психологиялық мәселелер зерттеу пәнін анықтайды.

Зерттеу мақсаты өмір сапасына, өз өмірлеріне қанағаттануына бейнеленетін студенттердегі әлеуметтік-психологиялық мәселелердің мазмұнын, өзара тәуелдігін анықтау болады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу объектісі мен пәніне орай психологиялық концепциялар, теориялар, эксперименттік нәтижелер зерттеу материалдары болады.

Зерттеу тақырыбы мен мақсатына байланысты студенттердегі әлеуметтік-психологиялық мәселелердің сандық және сапалық көрсеткіштерін талдау, жинақтау, нақтылау, жалпылау үшін ашық сауалнамалар зерттеу әдістері ретінде қолданылады.

Зерттеу процедурасы және сыналушылар. Зерттеу мақсаты мен қисынына орай студенттердің өмір сапасына, өз өміріне субъективті қанағаттануына кері әсері болатын әлеуметтік-психологиялық мәселелерді зерттеу алға қойылды.

Сауалнама 2023–2024 оқу жылында қазан айынан ақпанға дейін жүргізілді.

Психологиялық, педагогикалық білім беру бағдарламалары бойынша Алматы, Астана, Семей, Өскемен, Павлодар сияқты республикалық ЖОО-ларда оқитын 521 болашақ мамандар сыналушы болып, кездейсоқ, анонимді және ерікті түрде онлайн қатысты.

Сыналушылардың орташа жас мөлшері $21,71 \pm 2,84$ болды.

Сыналушыларға өзінің осы шақтағы өміріне толымды қанағаттануына кері әсер ететін әлеуметтік-психологиялық мәселелердің 10 түрін тізбектеп жазу тапсырылды. Әр әлеуметтік-психологиялық мәселесіне сыналушылардың тарапынан Лайкерт стилінде 1-ден 10 балға дейін субъективті бағалануы қажет болды. Сауалнама Google Форма платформасында жүргізілді.

Әдебиетке шолу

Өмірге қанағаттану – студенттердің өзіне, өз тағдырына деген субъектілік және субъективті қатынасын анықтайтын көп қырлы, көп параметрлі, динамикалық, күрделі ықпалдастықтағы құрылым. Бұл құрылым «субъективті эмоциялық-бағалаушы қатынаспен сипатталатын және іс-әрекетке, ізденуге, ішкі және сыртқы объектілерді басқаруға әсер ететін ынталандырушы күшке ие» [8] когнитивтік, эмоциялық-еріктік процестермен кірігеді.

Бүгінгі таңда өмірге қанағаттанудың іргелі және қолданбалы мәселелеріне арналған ғылыми жұмыстар жеткілікті: бақыттың психологиялық теориялары (М. Аргайл, М. Селигман, И.А. Джидаран және т.б.); қоғамдағы әлеуметтік контексте өмірге қанағаттанудың айырмашылықтарын тұжырымдайтын теориялар (Р. Истерлин, Н.Ж. Әуелбекова, Н.С. Ахтаева және Д.А. Клепиков т.б.); студенттердің субъективті қанағат концепциялары (Е. Динер, С. Любомировский, Л.В. Куликов, А.Р. Ризуллал, А.Р. Ерментаева және Қ.С. Әділжанова т.б.)

Біздің зерттеулерімізде оқуына, іс-әрекетіне, қарым-қатынасына, өзін-өзі жүзеге асыруына, денсаулығына субъективті қанағаттану студенттердің өмір сапасының арту шарты ретінде тұжырымдалады [9–11].

Негізгі ережелер

Жастардың, студенттердің өз өмір сапасын арттыруда, өз өміріне субъективті қанағаттануында тіршілік әрекетіндегі әлеуметтік-психологиялық мәселелерді саналы аңғаруы мен шеше алуы бәрінен маңызды. Себебі «Адам өмірінде ішкі мен сыртқы, пішін мен мазмұн, сана мен іс-әрекет, бейне мен әрекет, аффект пен зият, ішкі және сыртқы пішіндер, бірінші мен екінші Мен, жан мен тән және т.б. арасындағы үйлесімнің (немесе бірлік) болуы өтпелі сәттер ғана. Олар тек шартты түрде ғана бір-біріне сәйкес келеді... Шынайы өмір олардың арасындағы кернеу мен қарама-қайшылықтарды жеңуден тұрады. Бұлар адам дамуының қайнар көзі мен қозғаушы күшін құрайды» [12, 289 б.].

Тұлғаның қарама-қайшылықтарды шеше алу ресурсы субъектіліктің мүмкіндіктері мен қасиеттері ретінде (С.Л. Рубинштейн, К.А. Абулханова, А.Р. Ерментаева т.б.); стресске төзімділік стратегиялары, күресу тетіктері ретінде (Р. Лазарус, С. Хобфолл, С. А. Хазова, Қ. Мұздыбаев және т.б.); тұрақтылықтың алғышарттары ретінде (С. Мадди, Д.Н. Леонтьев, А.Р. Ерментаева және Ж. Хамит т.б.); психологиялық капиталдың негізі ретінде (А.Р. Ерментаева мен А. Тұрсынбек т.б.); ассертивтіліктің құрамдас бөліктері ретінде (М. Лэндэсбал, Х. Опатхе, Б. Хикмат, А.Р. Ерментаева және А. Қалжанова, т.б.); және т.б. қарастырылады.

Сонда, зерттеушілердің ғылыми ұстанымдарына байланысты қарама-қайшылықтарды шеше алу тұлғаның психологиялық ресурстарының маңыздысы және анықтаушы ретінде айқындалды. Сонымен қатар өмірдегі түрлі мәселелік жағдаяттардың негізіндегі қайшылықтарды тауып, олардан «қашпай», саналы аңғару ғана оларды оңтайлы шешудегі тұлғаның субъектілігі мен психологиялық дайындығының деңгейлерін білдіреді.

Дегенмен өмірде, іс-әрекетте, қарым-қатынаста мәселелік жағдаяттардың пайда болуын, мазмұнын студенттердің түсіне алу мүмкіндіктерімен, саналы аңғаруымен байланысты. Сондықтан кез келген тіршілік әрекеті – іс-әрекет, қарым-қатынас барысында пайда болатын қарама-қайшылықтарды студенттердің саналы түрде қабылдауы, аңғаруы қажет.

Сонымен қатар тұлғаның тіршілігіндегі әрбір әлеуметтік-психологиялық мәселе оның өз өміріне қанағаттануын төмендетіп қана қоймайды. Біз бұл мақалада студенттердің өмір сапасын арттыруды өзекті ететін әр әлеуметтік-психологиялық мәселе басқаларымен байланысты, тәуелді болады деп санаймыз. Бұл болжамды сауалнамаға студенттердің берген жауаптарымен тексереміз.

Нәтижелер және талқылау

Сыналушылар өзінің осы шақтағы өміріне толымды қанағаттануына кері әсер ететін әлеуметтік-психологиялық мәселелердің толық тізімі алынды. Сыналушылар жауаптарындағы қайталанбайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелер 114 құрамнан жинақталды. Олар мазмұны бойынша жалпыланып, төмендегідей 9 санатқа топтастырылды:

1. Кейбір тұлғалық ерекшеліктер: сенімсіздік; ұялшақтық; қорқақтық; жалқаулық; сенгіштік; күмәншілдік; енжарлық т.с.с.

2. Андрометрикалық көрсеткіштер: салмақтың артуы; түр-әлпетке көңіл толмау; дене бітіске және дене сымбатқа қанағаттанбау; физикалық белсенділікке жағдайдың болмауы т.с.с.

3. Қарым-қатынасқа байланысты мәселелер: дос-жаран арасындағы сенімсіздік; жақын тұтқан адамдармен өзара түсінісудегі қиындықтар; әлеуметтік ортада белсенділік таныта алмау; іс-әрекетте бастамашылдықтың жетіспеуі; ортада тұйықтық позиция; дос-құрбылардың сатқындығы; т.с.с.

4. Оқу іс-әрекетіне қатысты мәселелер: сәтсіздікке бой алдыру; оқытушылардың бағалауына көңілдің толмауы; терең білімге, кәсіби тәжірибені ұлғайтуға уақытты жеткізе алмау; оқу процесінде өзара әрекеттестікті тиімді орната алмау; тұрақты білім меңгеруге ерік-жігердің жетіспеуі; кейбір оқытушылардың әділетсіздігі т.с.с.

5. Тұрмыс жағдайына, тіршілік әрекетіне байланысты мәселелер: мекен-жайдағы жағдаймен қанағаттанбау; күн тәртібін сақтауға, оқуға, ұйқы қандыруға, демалуға мүмкіндіктің жеткіліксіздігі т.с.с.

6. Материалдық жағдайлардан туындайтын мәселелер: материалдық жағдайды арттыру мүмкіндігінің болмауы; қаржының жеткіліксіздігі; қаржыны үнемдей алмау; материалдық жағынан тәуелсіздіктің болмауы; материалдық жағдайға байланысты дәрменсіздікті сезіну т.с.с.

7. Әлеуметтік ортаның қабылдауына байланысты мәселелер: ортада студенттің жасқа, жынысқа қатысты кейбір әлеуметтік рөлдерінің адекватты қабылданбауы; ортада өз тілегіңе орай орын табудың қиыншылығы; болашақтың бұлыңғырлығы; ассертивті позицияның жеткіліксіздігі; өзін-өзі таныту, өзін-өзі актуалдандыруға ортадағы кедергілер; ортада деморализациялық жағдай т.с.с.

8. Отбасылық мәселелер: отбасындағы кикілжіңдер; отбасындағы қаржылық, әлеуметтік жағдайлардың ауырлығы; жақын адамның денсаулығындағы мәселелер; жақын, туыс адамдар арасындағы депривациялық мінез-құлықтар мен бейәлеуметтік әдеттер т.с.с.

9. Денсаулыққа байланысты мәселелер: медициналық негізде диетаны ұстана алмау; шаршау, қажу жайттары; денсаулықтың нашарлауы; қорқыныш, стресс, депрессия белілерінің кездесуі; шылым шегу, алкоголь тұтыну т.с.с.

Қорғаныс механизмінің шектік деңгейлерінің көрінісі: зерттеуге қатысқан 7 студент өздерінде ешқандай мәселе түбегейлі жоқ екендігін мәлімдеді. Бұл жағдай олардың саналы түрде аңғарылмаған, тереңде жатқан мәселелерінің бар екендігін және осы орайдағы қорғаныс механизмдерінің ықпалын танытады.

Осы әлеуметтік-психологиялық мәселелердің санаттары бойынша студенттердің жауаптарына сәйкес орташа шамалар көрсетіліп, кестеге салынды (1-кесте, 11 б.).

Барлық санат бойынша әлеуметтік-психологиялық мәселелердің орташадан жоғары, жоғары бағалануы біздің зерттеудің өзектілігі мен маңызын аша түседі.

Әр санаттағы мәселелердің статистикалық өзара айырмашылықтары мәнді еместігі орта тенденциялық көрсеткіштерден айқын көрінеді. Дегенмен кейбір санаттар – тұрмыс жағдайына, тіршілік әрекетіне байланысты мәселелер; материалдық жағдайлардан туындайтын мәселелер және қарым-қатынасқа байланысты мәселелерді сыналушы студенттер әлдеқайда жоғары бағалайды.

Кесте 1 – Студенттердің әлеуметтік-психологиялық мәселелерінің көрсеткіштері

	Мәселе санаттары	М	δ
1.	Кейбір тұлғалық ерекшеліктер	7,27	0,96
2.	Андропометрикалық көрсеткіштер	7,04	1,11
3.	Қарым-қатынасқа байланысты мәселелер	8,70	1,15
4.	Оқу іс-әрекетіне қатысты мәселелер	7,63	1,17
5.	Тұрмыс жағдайына, тіршілік әрекетіне байланысты мәселелер	8,91	1,38
6.	Материалдық жағдайлардан туындайтын мәселелер	8,78	0,97
7.	Әлеуметтік ортаның қабылдауына байланысты мәселелер	7,67	1,20
8.	Отбасылық мәселелер	6,05	1,52
9.	Денсаулыққа байланысты мәселелер	5,49	1,63
	Барлығы	7,504	1,232
Ескертпе: М – мәселелердің балдық үлесі бойынша орташа мәндер; δ – стандартты ауытқу.			

Сыналушылардың көпшілігі кәсіби практика кезінде білім алуды тәжірибемен ұштастыруға қанағаттана қоймайтындарын; оқу іс-әрекетінің ЖОО-да ұйымдастырылуы толықтай инклюзивті еместігін; меңгерілген білім бағалаудың даралығы, саралануы болмай, жалпылық сипатын нақтылаған. Бұл мәселелерді талдап, топтастырғанда оқу іс-әрекетіне қатысты мәселелердің мазмұны ерекше назар аудартады.

Әлеуметтік-психологиялық мәселелерді сыналушылар бағалап, одан әрі оның мазмұнын ашық түрде бейнелей алған. Мысалы, сыналушылар тарапынан оқу іс-әрекетке қатысты мәселелер мазмұны ашылған: «соншама көп тапсырмаларды қай кезде орындап бітіруге болады?», «кейбір оқылатын пәндердің/материалдардың болашақ мамандыққа нақты қатысы жоқ емес пе?», «лекция кезінде біз материалды ұғып, тыңдап отыруымыз керек пе, әлде, жазуымыз керек пе?», «кейбір материалдар түсініксіз болса, одан кейінгі тақырыптарды қалай меңгеруге болады?», «тесттік бақылаудан сүрінбей өту үшін жазылған лекцияларды, оқулықтағы анықтамаларды жаттай беру керек пе?», «кейін практикада қолдана алатын материалды білсек болды емес пе?», «мәтіндегінің барлығы маңызды сияқты, бірақ оның бәрін қалай есте сақтау керек?», «сабақта нақты әрекет жасауға үйренбесек, теорияны білгеннің пайдасы не?», «кейде мәтін тек ғылыми ұғымдардан тұрады, оны қанша оқысам да түсіне алмасам/ұмытып қалсам, не істеймін?», «теорияны өмірдегі жағдайлармен байланыстырса, бірден түсінер ме едік?» және т.с.с.

Шешілуі өмір сапасының деңгейлерін анықтайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелердің арасында статистикалық мәнді корреляциялар Пирсон коэффициенті бойынша есептелді. Өртүрлі санаттар арасындағы корреляциялардың мәні орташадан күштіге дейін ауытқиды ($r = 0,305$ -тен $r = 0,789$ -ке дейін).

Кесте 2 – Айнымалылардың арасындағы орташа мәндер

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Кейбір тұлғалық ерекшеліктер	-								
2	Андропометрикалық көрсеткіштер	0,319	-							
3	Қарым-қатынасқа байланысты мәселелер	0,558	0,621	-						
4	Оқу іс-әрекетіне қатысты мәселелер	0,467	0,588	0,751	-					
5	Тұрмыс жағдайына, тіршілік әрекетіне байланысты мәселелер	0,516	0,707	0,656	0,723	-				

2-кестенің жалғасы

6	Материалдық жағдайлардан туындайтын мәселелер	0,360	0,712	0,463	0,557	0,789	-			
7	Әлеуметтік ортаның қабылдауына байланысты мәселелер	0,694	0,754	0,699	0,492	0,644	0,765	-		
8	Отбасылық мәселелер	0,573	0,325	0,700	0,581	0,705	0,728	0,534	-	
9	Денсаулыққа байланысты мәселелер	0,311	0,596	0,305	0,499	0,421	0,493	0,418	0,625	-
Ескертпе: Барлық корреляциялар $p < 0,001$ бойынша статистикалық мәнді.										

Әлеуметтік-психологиялық мәселелерінің арасындағы байланыстардан сыналуды студенттердің өз өміріне қанағаттануы кешенді тұрғыны қажет ететінін бейнелейді. Басқаша айтқанда, бір ғана әлеуметтік-психологиялық мәселенің шешімін табу арқылы студенттердің өмір сапасын арттыру мүмкін емес. Олай болса, студенттердің өз өміріне қанағаттануы үшін өз өмірінің «сценаристі, режиссері және актері» (С.Л. Брушлинский) болатындай оларда субъектілікті дамыту қажетті шарт деп ұстанамыз.

Қорытынды

Тақырыпқа қатысты зерттеулер көрсеткендей, жастардың, болашақ мамандардың өмір сапасының төмендігі, өз өміріне қанағаттанбауы, әлеуметтік-психологиялық мәселелердің ауқымдылығы мен шешімдерін таппауы олардың психикалық денсаулығы мен тіршілік әрекеттеріне қауіпті болады.

Сыналуды студенттердің тіршілік саласында әлеуметтік-психологиялық мәселелердің ауқымдылығы, әр жақтылығы, көп факторлығы анықталды. Осы факторлардың барлығы жастардың әл-ауқатына зиянды әсер етеді. Алынған мәліметтер сыналудың өз өмір сапасына қанағаттана қоймайтынын көрсетеді. Әрі бұл мәселелер жастарда күйзелістің жоғарылауына ықпал етуі мүмкін.

Олай болса, студенттердің оқу-кәсіби іс-әрекет барысында өз өмір тіршіліктерін психологиялық парасаттылық деңгейінде аңғарып, қабылдауға қажетті қасиеттерді, дағдыларды субъектілік позициямен өзіндік дамуға бағдарлануы өзекті болады.

Сонымен қатар сыналудың сауалнаға берген жауаптарынан біздің қоғамда жалпы жастардың, ЖОО студенттерінің өмір сапасын арттыру үшін психологиялық, әлеуметтік, физикалық және экономикалық мәселелерді шешуге атсалысу стратегияларын жүзеге асырудың қажеттігі туралы ақпарат береді. Осы тұрғыдан алғанда, үкімет, саясаткерлер деңгейінде әлеуметтік-психологиялық мәселелерді анықтап, шешімін табу, көмектесу, қолдау шаралары жастардың өз өміріне қанағаттану сезімін өзекті етіп, қоғамда буллинг, оскаркизм жағдайларынан суицидке дейін тосқауыл болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Karimi M., Brazier J. Health, health-related quality of life, and quality of life: what is the difference? // *Pharmacoeconomics*. 2016. Vol. 34. P. 645–649.
- 2 Moons P., Budts W., De Geest S. Critique on the conceptualisation of quality of life: a review and evaluation of different conceptual approaches // *International journal of nursing studies*. 2006. Vol. 43. No. 7. P. 891–901.
- 3 Whoqol Group et al. The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization // *Social science & medicine*. 1995. Vol. 41. No. 10. P. 1403–1409.
- 4 Ерментаева А.Р. Бейсубъектіліктің психологиялық предикторлары // *Eurasian Journal of Current Research in Psychology and Pedagogy*. 2023. No. 3. P. 7-14. URL: <https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-3-7-14>

- 5 Gabriele M. et al. Italian medical students quality of life: years 2005-2015 // *Annali Di Igiene Medicina Preventiva e Di Comunita*. 2016. Vol. 28. No. 4. P. 245–251.
- 6 Ghassab-Abdollahi N. et al. Association of quality of life with physical activity, depression, and demographic characteristics and its predictors among medical students // *Journal of Education and Health Promotion*. 2020. Vol. 9. No. 1. P. 147.
- 7 Serinolli M.I., Novaretti M.C.Z. A cross-sectional study of sociodemographic factors and their influence on quality of life in medical students at Sao Paulo, Brazil // *PLoS One*. 2017. Vol. 12. No. 7. P. 0180009.
- 8 Шамяонов Р.М. Субъективное благополучие личности: психологическая картина и факторы. – Саратов, 2008. – 294 с.
- 9 Ерментаева А.Р. Болашақ мамандардың субъектілік даму ерекшеліктері. – Астана: ЖҚС «Идеал ІС 2009», 2018. – 280 б.
- 10 Ерментаева А.Р. Субъектілік даму психологиясы. – Нұр-Сұлтан: ЖҚС «Идеал ІС 2009», 2019. – 262 б.
- 11 Adilzhanova A., Turganbayeva B., Yermantayeva A., Aubakirova Z., Kulmysheva N., Oralbekova B. Specific features of the training seminar in order to improve the subjective well-being of students. *Cypriot Journal of Educational Science*. 2022. No. 17(4), P. 1373–1384. URL: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i4.7161>
- 12 Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М., 1994. – 304 с.

REFERENCES

- 1 Karimi M., Brazier J. (2016). Health, health-related quality of life, and quality of life: what is the difference? // *Pharmacoeconomics*. Vol. 34. P. 645–649. (In English).
- 2 Moons P., Budts W., De Geest S. (2006) Critique on the conceptualisation of quality of life: a review and evaluation of different conceptual approaches // *International journal of nursing studies*. Vol. 43. No. 7. P. 891–901. (In English).
- 3 Whoqol Group et al. The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization // *Social science & medicine*. 1995. Vol. 41. No. 10. P. 1403–1409. (In English).
- 4 Ermentayeva A.R. (2023) Beisubektılıqtıñ psihologialyq prediktorlary // *Eurasian Journal of Current Research in Psychology and Pedagogy*. No. 3. P. 7-14. URL: <https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-3-7-14>. (In Kazakh)
- 5 Gabriele M. et al. (2016) Italian medical students quality of life: years 2005-2015 // *Annali Di Igiene Medicina Preventiva e Di Comunita*. Vol. 28. No. 4. P. 245–251. (In English).
- 6 Ghassab-Abdollahi N. et al. (2020) Association of quality of life with physical activity, depression, and demographic characteristics and its predictors among medical students // *Journal of Education and Health Promotion*. Vol. 9. No. 1. P. 147. (In English).
- 7 Serinolli M.I., Novaretti M.C.Z. (2017) A cross-sectional study of sociodemographic factors and their influence on quality of life in medical students at Sao Paulo, Brazil // *PLoS One*. Vol. 12. No. 7. P. 0180009. (In English).
- 8 Shamionov R.M. (2008) Sub#ektivnoe blagopoluchie lichnosti: psihologicheskaja kartina i faktory. Saratov, 294 p. (In English).
- 9 Ermentayeva A.R. (2018) Bolaşaq mamandardıñ subektılık damu erekşelikteri. Astana: JQS «İdeal İS 2009», 280 p. (In Kazakh).
- 10 Ermentayeva A.R. (2019) Subektılık damu psihologiasy. Nūr-Sūltan: JQS «İdeal İS 2009», 262 p. (In Kazakh).
- 11 Adilzhanova A., Turganbayeva B., Yermantayeva A., Aubakirova Z., Kulmysheva N., Oralbekova B. (2022). Specific features of the training seminar in order to improve the subjective well-being of students. *Cypriot Journal of Educational Science*. No. 17(4), P. 1373–1384. URL: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i4.7161>. (In English).
- 12 Zinchenko V.P., Morgunov E.B. (1994) Chelovek razvivajushhijsja. Ocherki rossijskoj psihologii. M., 304 p. (In English).

ЕРМЕНТАЕВА А.Р.,*¹

д.пс.н., профессор.

*e-mail: a.ermentayeva@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-6860-384X

КОЛЕВА И.,²

д.п.н., профессор.

e-mail: kolevaira@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4881-5482

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Софийский университет

Св.Климента Охридского,

г. София, Болгария

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье проанализировано качество жизни студентов и важность их удовлетворенности жизнью. Качество жизни студентов, их удовлетворенность жизнью и социально-психологические проблемы в их жизни были рассмотрены во взаимосвязи друг с другом. В результате теоретического анализа были установлены социально-психологические проблемы студентов как детерминанты, факторы, предпосылки качества их жизни, удовлетворенности своей жизнью. Социально-психологические проблемы в жизни студентов определялись по ответам на опрос 521 будущего специалиста, обучающегося по психолого-педагогическим образовательным программам городов Алматы, Астаны, Семей, Усть-Каменогорска, Павлодара в 2023–2024 учебном году. Стала известна интегрированность социально-психологических проблем, полученная из ответов испытуемых. Сто четырнадцать социально-психологических проблем, выявленных в результате анализа, были выделены и классифицированы по девяти категориям. Значения количественных показателей в каждой категории определяли масштабность, многоаспектность и многофакторность социально-психологических проблем в жизнедеятельности студентов. Кроме того, коэффициент корреляции Пирсона показал, что взаимозависимость и взаимосвязь социально-психологических проблем в жизни студентов статистически значимы. Выявленные на уровне статьи социально-психологические проблемы в жизнедеятельности студентов показали, что повышение качества их жизни и уровень удовлетворенности собственной жизнью являются очень сложной и актуальной проблемой в современном казахстанском обществе.

Ключевые слова: качество жизни, удовлетворенность жизнью, социально-психологические проблемы, противоречие, студент, субъект, субъектность.

YERMENTAYEVA A.R.,*¹

d.ps.s., professor.

*e-mail: a.ermentayeva@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-6860-384X

KOLEVA I.,²

d.p.s., professor.

e-mail: kolevaira@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4881-5482

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Sofia University «St.Kliment Ohridski»

Sofia, Bulgaria

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN THE LIFE ACTIVITIES OF STUDENTS

Abstract

The article analyses the quality of life of students and the importance of their life satisfaction. The quality of life of students, their life satisfaction and socio-psychological problems in their lives have been considered in the relationship with each other. And as a result of theoretical analysis the socio-psychological problems of students

as determinants, factors, prerequisites of their quality of life, satisfaction with their life were established. Socio-psychological problems in the life of students were determined by the answers to the survey of 521 future specialists studying on psychological and pedagogical educational programs of Almaty, Astana, Semey, Ust-Kamenogorsk, Pavlodar cities in 2023–2024 academic year. Integration of socio-psychological problems obtained from the answers of the test subjects became known. One hundred and fourteen socio-psychological problems identified as a result of the analysis were identified and classified into 9 categories. The values of quantitative indicators in each category determined the magnitude, multidimensionality and multifactorial of socio-psychological problems in students' life activities. In addition, Pearson's correlation coefficient showed that the interdependence and interrelationship of socio-psychological problems in students' life are statistically significant. Identified at the level of the article socio-psychological problems in the life activities of students showed that improving the quality of their lives and levels of satisfaction with their own lives is a very complex and urgent problem in modern Kazakhstani society.

Key words: quality of life, life satisfaction, socio-psychological problems, contradiction, student, subject, subjectivity.

МРНТИ 15.41.47
УДК 159.9.072

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-16-25>

ГЕРАСИМОВА Н.С.,*¹

докторант.

*e-mail: n.gerassimova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6414-6584

¹Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

КОММУНИКАТИВНЫЕ И ОРГАНИЗАТОРСКИЕ НАВЫКИ БУДУЩИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ: ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ

Аннотация

Успех предпринимателя связан с его личностными и психологическими характеристиками, одними из которых являются коммуникативные и организационные склонности. Организаторские склонности способствуют эффективному управлению бизнесом, включая планирование, распределение ресурсов, установление приоритетов и контроль над процессами. Коммуникативные склонности, такие как адаптивность, эмпатия, умение убеждать, являются также важными для бизнеса. Цель статьи – исследование гендерных особенностей проявления коммуникативных и организаторских склонностей обучающихся инновационно-предпринимательского университета «Туран». В статье представлены результаты сравнительного анализа организаторских и коммуникативных склонностей у студентов, планирующих предпринимательскую деятельность и обучающихся, планирующих работать в качестве наемных сотрудников. Исследование проведено с использованием теоретического анализа, опросника «Коммуникативные и организаторские склонности», статистического метода обработки данных – непараметрического критерия Манна-Уитни. В результате исследования были выявлены гендерные различия среди обучающихся, планирующих в дальнейшем стать предпринимателем. Степень проявления коммуникативных склонностей у юношей выше, чем у девушек. Степень проявления организаторских склонностей выше у девушек, чем у юношей. Различий в проявлении коммуникативных и организаторских склонностей среди юношей и девушек, планирующих работать по найму, выявлено не было. В соответствии с результатами исследования в образовательные программы студентов рекомендуется включить дисциплины, программы и тренинги развивающие организаторские и коммуникативные навыки.

Ключевые слова: организаторские склонности, коммуникативные склонности, предпринимательская деятельность, обучающиеся, гендерные различия.

Введение

Психология предпринимательства – отрасль исследований, которая привлекает внимание ученых, так как изучает факторы, способствующие успешному предпринимательству в различных направлениях: социальном, экономическом, личностном.

Предпринимательство является примером того, как с помощью индивидуальной активности и инициативы решаются проблемы глобального изменения рынка труда, связанные с неопределенностью, нехваткой времени, гибкостью, ответственностью. Исследования в этой области дают возможность изучить определенные психологические черты, которые влияют на предпринимательское намерение человека, и стимулируют его для построения успешного бизнеса. Развитие в университетах таких навыков, как лидерство, коммуникативность и умение организовать, может послужить предпосылкой для развития предпринимательских взглядов и укрепления намерений стать предпринимателем в дальнейшем.

Среди значимых психологических черт предпринимателей можно выделить организаторские склонности, обеспечивающие правильное планирование, управление временем, организацию ресурсов, тим-менеджмент, решение проблем, адаптацию к новым условиям, мониторинг результатов. Ключевую роль для будущих предпринимателей также играют коммуникативные склонности, так как умение эффективно общаться с партнерами, клиентами, командой сотрудников и единомышленников способствует успешному руководству бизнесом. Эти навыки по-

могут предпринимателям успешно управлять своим бизнесом и достигать поставленных целей, позволяют избегать хаоса, улучшать продуктивность и успешно решать проблемы.

Согласно исследованиям по психологии человека намерение выступает предсказателем запланированного и действительного поведения. Выбор предпринимательства – это пример запланированного поведения. Теория запланированного поведения (Ajzen) выступает как теоретическая основа для признания влияния различных личных характеристик на развитие намерений стать предпринимателем в будущем [1].

В инновационно-предпринимательском университете обучающиеся рассматриваются как потенциальные предприниматели, поэтому важной задачей университета является обучение предпринимательству, воспитание предпринимательского духа и развитие психологических качеств, способствующих предпринимательскому поведению.

В результате исследования, проведенного казахстанскими исследователями Хусаиновой Ж.С. и др., выявлены социально-экономические качества субъекта молодежного предпринимательства, среди которых лидерские качества, организаторские способности и коммуникативные навыки. 53,9% респондентов данного исследования отметили, что умение договариваться, вести переговоры является важным для молодых предпринимателей [2].

Зарубежные исследования последних лет подтверждают актуальность проблемы предпринимательского образования в университетах. Можно отметить ряд исследователей, занимающихся исследованием обучения предпринимательству в университетах.

Исследование (Ndofirepi) среди студентов Зимбабве показали, что обучение предпринимательству увеличивает потребность в достижениях, склонность к риску, внутренний локус контроля и предпринимательские намерения. Эти переменные, в свою очередь, способствуют развитию предпринимательских намерений студентов [3].

Результаты исследования (Liao и др.) показывают, что предпринимательское образование, программы поддержки коммерциализации молодежного предпринимательства в вузах и регионах оказывают положительное воздействие на предпринимательскую активность студентов экономических и технических вузов Китая [4].

Результаты исследования (Lechuga Sancho и др.) показывают, что образовательные программы, направленные на передачу знаний и развитие предпринимательских навыков, усиливают связь между намерением и созданием бизнеса [5].

По мнению (Giurea), университет может способствовать развитию у студентов призвания и превращать их в будущих предпринимателей [6]. Согласно Bischoff обучение предпринимательству – это инструмент, используемый для повышения предпринимательской активности [7]. Tingey и др. изучали влияние программ обучения предпринимательству на знания молодежи о предпринимательстве и социальном благополучии и обнаружили, что соответствующие меры в области предпринимательства, такие как обучение созданию, поддержанию и развитию предприятия, оказали положительное влияние на развитие молодежи [8].

Таким образом, исследования, которые изучают обучение предпринимательству, психологические факторы предпринимательства различны. Поэтому образование в сфере предпринимательства привлекает внимание ученых.

Молодежь склонна к психологическим колебаниям в уверенности успешности предпринимательской деятельности из-за недостаточности образования в области психологии предпринимательства. Формирование предпринимателя – это процесс самореализации личности, который проходит в стенах университета и состоит из умений коммуницировать, выстраивать взаимоотношения с другими людьми, правильно оценивать их эмоции, настроение, давать правильную оценку их поступкам.

В данной статье проверялись эмпирические гипотезы о различиях в проявлении коммуникативных и организаторских склонностях юношей и девушек. Гипотеза 1. Существуют гендерные различия в проявлении коммуникативных и организаторских склонностей студентов, планирующих в дальнейшем предпринимательскую деятельность. Гипотеза 2. Существуют гендерные различия в проявлении коммуникативных и организаторских склонностей студентов, планирующих в дальнейшем работать по найму.

Материалы и методы

Для определения и диагностики уровня организаторских и коммуникативных навыков обучающихся использовался опросник «Коммуникативные и организаторские склонности» (КОС) авторов В.В. Синявского и В.А. Федорошина. Результаты КОС отражают поведенческие характеристики обучающихся. Выборка эмпирического исследования представлена студентами экономических и гуманитарных образовательных программ, планирующих в дальнейшем заниматься предпринимательской деятельностью или стать работниками по найму. Анкетирование проводилось среди 296 обучающихся инновационно-предпринимательского университета «Туран». 162 из них планируют в дальнейшем предпринимательскую деятельность, 134 студента планируют быть наемными работниками. Из 162 респондентов, планирующих предпринимательскую деятельность, 87 человек – девушки (54%), 75 человек – юноши (46%). Из 134 студентов, планирующих быть наемными сотрудниками, 91 человек – девушки (68%), 43 человека – юноши (32%). Для статистической обработки был использован непараметрический U-критерий Манна-Уитни. Расчеты выполнены с помощью программы SPSS (26.0).

Основные положения

Предпринимательские компетенции студентов независимо от их желания стать предпринимателями или работать по найму, от гендера, от профессиональной специализации повышают их конкурентоспособность в условиях мировой социально-экономической напряженности.

Литературный обзор

Анализ литературных источников по теме статьи представлен основными направлениями трудов по предпринимательскому обучению, развитию организационных и коммуникативных навыков.

Ученые (Watzlawick и др.) определили коммуникацию как обязательное условие человеческой жизни и социального взаимодействия [9]. Человек не может не общаться, от его модели мышления и способности взаимодействовать с другими зависит прагматический эффект коммуникации в межличностном поведении.

В исследовании (Корнеева и др.) коммуникативная компетентность представлена как предпосылка для самореализации в профессиональной деятельности и предполагает формирование базовых знаний, умений, навыков в трех областях речевой коммуникации: профессиональной культуре речи, коммуникативной культуре, коммуникативном поведении [10].

Исследователи (Kleimola, Leppisaari) подчеркивают, что в условиях неопределенности для молодых специалистов требуется развитие навыков, связанных с умением оперативно и качественно организовать деятельность по достижению желаемых результатов, аналитики и много сценарного прогнозирования при осуществлении деятельности с высоким риском неудач [11].

В главе «Гибкость, стратегии, динамические возможности, заинтересованные стороны и стратегическое лидерство в новой нормальной среде» книги (М.А. Hitt и др.) внимание уделяется возможностям и стратегиям, связанным с разработкой и использованием организационной гибкости [12]. Организационная гибкость необходима для эффективного реагирования на разрушительные события, развитие новых технологий, институциональные изменения и другие изменения окружающей среды. Двумя важнейшими компонентами организационной гибкости являются человеческий капитал организации и отношения с заинтересованными сторонами.

В исследовании (Botella-Carrubi D. и др.) изучались, как и какие предпринимательские навыки могут способствовать эффективности бизнеса. Исследование было проведено в 70 испанских стартапах. Конкурентное преимущество стартапов в значительной степени зависит от их человеческих ресурсов, так как их деятельность требует команды с адекватным профилем для управления неопределенностью. Были изучены навыки: развитие возможностей, креативность, решение проблем, лидерство, профессиональные отношения, использование новых техноло-

гий и облачное хранилище. Результаты исследования показали, что условиями, которые приводят к увеличению прибылей компании, являются способность решать проблемы и применение новых технологий [13]. Эти навыки относятся к организаторским навыкам.

(Shi W.) также исследовал, какие компетенции относятся к предпринимательским. Исследование проводилось в Китае путем эмпирического анализа на основе UCINET (анализа данных социальных сетей). В результате исследования было установлено, что предпринимательские компетенции состоят из четырех аспектов: инновационная компетенция, компетенция лидерства в команде, индивидуальные характеристики, к которым относятся коммуникативные и организаторские склонности, и компетенция управления рисками [14].

Исследователи (Таланов, Гаджибабаева), изучавшие в своей работе гендерные различия отношения студентов к предпринимательской деятельности, выявили, что в топ навыков, необходимых для успешной предпринимательской деятельности, по мнению студентов, входят самостоятельность, коммуникабельность, умение приобретать полезные связи [15].

В исследовании (Farradinna и др.) изучались факторы психологической готовности к предпринимательству. Были выявлены восемь факторов, отражающих психологическое состояние как потенциальных предпринимателей Индонезии, так и частных лиц, ведущих свой бизнес. Два из представленных факторов, такие как индивидуальная готовность развивать отношения с другими людьми и развитие собственного потенциала, подтверждают актуальность коммуникативных и организаторских навыков для предпринимательской деятельности. Общая надежность инструмента психологической готовности к предпринимательству (EPR) составляет 0,96, что указывает на надежность измерения [16].

Авторы (Makhmutova, Voronina) подчеркивают, что для эффективной деятельности в условиях неопределенности требуется развитие компетенций, связанных с умением оперативно и качественно организовать деятельность по достижению желаемых результатов, аналитики и много сценарного прогнозирования при осуществлении деятельности с высоким риском неудач [17].

Результаты и обсуждение

Мы предполагаем, что могут существовать гендерные различия в степени проявления коммуникативных и организаторских склонностей между обучающимися, планирующими стать предпринимателями в дальнейшем, и обучающимися, планирующими в дальнейшем работать по найму.

Для исследования проблемы было проведено гендерное сравнение проявления коммуникативных склонностей между респондентами, планирующими предпринимательскую деятельность и планирующими работать по найму. Результаты степени проявления коммуникативных склонностей юношей и девушек по методике «Коммуникативные и организаторские склонности» (В.В. Синявского, В.А. Федорошина) среди обучающихся, планирующих предпринимательскую деятельность, и обучающихся, не планирующих становиться предпринимателями, представлены на рисунке 1 (стр. 20).

Данные рисунка 1 показывают, что у 86% юношей и у 55% девушек, планирующих предпринимательскую деятельность, отмечается высокая и очень высокая степень проявления коммуникативных склонностей.

Люди с высокими коммуникативными навыками испытывают потребность в коммуникативной деятельности, быстро ориентируются в трудных ситуациях, инициативны, предпочитают в важном деле или в создавшейся сложной ситуации принимать самостоятельные решения, отстаивают свое мнение и добиваются, чтобы оно было принято окружающими. Настойчивы в деятельности, которая их привлекает, ищут такие дела, которые удовлетворяли бы их потребность в коммуникации.

Также данные рисунка 1 показывают, что у 72% юношей и у 73% девушек, планирующих работать по найму, отмечается средняя степень проявления коммуникативных склонностей.

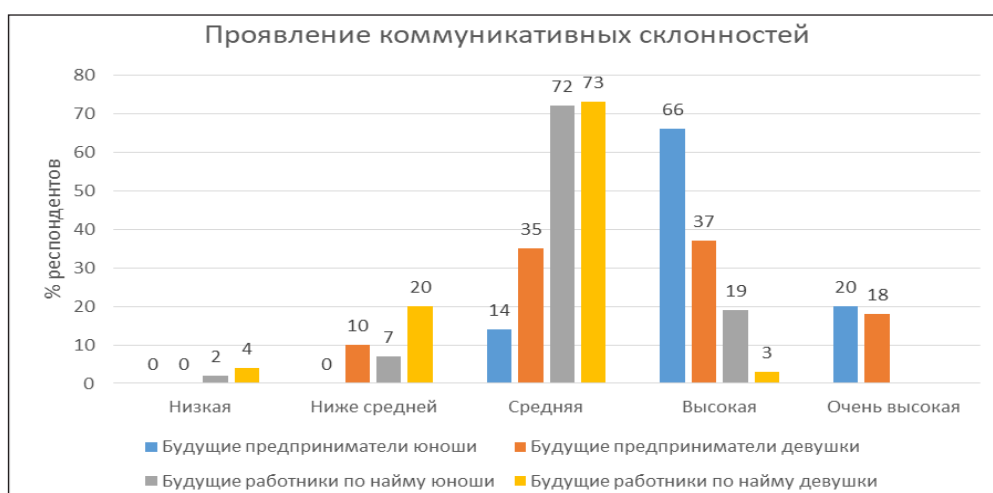

Рисунок 1 – Результаты степени проявления коммуникативных склонностей юношей и девушек по методике «Коммуникативные и организаторские склонности»

Примечание: Составлено автором на основе источника [9].

Люди со средними коммуникативными навыками проявляют готовность к эффективной коммуникации, к представлению своей позиции в диалоге, в использовании ресурсов коммуникации для решения поставленных задач. Также люди со средними коммуникативными склонностями выражают свои мысли и идеи относительно ясно и последовательно. Они способны поддерживать беседу на разные темы, хотя им может не хватать уверенности или точности в формулировках. Такие люди могут успешно общаться в повседневной жизни и в рабочей среде, однако им может потребоваться больше времени или практики для улучшения своих коммуникативных способностей. Было проведено гендерное сравнение степени проявления организаторских склонностей между респондентами с опытом предпринимательской деятельности и без опыта. Данные по результатам степени проявления организаторских склонностей юношей и девушек по методике «Коммуникативные и организаторские склонности» среди обучающихся, планирующих предпринимательскую деятельность, и обучающихся, не планирующих становиться предпринимателями, представлены на рисунке 2.

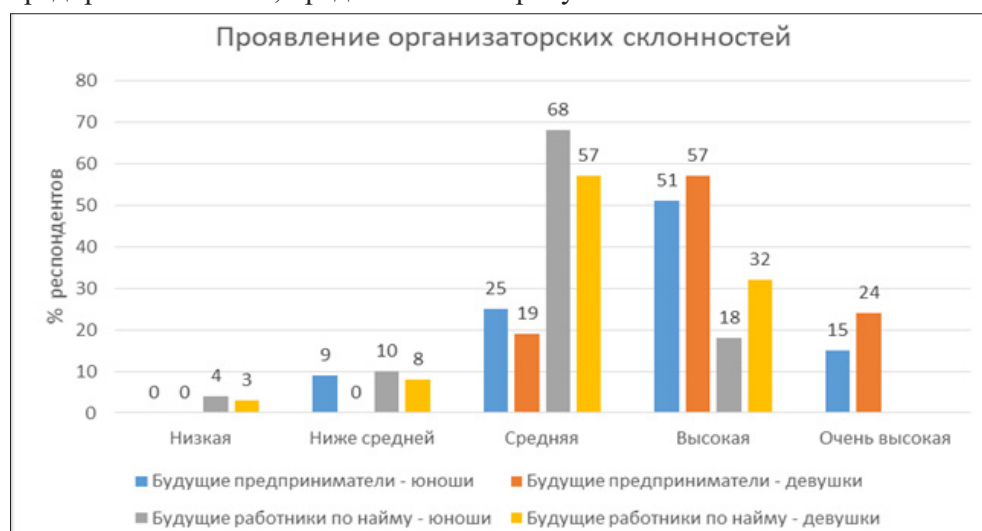

Рисунок 2 – Результаты степени проявления организаторских склонностей юношей и девушек по методике «Коммуникативные и организаторские склонности»

Примечание: Составлено автором на основе источника [9].

Данные рисунка 2 показывают, что у 81% девушек и у 66% юношей – будущих предпринимателей отмечается высокая и очень высокая степень организаторских склонностей. Также данные рисунка 2 показывают, что у 68% юношей и у 57% девушек, планирующих работать по найму, отмечается средняя степень проявления организаторских склонностей.

Люди с высокой степенью организаторских навыков характеризуются способностью эффективно планировать, координировать и управлять задачами, ресурсами и людьми для достижения поставленных целей. Это включает в себя умение устанавливать приоритеты, распределять обязанности, решать проблемы, следить за сроками выполнения задач и обеспечивать гармоничное взаимодействие между участниками проекта или командой. Такие организаторы способны адаптироваться к переменам и оптимизировать процессы для достижения наилучших результатов. Высокая степень организаторских навыков связана с рядом характеристик, таких как эффективность в работе, лидерство, стрессоустойчивость, способность к решению проблем, эффективное управление ресурсами, успешное предпринимательство, высокий уровень продуктивности. Высокая степень организаторских навыков может быть связана с более высокими социально-психологическими ценностями в предпринимательстве. С высокой степенью организаторских навыков связаны такие ценности, как эффективность, ответственность, желание достичь целей.

Средняя степень организаторских навыков может представлять вызов при стратегическом управлении, так как эта сфера требует способности эффективно планировать и координировать разнообразные аспекты стратегии компании. Средняя степень организаторских навыков может быть достаточной для решения рутинных задач и оперативного управления. Средняя степень организаторских навыков может означать, что предприниматель столкнулся с затруднениями при разработке и реализации стратегии, в том числе при выявлении ключевых приоритетов, установлении планов действий и обеспечении их выполнения.

Однако нужно заметить, что навыки и способности могут быть развиты и усовершенствованы с помощью обучения, практики и опыта.

Для подтверждения выдвинутых гипотез был использован Критерий Манна-Уитни для сравнения степени проявления коммуникативных и организаторских склонностей среди юношей и девушек, планирующих стать предпринимателями (таблица 1) и планирующими работать по найму (таблица 2, стр. 22).

Таблица 1 – Результаты сравнительного анализа коммуникативных и организаторских склонностей у девушек и юношей, планирующих предпринимательскую деятельность в будущем

	Группы	N	Средний ранг	U Манна-Уитни	Асимп. знач. (двухсторонняя)
Коммуникативные склонности	1,00 (девушки)	87	51,60	661,500	0,000
	2,00 (юноши)	75	116,18		
	Всего	162			
Организаторские склонности	1,00 (девушки)	87	106,52	1085,500	0,000
	2,00 (юноши)	75	52,47		
	Всего	162			
а. Группирующая переменная: пол					
Примечание: Составлено автором.					

Сравнительный анализ с использованием критерия U Манна-Уитни выявил статистически значимые различия по следующим шкалам. По шкале коммуникативные склонности показатель значимо выше у юношей, чем у девушек (0,000). У девушек же, наоборот, показатель по шкале организаторские способности выше, чем у юношей (0,000).

Данные таблицы показывают, что показатели коммуникативных и организаторских склонностей выражены в группах на схожем уровне, что говорит о том, что юноши и девушки, планирующие в дальнейшем работать по найму, характеризуются схожим проявлением коммуникативных и организаторских склонностей.

Таблица 2 – Результаты сравнительного анализа коммуникативных и организаторских склонностей у девушек и юношей, планирующих в будущем работать по найму

	Группы	N	Средний ранг	U Манна-Уитни	Асимп.знач. (двухсторонняя)
Коммуникативные склонности	1,00 (девушки)	91	68.85	1834,000	0,557
	2,00 (юноши)	43	64,65		
	Всего	134			
Организаторские склонности	1,00 (девушки)	91	69,70	1756,000	0,337
	2,00 (юноши)	43	62,84		
	Всего	134			
а. Группирующая переменная: пол					
Примечание: Составлено автором.					

Таким образом, на основании полученных результатов исследования можно сделать следующие выводы. У студентов, планирующих работать по найму, не выявлено гендерных различий в степени проявления коммуникативных и организаторских склонностей. Юноши, планирующие предпринимательскую деятельность, характеризуются высоким уровнем коммуникативных, нежели организаторских склонностей. Это может быть связано с тем, что мужчины склонны к более прямому и целенаправленному общению, фокусируясь на фактах и решениях, меньше уделяя внимания эмоциональной стороне взаимодействия. Девушки, планирующие предпринимательскую деятельность, характеризуются высоким уровнем организаторских склонностей, нежели коммуникативных склонностей. Это может быть связано с тем, что женщины обычно уделяют больше времени деталям и планированию. Они могут быть более осторожны и предпочитают заранее проработанные стратегии.

Гипотеза исследования, о том, что существуют гендерные различия в степени проявления коммуникативных и организаторских склонностей среди студентов, планирующих в дальнейшем предпринимательскую деятельность, подтвердилась.

Гипотеза исследования о том, что существуют гендерные различия в степени проявления коммуникативных и организаторских склонностей среди студентов, планирующих работать по найму, не подтвердилась.

Заключение

Результаты исследования показывают высокую степень коммуникативных и организаторских склонностей у обучающихся, планирующих предпринимательскую деятельность, что подчеркивает важность этих навыков для формирования предпринимательских намерений студентов.

У начинающих предпринимателей существует нехватка опыта социализации, недостаточные личные связи и несформированность деловой репутации. Но вместе с тем у молодежи есть конкурентные преимущества, такие как гибкость, мобильность, энергичность, возможность обновления знаний и навыков, инновационность, креативность.

Так как в период обучения в университете происходит формирование профессиональных качеств личности, то этот период необходимо использовать для формирования тех черт, которые пригодятся для их предпринимательской деятельности и успешной социализации, позволят более эффективно выполнять свои профессиональные способности в конкретной деятельности.

При интерпретации результатов следует иметь в виду некоторые ограничения данного исследования, это связано, во-первых, с выборкой обучающиеся только университета «Туран». Во-вторых, рекомендуется провести исследование гендерных различий среди уже успешных предпринимателей с целью сравнения показателей среди начинающих и опытных предпринимателей. В-третьих, для сравнения характеристик предпринимателей необходимы кросс-

культурные исследования. Эти ограничения задают план для будущих исследований доказательств достоверности данного исследования.

Полученный результат позволит разработчикам учебных программ по подготовке к предпринимательской деятельности учитывать важность коммуникативных и организаторских навыков для начинающих предпринимателей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ajzen I. The theory of planned behaviour. *Organization behaviour and human Decision Process*. 1991, no. 2, pp. 179–211.
- 2 Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Адилова Ж.Г. Особенности социально-экономического портрета субъектов молодежного предпринимательства в национальной экономике // *Вестник Карагандинского университета*. – 2019. – № 94(2). – С. 182–195.
- 3 Ndofirepi T. Relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial goal intentions: psychological traits as mediators // *Journal of innovation and entrepreneurship*. 2020, no. 9(2), pp. 2–20.
- 4 Liao Sh., Javed H., Sun L., Abbas M. Influence of entrepreneurial support programs on nascent entrepreneurial intention among university students in China // *Frontiers in psychology*. 2022, no. 1322, p. 955591.
- 5 Lechuga Sancho M.P., Ramos-Rodriguez A.R., Frende Vega M. The influence of university entrepreneurship- oriented training in the transformation of intentions into new businesses // *The international journal of management education*. 2022, no. 20, pp. 251–269.
- 6 Giurea C., Benavides-Espinosab M.M., Roig-Dobonbc S. The entrepreneurial process: The link between intentions and behavior // *Journal of business research*. 2020, no. 112, pp. 541–548.
- 7 Bischoff K., Volkmann C.K., Audretsch D.B. Stakeholder collaboration in entrepreneurship education: an analysis of the entrepreneurial ecosystems of European higher educational institutions // *The journal of technology transfer*. 2018, no. 1, pp. 20–46.
- 8 Tingey L., Larzelere F., Goklish N., Rosenstock S., Mayo-Wilson L.J., Pablo E. Entrepreneurial, economic and social well-being outcomes from an RCT of a youth entrepreneurship education intervention among Native American adolescents // *Enternational journal of Environmental research and public health*. 2020, no. 17, p. 2383.
- 9 Синявский В.В., Федорошин В.А. Методика «Коммуникативные и организаторские склонности». URL: psycholog.volsklicei.ru.
- 10 Watzlawick P., Beavin J., Jackson D. *Menschliche Kommunikation. Formen. Störungen, Paradoxien*. Verlag: Huber, Bern, 13. Unveränderde Auflage. 2016, p. 324.
- 11 Корнеева А.В., Губернаторова Э.В., Кузина Е.В., Сметанина М.Ю., Усвят Н.Д. Коммуникативные и организаторские компетенции студенческой молодежи // *Современное педагогическое образование*. – 2020. – № 4. – С. 78.
- 12 Kleimola R., Leppisaari I. Learning analytics to develop future competences in higher education: A case study // *International journal of education technology in Higher education*. 2022, no. 19. URL: [https:// doi.org/10.1186/s41239-022-00318-w](https://doi.org/10.1186/s41239-022-00318-w).
- 13 Hitt M.A., Holmes R.M., Mistry S. Senior leadership teams and the agile organization. 2023, p. 27.
- 14 Botella-Carrubi D., Ulrich-Berenguer K., Ribeiro Soriano D. What entrepreneurial skills are the key to startup finance performance? // *Venture capital*. 2023.
- 15 Shi W. The connotation and structure of intrapreneurs competence: An empirical analysis based on UCINET and questionnaire survey // *American society for engineering education*. 2022.
- 16 Talanov S.L., Gadzhibabaeva A.A. Entrepreneurship in life plans of students of high schools: gender differences // *Woman in Russian society*. 2019, pp. 52–63. URL: <https://doi:10.21064/WinRS.2019.1.5>.
- 17 Farradinna S., Syafitri N., Herawati I. An exploratory factor analysis of entrepreneurship psychological readiness (EPR) instrument // *Innovation and Entrepreneurship*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1186/s13731-023-00314-y>.
- 18 Makhmutova E.N., Voronina R.N. Designing the educational environment of the university for the development of entrepreneurial skills of students // *Russian psychological journal*. 2022, no. 19, pp. 123–134. URL: <https://doi.org/10.21702/rpj.2022.2.8>

REFERENCES

- 1 Ajzen I. (1991) The theory of planned behaviour. *Organization behaviour and human Decision Process*, no. 2, pp. 179–211. (In English).
- 2 Husainova Zh.S., Zhartaj Zh.M., Adilova Zh.G. (2019) Osobennosti social'no-jekonomicheskogo portreta sub#ektov molodezhnogo predprinimatel'stva v nacional'noj jekonomike // *Vestnik Karagandinskogo universiteta*. No. 94(2). P. 182–195. (In Russian).
- 3 Ndofirepi T. (2020) Relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial goal intentions: psychological traits as mediators // *Journal of innovation and entrepreneurship*, no. 9(2), pp. 2–20. (In English).
- 4 Liao Sh., Javed H., Sun L., Abbas M. (2022) Influence of entrepreneurial support programs on nascent entrepreneurial intention among university students in China // *Frontiers in psychology*, no. 1322, p. 955591. (In English).
- 5 Lechuga Sancho M.P., Ramos-Rodriguez A.R., Frende Vega M. (2022) The influence of university entrepreneurship- oriented training in the transformation of intentions into new businesses // *The international journal of management education*, no. 20, pp. 251–269. (In English).
- 6 Giurea C., Benavides-Espinosab M.M., Roig-Dobonbc S. (2020) The entrepreneurial process: The link between intentions and behavior // *Journal of business research*, no. 112, pp. 541–548. (In English).
- 7 Bischoff K., Volkmann C.K., Audretsch D.B. (2018) Stakeholder collaboration in entrepreneurship education: an analysis of the entrepreneurial ecosystems of European higher educational institutions // *The journal of technology transfer*, no. 1, pp. 20–46. (In English).
- 8 Tingey L., Larzelere F., Goklish N., Rosenstock S., Mayo-Wilson L.J., Pablo E. (2020) Entrepreneurial, economic and social well-being outcomes from an RCT of a youth entrepreneurship education intervention among Native American adolescents // *Enternational journal of Environmental research and public health*, no. 17, p. 2383. (In English).
- 9 Sinjavskij V.V., Fedoroshin V.A. Metodika «Kommunikativnye i organizatorskie sklonnosti». URL: psycholog.volsklicei.ru. (In Russian).
- 10 Watzlawick P., Beavin J., Jackson D. (2016) Menschliche Kommunikation. Formen. Störungen, Paradoxien. Verlag: Huber, Bern, 13. Unveränderde Auflage, p. 324. (In English).
- 11 Korneeva A.V., Gubernatorova Je.V., Kuzina E.V., Smetanina M.Ju., Usvjat N.D. (2020) Kommunikativnye i organizatorskie kompetencii studencheskoj molodezhi // *Sovremennoe pedagogicheskoe obrazovanie*. No. 4. P. 78. (In Russian).
- 12 Kleimola R., Leppisaari I. (2022) Learning analytics to develop future competences in higher education: A case study // *International journal of education technology in Higher education*, no. 19. URL: [https:// doi.org/10.1186/s41239-022-00318-w](https://doi.org/10.1186/s41239-022-00318-w). (In English).
- 13 Hitt M.A., Holmes R.M., Mistry S. (2023) Senior leadership teams and the agile organization, p. 27.
- 14 Botella-Carrubi D., Ulrich-Berenguer K., Ribeiro Soriano D. (2023) What entrepreneurial skills are the key to startup finance performance? // *Venture capital*. (In English).
- 15 Shi W. (2022) The connotation and structure of intrapreneurs competence: An empirical analysis based on UCINET and questionnaire survey // *American society for engineering education*. (In English).
- 16 Talanov S.L., Gadzhibabaeva A.A. (2019) Entrepreneurship in life plans of students of high schools: gender differences // *Woman in Russian society*, pp. 52–63. URL: <https://doi.org/10.21064/WinRS.2019.1.5>. (In English).
- 17 Farradinna S., Syafitri N., Herawati I. (2023) An exploratory factor analysis of entrepreneurship psychological readiness (EPR) instrument // *Innovation and Entrepreneurship*. URL: <https://doi.org/10.1186/s13731-023-00314-y>. (In English).
- 18 Makhmutova E.N., Voronina R.N. (2022) Designing the educational environment of the university for the development of entrepreneurial skills of students // *Russian psychological journal*, no. 19, pp. 123–134. URL: <https://doi.org/10.21702/rpj.2022.2.8>. (In English).

ГЕРАСИМОВА Н.С.,*¹

докторант.

*e-mail: n.gerassimova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6414-6584

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ, Қазақстан

БОЛАШАҚ КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ БАЙЛАНЫСТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ҚАБІЛЕТТЕРІ: ГЕНДЕРЛІК АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

Андатпа

Кәсіпкердің жетістігі оның жеке және психологиялық ерекшеліктерімен байланысты, оның бірі коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділік болып табылады. Ұйымдастырушылық үрдістер жоспарлауды, ресурстарды бөлуді, басымдылықты белгілеуді және процесті бақылауды қоса алғанда, бизнесті тиімді басқаруға ықпал етеді. Бейімделу, эмпатия және сендіру сияқты қарым-қатынас дағдылары да бизнес үшін маңызды. Мақаланың мақсаты – Тұран инновациялық-кәсіпкерлік университетінде студенттердің коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділіктерінің көрінуінің гендерлік ерекшеліктерін зерттеу. Мақалада кәсіпкерлік қызметті жоспарлайтын студенттер мен жұмысшы ретінде жұмыс істеуді жоспарлайтын студенттердің ұйымдастырушылық және коммуникативті бейімділіктерін салыстырмалы талдау нәтижелері берілген. Зерттеу теориялық талдау, «Коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеттер» сауалнамасы және деректерді өңдеудің статистикалық әдісі – параметрлік емес Манн-Уитни тесті арқылы жүргізілді. Зерттеу нәтижесінде болашақта кәсіпкер боламын деп отырған студенттер арасында гендерлік айырмашылықтар анықталды. Ұлдардағы коммуникативті бейімділіктердің көріну дәрежесі қыздарға қарағанда жоғары. Ұйымдастырушылық бейімділіктің көріну дәрежесі ұлдарға қарағанда қыздар арасында жоғары. Жалдамалы жұмыс істеуді жоспарлаған ұлдар мен қыздардың коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділіктерінің көрінісінде айырмашылықтар болған жоқ. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес студенттердің білім беру бағдарламаларына ұйымдастырушылық және коммуникациялық дағдыларды дамытатын пәндерді, бағдарламаларды және тренингтерді енгізу ұсынылады.

Тірек сөздер: ұйымдастырушылық бейімділік, коммуникативті бейімділік, кәсіпкерлік қызмет, студенттер, гендерлік айырмашылықтар.

GERASSIMOVA N.S.,*¹

PhD student.

*e-mail: n.gerassimova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6414-6584

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

COMMUNICATION AND ORGANIZATIONAL SKILLS OF FUTURE ENTREPRENEURS: GENDER DIFFERENCES

Abstract

The success of an entrepreneur is related to his or her personal and psychological characteristics, one of which are communicative and organizational aptitudes. Organizational aptitudes contribute to effective business management, including planning, resource allocation, prioritization, and process control. Communicative aptitudes such as adaptability, empathy, and persuasive skills are also important for business. The purpose of the article is to study the gender peculiarities of manifestation of communicative and organizational aptitudes of students of the innovative and entrepreneurial Turan University. The article presents the results of comparative analysis of organizational and communicative aptitudes of students planning entrepreneurial activity and students planning to work as employees. The study was conducted using theoretical analysis, questionnaire “Communicative and organizational aptitudes”, statistical method of data processing – nonparametric Mann-Whitney criterion. The study revealed gender differences among students planning to become entrepreneurs in the future. The degree of manifestation of communicative aptitudes in boys is higher than in girls. The degree of manifestation of organizational aptitudes is higher in girls than in boys. There were no differences in the manifestation of communicative and organizational aptitudes among young men and girls planning to be employed. In accordance with the results of the study it is recommended to include disciplines, programs and trainings developing organizational and communicative skills in the educational programs of students.

Key words: organizational aptitudes, communicative aptitudes, entrepreneurial activity, students, gender differences.

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY

КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ

КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

МРНТИ 15.81.61

УДК 159.9

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-26-33>

АСИМОВ М.А.,*¹

д.м.н., профессор.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2358-9244

ВАСЬКО Т.П.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

АБДУЛЛА К.Е.,²

врач-интерн ОБП.

e-mail: meboola@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-3238-9719

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный медицинский

университет им. С.Д. Асфендиярова,

г. Алматы, Казахстан

ПСИХОТЕРАПИЯ МЕТОДОМ САМОСОВЛАДАНИЯ ПАТОЛОГИЧЕСКОГО ГЕМБЛИНГА КОМОРБИДНОГО СО СПЕЦИФИЧЕСКОЙ ФОБИЕЙ: КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ

Аннотация

Патологический гемблинг, или расстройство вследствие пристрастия к азартным играм, часто ассоциирован с другими психическими расстройствами, что требует несколько другого подхода в диагностике и лечении этих расстройств. В данном клиническом случае представлен пациент с патологическим гемблингом и коморбидной специфической фобией. Особенностью данного случая является применение интегративной психотерапевтической методики «Самосовладание». Этот клинический случай подчеркивает потребность в интегративной терапии при сочетанных расстройствах поведения как в более гибком и персонализированном подходе. Приведена демонстрация одного из этапов метода «Самосовладание» в виде диалога терапевта и пациента, анализа процесса интервенции при самых критических моментах состояний, с которыми не справляется пациент.

Ключевые слова: патологический гемблинг, игровое расстройство, специфическая фобия, интегративная психотерапия, самосовладание, тревога, клинический случай.

Введение

Согласно Международной классификации болезней одиннадцатого пересмотра [1], патологический гемблинг – это расстройство, связанное с аддиктивным поведением, которое характе-

ризуется постоянным игровым поведением, превалированием игры над другими жизненными интересами, потерей контроля за игрой и нарушением функционирования в личной, семейной, социальной и других важных сферах жизни более 12 месяцев.

Игровое расстройство часто ассоциировано с развитием расстройств, связанных с употреблением психоактивных веществ, аффективных расстройств, тревожными или связанными со страхом расстройствами [2].

Материалы и методы

Самосовладание (СС) – интегративный метод психотерапии, целью которого является облегчение эмоционально-поведенческих состояний путем управления психикой.

Основа метода – осознанное и последовательное проживание своего проблемного состояния через модель цикличной, непрерывной динамики чувств – ощущений – образа.

Самосовладание фокусируется на текущем состоянии человека и утверждает, что поведение сначала формируется в образах. Для самосовладания со своими проблемными состояниями необходимо развить навык наблюдения за собой у пациента. Согласно СС психические функции, с которыми работает пациент, являются тремя составляющими психики: чувство, ощущение, образ. При этом характер чувства и ощущения определяется содержанием образа.

Метод СС состоит из шести ступеней.

I ступень – дифференциация состояния.

На этой ступени пациент учится различать чувства, ощущения и образы на примере соответствующих упражнений. У пациента вырабатывается осознанное понимание психического состояния и его составляющих – чувства, ощущения и образа.

II ступень – наведенные образы при закрытых глазах.

Через упражнения с наведенными образами (мотивы река – речка, гора – горы, поле – луг, болото, которые заимствованы из символдрамы) пациент учится осознанно наблюдать (интроспекции согласно Э.Б. Титченеру) за динамикой психических процессов через чувства, ощущения и соответствующие образы. При этом способность вербализации (согласно теории психолингвистики А.Л. Леонтьева) есть процесс осознания, что является началом управления – СС.

III ступень – спонтанные образы при закрытых глазах.

Пациент учится прослеживать спонтанно возникающие образы и вербализировать (проговаривать вслух) соответствующие им чувства и ощущения.

На II и III ступени глаза пациента закрыты. Закрытые глаза помогают пациенту лучше сконцентрироваться на своем состоянии.

IV ступень – свободные образы при открытых глазах.

Пациент тренируется самостоятельно проживать спонтанные состояния с открытыми глазами.

V ступень – наведенные проблемные образы при открытых глазах.

Пациент проживает проблемное состояние с помощью наведенных проблемных образов при открытых глазах. Проживание проблемных состояний позволяет дезактуализировать проблемные состояния (систематическая десенсибилизация по Джозефу Вольпе в рамках когнитивно-поведенческой психотерапии).

VI ступень – экологичное (или экологическое) поведение.

Это результат управления психическим состоянием и заключается оно в осознанном выражении своих чувств и мыслей после проживания состояний, связанных с определенными реальными ситуациями в настоящем времени. Через чувство – ощущение – образ и используя такие выражения: «Я сейчас думаю... и это вызывает у меня чувство...», можно прожить эти проблемные состояния внутри. На данном этапе СС смыслом этой техники является проявить свои чувства, следовательно, не индуцировать другого человека своим чувством, а дать понять, что он испытывает, видя и/или слыша поведение другого.

Самосовладание учит не избегать нежелательных чувств, ощущений и образов, а продолжать прослеживать их и сталкиваться с ними. Важной составляющей самосовладания является использование техники, направленной на состояние, когда у пациента не происходит смены

чувств. Например, повторяется одно и то же чувство тревоги или страха, которое не дает возможности прожить проблемное состояние, т.е. происходит застревание на проблемном состоянии. В СС это состояние называется «Пробуксовка», при этом используется техника «Диалог», во время которой происходит конфронтация внутреннего «я» с проблемным чувством (заимствовано из гештальт-терапии, техники «Два стула»). Внутреннее «я» и проблемное чувство сидят напротив друг друга. В технике «Диалог», в отличие от упражнения «Два стула», с учетом эмоционального состояния пациента выделяют три формы. Например, в состоянии выраженного «Выброса» в виде крайне эмоционально окрашенной злости или гнева внутреннее «я» проявляет в сторону проблемного чувства все свое нетерпение и ненависть с частым требованием оставить его в покое. В СС мы эту форму называем примитивной формой. В отличие от первой, вторая форма «Компромисс» является попыткой внутреннего «я» договориться с проблемным чувством, которое сидит напротив. И третья форма «Диалога» – «Принятие», когда внутреннее «я» выражает позитивное отношение к чувству, для чего и зачем это чувство; внутреннее «я» не хочет расставаться с этим чувством, нуждается в этом чувстве, т.к. «оно помогает мне в ... или дает мне ...».

После завершения техники диалога терапевт просит пациента вернуться в свое внутреннее состояние и в чувствах, ощущениях и образах прожить свое проблемное состояние до полного нивелирования данного состояния.

Для оценки изменения в копинг-стратегиях была предложена русскоязычная версия «Опросника способов совладания» в адаптации Т.Л. Крюковой [3]. «Опросник способов совладания» (Ways of Coping Questionnaire – WCQ) состоит из 50 утверждений и 4-балльной шкалы Лайкерта для 8 субшкал, соответствующих разным копингам [4]. Выделяют эмоционально ориентированный копинг и проблемно ориентированный копинг. К эмоционально ориентированным копинг-стратегиями можно отнести «конфронтацию», «дистанцирование», «самоконтроль», «принятие ответственности», «бегство-избегание», «положительную переоценку». «Поиск социальной поддержки» и «планирование решения проблемы» относятся к проблемно ориентированным стратегиям. Обычно люди используют комбинации разных видов копингов [5].

Азамат прошел оценку совладающего поведения при состоянии «желание играть» до терапии и после терапии.

Основные положения

1. Клинические психологи в своей практике будут встречаться с различными расстройствами поведения, при которых необходимы эффективные психокоррекционные методы.
2. Самосовладание как отдельный метод может использоваться при психокоррекции различных расстройств, в том числе при зависимости от азартных игр и специфической фобии.
3. Метод «Самосовладание», как показывает пример психокоррекции данного клинического случая, является эффективным методом.

Мужчина, 40 лет, женат, живет с женой и тремя детьми отдельно от родителей. Работает водителем такси, бухгалтер по образованию. Мы использовали для него псевдоним Азамат.

Проблема Азамата, с которой он обратился, расценена как расстройство вследствие пристрастия к азартным играм, патологический гемблинг (шифр 6C50, МКБ-11) и специфическая фобия (шифр 6B03, МКБ-11).

Азамат жаловался на страх сойти с ума, страх остаться «таким, какой он сейчас» навсегда, боли в области головы и шеи, нарушение сна (ночные кошмары, ночные пробуждения), тревогу о будущем. Данные жалобы появились у пациента около года назад. В связи с усилением тревоги и учащением ночных кошмаров обратился к врачу-психиатру.

Азамат играл в течение двух лет. Он играл только онлайн: с помощью своего смартфона и ноутбука ставил на спорт. Он оценил свои финансовые потери (с момента первой ставки) в размере 8 000 000 тенге. Неправомерных действий для получения денежных средств не совершал. Прием психоактивных веществ отрицает.

Ранее за психологической помощью не обращался.

Литературный обзор

Зависимость от азартных игр лечится как с помощью психотерапии, так и с помощью психофармакотерапии. В качестве психотерапии используется чаще всего когнитивно-поведенческая психотерапия (КПТ) [6]. В современной психотерапии в последнее время большое распространение получили интегративные формы. Интегративная психотерапия – это подход к терапии, который позволяет объединять элементы разных психотерапевтических направлений, теорий и техник для большей эффективности лечения [7].

Известно, что нет ни одного универсального психотерапевтического подхода, который подходил бы любому пациенту и мог ответить на все вопросы. Каждая теория вносит свой смысл в одну и ту же проблему. Из-за стремления каждого вида терапии выстроить четкие границы вокруг своей теории взаимодействие между терапиями ограничено [8]. Особенность интегративной психотерапии в том, что она комбинирует разные подходы, что делает ее более гибкой и адаптивной.

Существует четыре возможных подхода для интеграции:

1. Общие факторы, как, например, терапевтический альянс, являются не просто вспомогательными, а общеобязательными терапевтическими процессами для всех психотерапевтических подходов [9].

2. Технический эклектизм позволяет объединить эффективные техники, взятые из разных психотерапевтических подходов. При этом теоретическая основа этих техник будет разной. Примером этого подхода является мультимодальная терапия А. Лазаруса [10].

3. Теоретическая интеграция способствует объединению нескольких направлений, в результате появляется новый концепт. Например, когнитивно-поведенческая терапия, когнитивно-аналитическая терапия.

4. Ассимиляционная интеграция характеризуется присоединением по мере необходимости других моделей к основной модели терапии. Допустим, к основной когнитивно-поведенческой терапии по мере необходимости психотерапевт подключает элементы из гуманистической психотерапии, психоаналитических направлений и др.

В настоящей статье представлена одна из таких форм психотерапии в виде описания самой сессии психотерапии, демонстрация одного из этапов работы терапевта и пациента в рамках этого метода – метода «Самосовладание».

Результаты и обсуждение

Азамат прошел 11 сессий психотерапии методом «Самосовладание» за шесть недель, два раза в неделю. Цель терапии – обучить техникам совладания с проблемными состояниями. На первой сессии пациент говорил о том, что его беспокоит, психотерапевт активно слушал с эмпатией, поощрял пациента к активному проявлению своих эмоциональных переживаний, выявляя с пациентом его проблемные состояния. На второй сессии пациент прошел I ступень. С третьей по шестую сессию пациент прошел II ступень и овладел техникой Диалог при «пробуксовке». За седьмую и восьмую сессии пациент прошел III и IV ступени СС. Азамат самостоятельно практиковал наблюдение за своими состояниями, выполняя домашние задания. В работе со спонтанными образами при закрытых и открытых глазах на III и IV ступени СС достаточно активно и осознанно справлялся, что позволило не задерживаться на III и IV ступени и перейти к V ступени. На V ступени пациент проживал проблемные ситуации и учился выражать свои чувства. Практика навыков V и VI ступеней заняла с девятой по 11 сессию.

Для демонстрации V ступени мы выбрали два наиболее актуальных для пациента проблемных состояния: «Страх сойти с ума» и «Желание играть». Проживание проблемного состояния происходило при открытых глазах, при этом пациент вербализировал свои образы и соответствующие чувства и ощущения.

Таблица 1 – Проживание состояния «Страх сойти с ума» с помощью цикличной и непрерывной динамики чувство – ощущение – образ

Состояние «Страх сойти с ума»			
Образ	Чувство	Ощущение	Цикл
Мой знакомый, который свихнулся	Тревога	Напряжение в затылке	1 цикл
Я вижу себя таким, как мой знакомый	Страх	Напряжение во всем теле	2 цикл
Психбольница	Страх	Дрожь по всему телу	3 цикл
Я лежу в этой психбольнице	Страх	Онемение во всем теле	4 цикл
Я вижу пациентов-дураков	Страх	Напряжение во всем теле	5 цикл
Меня лечат в больнице таблетками	Страх	Напряжение во всем теле	6 цикл
Я все еще в больнице	Страх	Сжимает в затылке	7 цикл
Я вылечился, ухожу из больницы	Тревога	Напряжение во всем теле	8 цикл
Иду по улице, вижу крыльцо дома	Волнение	Дрожь по всему телу	9 цикл
Дом, семья	Спокойствие	Тяжесть в верхней части тела	10 цикл
Примечание: Составлено авторами.			

Таблица 2 – Проживание состояния «Желание играть» с помощью цикличной и непрерывной динамики чувство – ощущение – образ

Состояние «Желание играть»			
Образ	Чувство	Ощущение	Цикл
Дома нет денег	Страх	Давит в горле и лице	Начало проблемного состояния
Беру телефон, захожу в приложение	Радость	Давит в ушах	1 цикл
Закидываю деньги на счет	Волнение	Давит в глазах	2 цикл
Ставлю ставку	Радость	Напряжение во всем теле	3 цикл
Наблюдаю за ставкой	Тревога	Влажность во рту	4 цикл
Ставка прошла, я рад	Радость	Тепло по всему телу	5 цикл
Ставлю еще раз	Радость	Тепло в руках	6 цикл
Проигрываю	Раздражение	Колит в сердце	7 цикл
Проигрываю снова	Грусть	Давит в груди, в голове	8 цикл
Хожу без настроения дома	Печаль	Легкость во всем теле	9 цикл
Ищу деньги	Раздражение	Давит в шее, затылке	10 цикл
Беру деньги в долг	Волнение	Напряжение в затылке	11 цикл
Снова ставлю	Тревога	Напряжение в голове	12 цикл
Проигрываю	Печаль	Легкость во всем теле	13 цикл
Нужно отдавать долги	Тревога	Сжимает в затылке	14 цикл
Хожу и нервничаю, не знаю, что делать	Тревога	Напряжение во всем теле	15 цикл
Стою посреди комнаты: «Я должен отыграть свои деньги и все вернуть! Я хочу слезть со ставок!»	Волнение	Напряжение в затылке	16 цикл
Ставлю все деньги, что есть. Пан или пропал	Тревога	Дрожь по всему телу	17 цикл
Ставка зашла, вернул проигранные деньги и получил еще сверху	Радость	Легкость во всем теле	18 цикл
Отдаю деньги тому, у кого занимал. Остальное отложил	Радость	Легкость в руках	19 цикл
Выхожу из закрытой комнаты. Обнимаю жену. Прошу прощения за все	Спокойствие	Тепло в области сердца	20 цикл
Примечание: Составлено авторами.			

1) Состояние «Страх сойти с ума». Пациент достаточно быстро вошел в проблемное состояние «Страх сойти с ума» с открытыми глазами, сосредоточив свое сознание на внутреннем состоянии, и быстро представил первый образ («Мой знакомый, который свихнулся»). При

этом взгляд сосредоточил вправо и вниз на пол, между своими ступнями и ступнями терапевта. Быстро и безошибочно, не путая между собой чувства и ощущения, определил свои чувство и ощущение. В дальнейшем, не задумываясь, перешел на следующий цикл – назвал основной проблемный образ, определил чувства и ощущения. Следующие циклы: 3, 4, 5, 6 и 7 повторялось чувство страха, и, если бы не смена значимых образов и соответствующих ощущений, можно было бы предположить, что пациент в состоянии «пробуксовки» и нуждается в использовании техники диалога.

В дальнейшем уже самостоятельно пациент практиковал, по несколько раз в день проживал данное проблемное состояние, что позволило ему это состояние привести к неактуальному.

2) Состояния «Желание играть». Тренировки, самостоятельная работа по наблюдению за своим состоянием по методу СС позволили пациенту быстро войти в проблемное состояние «Желание играть». Пациент достаточно последовательно, не опасаясь своих переживаний, наблюдал за и проживал «нежелательные» состояния, которые раньше (до овладения методом СС) подавлял/боялся. Пациент в своих переживаниях, что является необходимым условием правильного использования метода СС, позволил себе осознавать и проживать, как само «желание играть», так и состояние «проигрыша» и «выигрыша». Тем самым пациент осознал, что может (виртуально в образах) добиваться изменения своих самых нежелательных состояний психики.

До терапии у Азамата были выделены доминирующие копинг-стратегии: «дистанцирование», «самоконтроль», «принятие ответственности», «бегство-избегание», «планирование решения проблемы». Из них неадаптивные копинги: дистанцирование и бегство-избегание, баллы по которым снизились после терапии. Результаты представлены в виде диаграммы на рисунке 1.

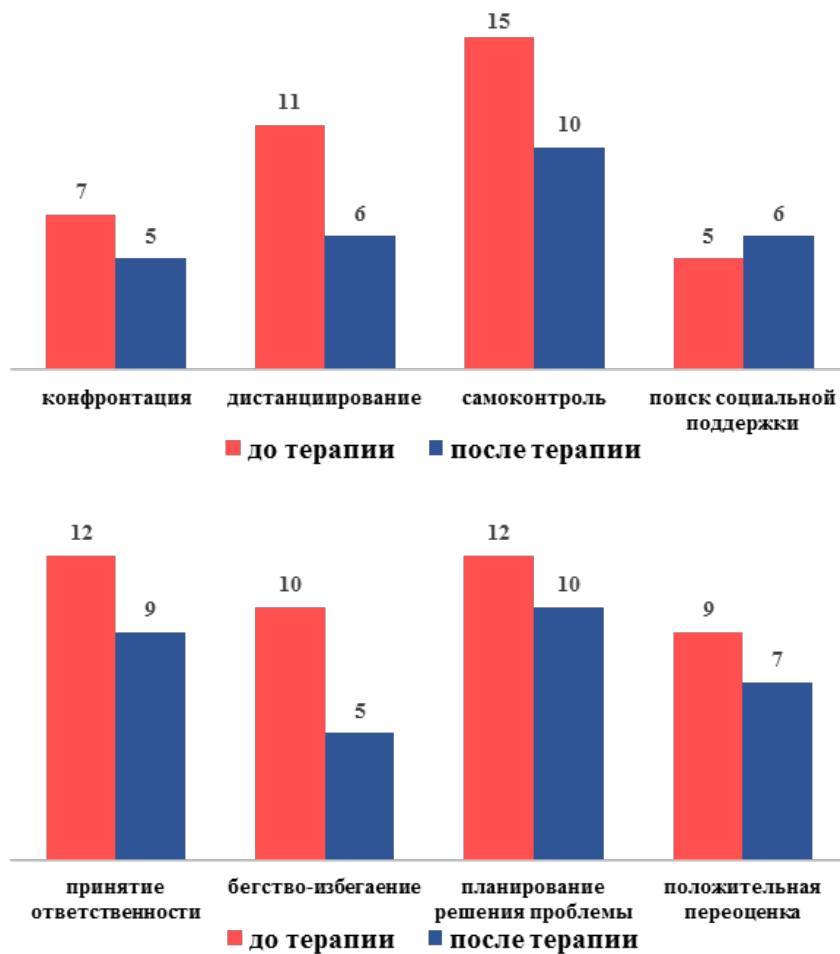

Рисунок 1 – Оценка совладающего поведения до терапии и после терапии

Примечание: Составлено авторами.

Заключение

Такие психические и поведенческие расстройства, как зависимость от азартных игр, или другие формы зависимости, а также расстройства невротического уровня, в частности специфическая фобия – это состояния, которые требуют эффективных форм психокоррекции или психотерапии. В этих случаях роль клинического психолога для действенного вмешательства крайне необходима. Поэтому клинический психолог должен владеть навыками применения различных форм и подходов психокоррекции/психотерапии. Данная статья с демонстрацией применения интегративного метода «Самосовладание» позволит вызвать профессиональный интерес к данному методу, осознать некоторые особенности данного метода для использования в своей практике.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 International Classification of Diseases 11th Revision // ICD-11 URL: <https://icd.who.int/en> (accessed: 15.07.2023).
- 2 Petry N.M., Stinson F.S., Grant B.F. Comorbidity of DSM-IV pathological gambling and other psychiatric disorders: results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions // *Journal of clinical psychiatry*. 2005. Vol. 66. No. 5. P. 564–574.
- 3 Крюкова Т.Л., Куфтяк Е.В. Опросник «Копинг-стратегии» Лазаруса // *Журнал практического психолога*. – 2007. – № 3. – С. 93–112.
- 4 Folkman S., Lazarus R.S. Ways of coping questionnaire. 1988.
- 5 Folkman S., Lazarus R.S. If it changes it must be a process: study of emotion and coping during three stages of a college examination // *Journal of personality and social psychology*. 1985. Vol. 48. No. 1. P. 150.
- 6 Menchon J.M. et al. An overview of gambling disorder: from treatment approaches to risk factors // *F1000 Research*. 2018. Vol. 7.
- 7 Jones-Smith E. *Theories of counseling and psychotherapy: An integrative approach*. Sage Publications, 2019.
- 8 Zarbo C. et al. Integrative psychotherapy works // *Frontiers in psychology*. 2016. Vol. 6. P. 2021.
- 9 Castonguay L.G. et al. Research on psychotherapy integration: Building on the past, looking to the future // *Psychotherapy Research*. 2015. Vol. 25. No. 3. P. 365–382.
- 10 Lazarus C.N., Lazarus A.A. Multimodal therapy // *Handbook of psychotherapy integration*. 2019. Vol. 2.

REFERENCES

- 1 International Classification of Diseases 11th Revision // ICD-11 URL: <https://icd.who.int/en> (accessed: 15.07.2023). (In English).
- 2 Petry N.M., Stinson F.S., Grant B.F. (2005) Comorbidity of DSM-IV pathological gambling and other psychiatric disorders: results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions // *Journal of clinical psychiatry*. Vol. 66. No. 5. P. 564–574. (In English).
- 3 Krjukova T.L., Kuftjak E.V. (2007) Oprosnik «Koping-strategii» Lazarusa // *Zhurnal prakticheskogo psihologa*. No. 3. P. 93–112. (In Russian).
- 4 Folkman S., Lazarus R.S. (1988) Ways of coping questionnaire. (In English).
- 5 Folkman S., Lazarus R.S. (1985) If it changes it must be a process: study of emotion and coping during three stages of a college examination // *Journal of personality and social psychology*. Vol. 48. No. 1. P. 150. (In English).
- 6 Menchon J.M. et al. (2018) An overview of gambling disorder: from treatment approaches to risk factors // *F1000 Research*. Vol. 7. (In English).
- 7 Jones-Smith E. (2019) *Theories of counseling and psychotherapy: An integrative approach*. Sage Publications. (In English).
- 8 Zarbo C. et al. (2016) Integrative psychotherapy works // *Frontiers in psychology*. Vol. 6. P. 2021. (In English).
- 9 Castonguay L.G. et al. (2015) Research on psychotherapy integration: Building on the past, looking to the future // *Psychotherapy Research*. Vol. 25. No. 3. P. 365–382. (In English).
- 10 Lazarus C.N., Lazarus A.A. (2019) Multimodal therapy // *Handbook of psychotherapy integration*. Vol. 2. (In English).

АСИМОВ М.А.,*¹

М.ғ.д., профессор.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2358-9244

ВАСЬКО Т.П.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

АБДУЛЛА К.Е.,²

e-mail: meboola@gmail.com

ЖДТ дәрігер-интерн.

ORCID ID: 0009-0003-3238-9719

¹«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

²С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ

ұлттық медицина университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ОЙЫН ҚҰМАРЛЫҚ ЖӘНЕ КОМОРБИДТІ СПЕЦИФИЯЛЫҚ ФОБИЯНЫ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ӘДІСІМЕН ПСИХОТЕРАПИЯСЫ: КЛИНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙ

Андатпа

Құмар ойындарға тәуелділік жиі басқа психикалық бұзылулармен байланысты, сондықтан осы бұзылуларды диагностикалау мен емдеуде біршама өзге тәсіл қажет. Бұл клиникалық жағдайда құмар ойындарға тәуелділігі және коморбидті спецификалық фобиясы бар науқас ұсынылған. Бұл жағдайдың ерекшелігі – Өзін-Өзі Басқару әдісі деген интегративті психотерапиялық әдісті қолдану. Бұл клиникалық жағдай икемді және жекелендірілген Бағытты біріктірілген мінез-құлық бұзылыстары үшін интегративті терапияның қажеттілігін көрсетеді. Мақалада Өзін-Өзі Басқару әдісінің бір деңгейінің демонстрациясы келтірілген. Терапевт пен пациенттің диалогы, пациент ие болмайтын жағдайлардың ең маңызды сәттеріндегі интервенция процесін талдау бар.

Тірек сөздер: ойынға патологиялық құмарлық, құмар ойындарға тәуелділік, спецификалық фобия, интегративті психотерапия, өзін-өзі басқару, клиникалық жағдай.

ASSIMOV M.A.,*¹

M.D., professor.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2358-9244

VASKO T.P.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

ABDULLA K.Y.,²

e-mail: meboola@gmail.com

intern doctor, general practitioner

ORCID ID: 0009-0003-3238-9719

¹University Turan, Almaty, Kazakhstan

²Asfendiyarov Kazakh National

Medical University,

Almaty, Kazakhstan

SELF-COPING METHOD IN PATIENT WITH GAMBLING DISORDER COMORBID WITH SPECIFIC PHOBIA: CASE REPORT

Abstract

Gambling disorder is often associated with other mental disorders, what requires a different approach in the diagnostics and treatment of these disorders. This case report presents a patient with gambling disorder and comorbid specific phobia. The key feature of this case is the use of Self-Coping method integrative psychotherapy. This case highlights the desire for integrative therapy approach for combined behavioral disorders as a more flexible and personalized approach. Also, this case report provides a demonstration of one of the stages of Self-Coping method with an analysis of the intervention process at the most critical moments of problem state the patient cannot cope with.

Key words: pathological gambling, gambling disorder, specific phobia, integrative psychotherapy, self-coping, case report.

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

МРНТИ 15.21.31

УДК 159.91

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-34-41>

ХАНИЯН А.А.,¹

к.пс.н, доцент.

e-mail: ann.arkadyan@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-1078-904X

САЙДНАСИМ А.М.,*¹

магистрант.

*e-mail: 22230575@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-0853-3539

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКСТРАВЕРСИИ И ИНТРОВЕРСИИ

Аннотация

Тема «Теоретические аспекты экстраверсии и интроверсии» рассматривает важные аспекты психологии личности, основанные на концепциях экстраверсии и интроверсии, предложенных швейцарским психиатром, основоположником аналитической психологии Карлом Юнгом. Данная статья посвящена теоретическим аспектам концепции экстраверсии и интроверсии, предложенных Карлом Юнгом в рамках подхода анализа личности. В работе приводится анализ основных характеристик и качеств обоих полюсов личности, а также их влияния на восприятие и взаимодействие с окружающим миром. Рассмотрены основные характеристики экстравертированного и интровертированного поведения. Анализ современных исследований подтверждает концепции Юнга. Теоретические аспекты можно использовать на практике в контексте современной психологии и психотерапии. Цель статьи – дать широкое представление о теоретической основе экстраверсии и интроверсии и подчеркнуть их важность для понимания и работы с личностью человека.

Ключевые слова: экстраверсия, интроверсия, личность, личностные черты, социальное взаимодействие, личностное развитие, психологическая типология.

Введение

В современной психологии тема экстраверсии и интроверсии занимает выдающееся место в области психологии личности, представляя собой обширный и интересный пласт исследований, начиная с работ основоположника данной концепции Карла Юнга. Он внес в терминологию понятие интроверсии и экстраверсии, но применение и понимание в психологии отличаются от первоначального значения. В работе К. Юнга «Психологические типы» интроверсия определяется как поведенческий тип, направленный на внутреннюю психическую активность, а экстраверсия как «поведенческий тип, характеризующийся концентрацией интересов на внешних объектах». Экстраверсия и интроверсия как базовые концепции в психологии обозначают два полюса личностной ориентации, влияющих на восприятие мира, взаимодействие с окружающей средой, а также на формирование ключевых черт индивидуальности.

Экстраверты и интроверты, согласно Юнгу, отличаются своими предпочтениями в области энергии, социальной активности, адаптации к новым условиям и формированию отношений. Карл Юнг выделил особенности экстраверсии и интроверсии. Данные концепции имеют следующие особенности:

Таблица 1 – Характеристика концепции экстраверсии по К. Юнгу

Экстраверсия		
№	Характеристика	Описание
1	Ориентация на внешний мир	Экстраверты, по Юнгу, ориентированы на внешний мир и получают энергию из внешних источников.
2	Социальная активность	Экстраверты обычно обладают выраженной социальной активностью. Они стремятся к общению, общественным событиям и внешним впечатлениям.
3	Энергия в общении	Имеют тенденцию получать энергию и вдохновение из социальных взаимодействий. Они могут быть энергичными, общительными и привлекать внимание к себе.
4	Быстрое принятие решений	Экстраверты, как правило, склонны к быстрому принятию решений и ориентированы на внешние стимулы.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].		

Таблица 2 – Характеристика концепции интроверсии по К. Юнгу

Интроверсия		
№	Характеристика	Описание
1	Ориентация на внутренний мир.	Интроверты, напротив, ориентированы на внутренний мир. Они получают энергию из внутренних ресурсов и переработки внутренних переживаний.
2	Предпочтение уединения.	Интроверты часто предпочитают уединение для обдумывания и анализа своих мыслей. Они могут быть менее общительными и более склонными к глубокому внутреннему переживанию.
3	Позитивные черты в уединении.	Интроверты, по Юнгу, могут обладать творческими и аналитическими способностями, особенно когда находятся в состоянии уединения.
4	Осторожное принятие решений.	Интроверты, как правило, могут занимать более осторожное и внимательное к окружающей среде положение, прежде чем принимать решения.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].		

В данном исследовании глубже будут рассмотрены теоретические аспекты, их историческое развитие, основные черты и воздействие на различные сферы жизни человека.

Таким образом, статья способствует в процессе систематизации и анализа теоретических подходов к экстраверсии и интроверсии выявлению основных черт личности в рамках этой концепции, а также оценке их актуальности и применимости в современной психологии. Работа также предполагает рассмотрение современных исследований, позволяющих расширить и уточнить понимание этих личностных типов.

Материалы и методы

В статье использованы следующие теоретические методы: моделирование базовой концепции экстраверсии и интроверсии; анализ научно-методологической литературы по проблеме исследования; обобщение результатов теоретического исследования.

Основные положения

Сегодня в современной психологии понятия «экстраверсия» и «интроверсия» приобретают новые аспекты. В современном обществе, где живут экстраверты и интроверты, происходит процесс осознания своей принадлежности, и это способствует их выбору решений, самоана-

лизу и самовыражению. Теоретическая основа помогает применять эту концепцию на практике. Например, анализ основных характеристик экстраверсии и интроверсии позволяет лучше понять эти два типа личности и их влияние на поведение, восприятие мира и взаимодействие с окружающей средой. Вот более подробный анализ основных черт экстраверсии и интроверсии:

Экстраверсия

- ♦ Социальная активность: экстраверты часто обладают высокой социальной активностью. Они ищут общение, находятся в центре внимания и легко заводят новые знакомства.
- ♦ Энергия из внешних источников: экстраверты получают энергию из внешних воздействий. Социальные события, общение и внешние стимулы наполняют их энергией и вдохновением.
- ♦ Быстрое принятие решений: они обычно склонны к быстрому принятию решений, ориентированы на внешние факторы и готовы к экспериментам.
- ♦ Открытость новым впечатлениям: экстраверты обычно проявляют большую открытость к новым впечатлениям и событиям. Они стремятся к разнообразию и активному образу жизни.

Интроверсия

- ♦ Предпочтение уединения: интроверты предпочитают уединение и время для внутреннего обдумывания. Они могут ощущать перенапряжение при длительном взаимодействии в больших группах.
- ♦ Энергия из внутренних источников: интроверты извлекают энергию из внутренних ресурсов и могут нуждаться во времени на самопознание и внутренний разговор.
- ♦ Осторожное принятие решений: интроверты обычно принимают решения после внимательного обдумывания и анализа. Они более склонны к внутреннему рефлексированию перед принятием решений.
- ♦ Глубокие внутренние переживания: интроверты часто обладают богатым внутренним миром, глубокими переживаниями и способностью к творчеству, основанному на внутреннем вдохновении.

Анализ этих характеристик помогает не только лучше понять себя, но и лучше взаимодействовать с окружающим миром, учитывая различия в личностных типах.

Литературный обзор

Теоретическая основа данной темы имеет ряд особенностей. Каждый автор описывал концепцию, учитывая ее проявление в жизни, с какими трудностями и возможностями сталкиваются люди с экстраверсией и интроверсией. И все это дает уникальную возможность расширить теоретический аспект через современные исследования. Из основателей концепций можно выделить следующих авторов-психологов.

В факторных теориях личности (Р. Кеттел, Дж. Гилфорд, Г. Айзенк) интроверсия и экстраверсия рассматриваются как два полюса единой личностной черты, выраженность которой измеряется серией связанных между собой тестовых шкал (большинство людей набирают средние баллы по шкалам интроверсии и экстраверсии). Интроверсия ассоциируется с такими чертами, как сдержанность, самодостаточность, стремление к уединению во время стресса, нерешительность, склонность к самоанализу, внешняя скромность или холодность, а также любовь к порядку. Экстраверсия обычно ассоциируется с такими чертами, как импульсивность, активность, спонтанность, гибкость поведения, невнимательность, капризность, активность, восприимчивость, общительность, дружелюбие, возбудимость и потребность во внешней стимуляции.

Труд К. Юнга «Типы психологии», который был опубликован в 1921 г., является фундаментальным текстом, в котором впервые были представлены теории о психологических типах, включая экстраверсию и интроверсию. Юнг в этой работе подробно описывает, как различные личностные типы воспринимают мир и принимают решения. У Линды Вирсм в работе «Экстраверсия и интроверсия: влияние на личность и расстройства» говорится о влиянии экстраверсии и интроверсии на личность и их роли в возникновении психологических расстройств. Вирсм обобщает современные исследования и представляет практические аспекты влияния

этих черт на повседневную жизнь. Джон Ван Хорн в «Экстраверсия и интроверсия: четыре тысячелетия развития» пытается проанализировать четырехтысячелетнюю историю концепций экстраверсии и интроверсии. Исследование предлагает уникальный взгляд на эволюцию нашего понимания этих типов личности.

В современной психологии можно выделить Ребекку Маршалл, которая рассматривала применение теорий экстраверсии и интроверсии в современной психологии и психотерапии в своем труде «Экстраверсия и интроверсия: от теории к практике». Маршалл рассказывает о том, как использование этих знаний может быть полезно для личного развития и работы с клиентами.

Работа Сьюзен Кейн «Интроверты в эпоху экстравертов» посвящена интроверсии, ее стоит прочитать, чтобы понять важность обоих типов личности в современном обществе. Кейн рассказывает о том, как интроверты могут хорошо функционировать в мире, который, кажется, ценит экстравертные качества. Таким образом, данная теоретическая база и работы авторов-теоретиков предлагают различные точки зрения на «теоретические аспекты экстраверсии и интроверсии» и служат основой для дальнейших исследований и понимания этой увлекательной области психологии личности.

Результаты и обсуждение

Основные качества экстравертов и интровертов вытекают из их основных черт личности, которые были определены Карлом Юнгом. Люди обладают чертами обеих ориентаций, и никто не является чистым экстравертом или интровертом. Однако есть основные качества, которые часто ассоциируются с экстравертами и интровертами.

Таблица 3 – Основные характеристики качеств экстравертов

Основные качества экстравертов		
№	Качество	Описание
1	Социальная экстраверсия.	Экстраверты обычно обладают высокой социальной активностью, легко заводят новые знакомства и коммуницируют с окружающими.
2	Энергия из внешних источников.	Они получают энергию из социальных событий и внешних впечатлений. Общение и взаимодействие с другими наполняют их энергией.
3	Открытость новым впечатлениям.	Экстраверты часто стремятся к разнообразию и новым впечатлениям. Они активно ищут возможности для опыта и приключений.
4	Центр внимания.	Они могут быть в центре внимания, привлекать внимание и легко адаптироваться к общественным ситуациям.
Примечание: Составлено авторами.		

Таблица 4 – Основные характеристики качеств интровертов

Основные качества интровертов		
№	Качество	Описание
1	Предпочтение уединения.	Интроверты предпочитают уединение и временное отстранение для внутреннего переосмысления и зарядки энергии.
2	Энергия из внутренних источников.	Они извлекают энергию из внутренних ресурсов, таких как саморефлексия, чтение, творчество и уединенные занятия.
3	Осторожное принятие решений.	Интроверты, как правило, более осторожны в принятии решений, предпочитая внимательно анализировать информацию.
4	Глубокие внутренние переживания.	Интроверты обладают богатым внутренним миром, глубокими переживаниями и могут проявлять творческие способности.
5	Предпочтение близких отношений.	Они, как правило, предпочитают близкие и глубокие отношения, в которых уделяется внимание качеству взаимодействия, а не количеству.
Примечание: Составлено авторами.		

Эти качества являются общими чертами, но важно помнить, что каждый человек уникален и различия могут быть значительными. Стоит отметить, что личностные черты могут меняться с течением времени и в различных жизненных ситуациях. Кроме того, каждый индивид влияет на социум, в котором находится. Это может проявляться в качестве выполнения обязанностей и работы, в мировоззрении, в восприятии мира. Представители экстраверсии и интроверсии по-своему оказывают влияние на общество, тем самым улучшая и делая его лучше. Помимо этого, одно из самых важных влияний концепций можно увидеть в межличностных отношениях. В основном влияние экстравертов и интровертов проявляется в следующих особенностях.

Стиль общения: экстраверты легко сходятся с обществом, общительны и легко вовлекаются в социальные группы, поощряют позитивный и открытый обмен идеями и информацией. Интроверты предпочитают глубокое взаимодействие один на один, глубокий анализ и менее тесные в социальных связях.

Влияние на рабочую среду: экстраверты предпочитают работать в команде, где проявляют свою социальную энергию и коммуникативные навыки. Интроверты: проявляют креативность и эффективность, когда могут работать в одиночестве. Они часто блистают в областях, требующих глубокого погружения в знания.

Влияние на фактор лидерства: экстраверты – эффективные лидеры в командных проектах, требуют активного руководства и общения. Интроверты – эффективные лидеры в областях, требующих стратегического мышления и принятия взвешенных решений.

Способность адаптироваться к социальным ситуациям: экстраверты легко адаптируются, проявляют инициативу и открыты для новых знакомств. Интроверты предпочитают тихую, спокойную обстановку и могут испытывать больший стресс в больших группах.

Влияют на культуру организации: экстраверты формируют динамичные, энергичные рабочие группы с активным общением и обменом идеями. Интроверты способствуют глубоким исследованиям и размышлениям, лучшему пониманию вопросов и проблем. Таким образом, успешное функционирование общества или организации часто зависит от баланса между различными типами личности. Команды, состоящие как из экстравертов, так и из интровертов, могут применять комплексный и эффективный подход к решению проблем. Помимо этого, вся теоретическая база данной проблемы нашла свое место в нынешней практике у психологов и психотерапевтов, тем самым обогащая понимание личности и помогая в личной, индивидуальной поддержке клиентов. Например, в следующих аспектах объединились теоретические знания и практика.

Диагностика и ассессмент. Использование тестов личности: экстраверсия и интроверсия могут быть измерены различными тестами личности, такими как Myers-Briggs Type Indicator (MBTI) или Big Five Personality Traits. Эти тесты помогают психотерапевтам лучше понять индивидуальные черты клиента и его предпочтения в общении. Анкетирование и беседы: открытые беседы и вопросники могут помочь выявить, какие сферы жизни сильнее всего затрагивают личность человека и как его личностные черты проявляются на практике.

Работа с межличностными отношениями. Семейная терапия: в семейной терапии учитываются индивидуальные черты членов семьи, включая их уровень экстраверсии или интроверсии. Работа с партнерами: в парной терапии учитываются предпочтения каждого партнера в отношении социальной активности, интимности и общения, что способствует более гармоничным отношениям.

Стратегии личностного развития. Развитие самосознания: клиентам помогают осознать и понять свой тип личности, что может служить отправной точкой для личностного развития и роста. Управление стрессом: экстраверты и интроверты могут по-разному реагировать на стресс. Профессиональное консультирование и развитие карьеры. Выбор профессии: понимание уровня экстраверсии или интроверсии может помочь в выборе карьеры, которая соответствует личным предпочтениям и стилю работы. Коучинг: коучинг, основанный на личности, может помочь в разработке стратегий достижения успеха в карьере, учитывая индивидуальные особенности. В общем, объединение теоретических аспектов экстраверсии и интроверсии с практическими методами позволяет психотерапевтам и психологам более эффективно подходить к индивидуальным потребностям клиентов, способствуя их личностному росту.

Таким образом, особенности экстравертов и интровертов оказывают огромное влияние на социум. Теоретические аспекты подкрепляют их применение на базы и создают новые способы использования в психологической практике. Современная психология обязана находить и разрабатывать новые способы для продвижения концепции экстраверсии и интроверсии в будущем, чтобы расширить их спектр возможностей и пользы.

Заключение

Тема «Теоретические аспекты экстраверсии и интроверсии» очень важная в психологии. Данное учение обладает особенностями и способствует лучшему пониманию самого себя как индивида и социума вокруг. Концепция «экстраверсия» и «интроверсия» имеет богатую теоретическую основу, которая пополняется ежегодно. На практике теория способствует решению проблем. Влияние темы на современные аспекты психологии можно разделить со стороны теории и практики.

Например, теоретическая значимость. Развитие теорий личности: исследование экстраверсии и интроверсии вносит вклад в развитие теорий личности, деятельность психологов, сформировало основу для понимания, как индивиды взаимодействуют с окружающим миром.

Основа для изучения других личностных черт: анализ экстраверсии и интроверсии является частью более широкого исследования личностных черт. Эти категории стали отправной точкой для изучения других аспектов личности в рамках различных теорий.

Влияние на сферу образования: теории личности, основанные на экстраверсии и интроверсии, могут оказывать влияние на образовательные практики, включая методы обучения, создание групповых проектов и взаимодействие с различными стилями обучения. Так, теоретические знания влияют на психологические теории, на изучение личностных черт и сферу образования, что создает новые возможности для применения концепций на практике. А практическая значимость заключается в следующем.

Ориентация в области психотерапии: знание о теоретических аспектах экстраверсии и интроверсии помогает психотерапевтам адаптировать свой подход в зависимости от индивидуальных потребностей клиента, что способствует эффективности терапии.

Повышение эффективности коммуникации: в контексте межличностных отношений и коммуникации понимание экстраверсии и интроверсии помогает в создании более эффективных стратегий общения и решения конфликтов. Развитие карьеры и профессионального роста: понимание личных предпочтений по уровню экстраверсии или интроверсии может помочь людям принимать более обоснованные карьерные решения, выбирая сферы деятельности, соответствующие их индивидуальным стилям работы. Образование и тренинг в организациях: знание о теориях личности может быть использовано для разработки программ обучения и тренингов, направленных на улучшение эффективности работы групп, команд и организаций.

Управление стрессом и повышение благополучия: индивидуальные стратегии управления стрессом могут быть разработаны с учетом уровня экстраверсии или интроверсии, что способствует повышению благополучия и эмоциональной устойчивости.

Общее понимание теоретических аспектов экстраверсии и интроверсии является необходимым элементом в практической работе специалистов в области психологии, психотерапии, образования, управления и других сферах, где важна эффективная коммуникация и взаимодействие с разнообразными личностными стилями. В заключение темы «Теоретические аспекты экстраверсии и интроверсии» можно отметить, что эта область психологии оказывает значительное воздействие как на теоретические разработки, так и на практическое применение в различных областях человеческой деятельности. Изучение экстраверсии и интроверсии внесло свой вклад в формирование теорий личности, подчеркивая важность индивидуальных различий в способах восприятия мира и взаимодействия с ним. Работы Карла Юнга, в частности, выделили эти два основных личностных типа, открыв путь для дальнейших исследований в области психологии.

На практике понимание экстраверсии и интроверсии имеет важное значение в сферах психотерапии, образования, управления и многих других областях. В психотерапии это позволяет адаптировать методы работы с клиентами, учитывая их индивидуальные предпочтения в обще-

нии и подходах к решению проблем. В образовании это может способствовать более эффективным методам обучения, основанным на стиле восприятия информации. В управлении это может помочь формированию более гармоничных и эффективных команд, где учитываются различия в личностных стилях. В современном мире, где важны коллективные усилия и где уровень социализации и информационного обмена постоянно растет, изучение теоретических аспектов экстраверсии и интроверсии остается актуальным и полезным направлением исследований. Все большее внимание к этой теме может способствовать более глубокому пониманию личности и привести к разработке более эффективных стратегий в областях, где важны межличностные отношения и взаимодействие человека с окружающим миром.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Леденева Е.В. Природа и культура в концепции Карла Густава Юнга // *Философия хозяйства*. – 2018. – № 6. – С. 179–196.
- 2 Юнг К.Г. / Ляликов Д.Н. // *Экслибрис – Яя*. – М.: Советская энциклопедия, 1978. (Большая советская энциклопедия в 30 т.) / гл. ред. А.М. Прохоров. – 1969–1978, т. 30).
- 3 Юнг К.Г. // *Большая российская энциклопедия*. Том 35. – М., 2017. – С. 584–585.
- 4 Лейбнин В.М. Зигмунд Фрейд и Карл Густав Юнг. Учения и биографии. – М.: Издательство АСТ, 2019. – 520 с.
- 5 Cattell R.B. *Structured personality learning theory*. New York: Praeger, 1983.
- 6 Cattell R.B. The voyage of a laboratory: 1928–1984. *Multivariate Behavioral Research*. 1984, no. 19, pp. 121–174.
- 7 Cattell R.B. The birth of the Society of Multivariate Experimental Psychology // *Journal of the History of the Behavioral Sciences*. 1990, no. 26, p. 48–57.
- 8 Warner J. Susan Cain's 'Quiet' Argues for the Power of Introverts. *The New York Times*. 2018.
- 9 Sulloway F.J. Birth Order, Sibling Competition, and Human Behavior. In Paul S. Davies and Harmon R. Holcomb, (Eds.). *Conceptual Challenges in Evolutionary Psychology: Innovative Research Strategies*. Dordrecht and Boston: Kluwer Academic Publishers. 2001, pp. 39–83.
- 10 Ярошевский М.Г. История психологии. От античности до середины XX века. Учебное пособие для высших учебных заведений. 2-ое изд. – М.: Издательский центр «Академия», 1997. – 416 с.

REFERENCES

- 1 Ledeneva E.V. (2018) Priroda i kul'tura v koncepcii Karla Gustava Junga // *Filosofija hozjajstva*. No. 6. P. 179–196. (In Russian).
- 2 Jung K.G. / Ljalikov D.N. // *Jekslibris – Jaja*. – М.: Sovetskaja jenciklopedija, 1978. (Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija v 30 t.) / gl. red. A.M. Prohorov. 1969–1978, v. 30). (In Russian).
- 3 Jung K.G. (2017) Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija. V. 35. M. P. 584–585. (In Russian).
- 4 Lejbnin V.M. (2019) Zigmund Frejd i Karl Gustav Jung. Uchenija i biografii. M.: Izdatel'stvo AST, 520 p. (In Russian).
- 5 Cattell R.B. (1983) *Structured personality learning theory*. New York: Praeger. (In English).
- 6 Cattell R.B. (1984) The voyage of a laboratory: 1928–1984. *Multivariate Behavioral Research*, no. 19, pp. 121–174. (In English).
- 7 Cattell R.B. (1990) The birth of the Society of Multivariate Experimental Psychology // *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, no. 26, p. 48–57. (In English).
- 8 Warner J. (2018) Susan Cain's 'Quiet' Argues for the Power of Introverts. *The New York Times*. (In English).
- 9 Sulloway F.J. Birth Order, Sibling Competition, and Human Behavior (2001) In Paul S. Davies and Harmon R. Holcomb, (Eds.). *Conceptual Challenges in Evolutionary Psychology: Innovative Research Strategies*. Dordrecht and Boston: Kluwer Academic Publishers, pp. 39–83. (In English).
- 10 Jaroshevskij M.G. (1997) Istorija psihologii. Ot antichnosti do serediny XX veka. Uchebnoe posobie dlja vysshih uchebnyh zavedenij. 2-oe izd. M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 416 p. (In Russian).

ХАНЯНЯН А.А.,¹

пс.ф.к., доцент.

e-mail: ann.arkadyan@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-1078-904X

САЙДНАСИМ А.М.,^{*1}

магистрант.

*e-mail: 22230575@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-0853-3539

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКСТРАВЕРСИЯ ЖӘНЕ ИНТРОВЕРСИЯНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

«Экстраверсия мен интроверсияның теориялық аспектілері» тақырыбы швейцариялық психиатр Карл Юнг ұсынған экстраверсия және интроверсия тұжырымдамаларына негізделген тұлға психологиясының маңызды аспектілерін қарастырады. Бұл мақала тұлғаны талдаудың бөлігі ретінде Карл Юнг ұсынған экстраверсия және интроверсия ұғымдарының теориялық аспектілеріне арналған. Жұмыста тұлғаның екі полюсінің де негізгі сипаттамалары мен сапаларына, сондай-ақ олардың сыртқы әлеммен қабылдауға және өзара әрекеттесуіне ықпалы талданады. Сондай-ақ экстраверттік және интроверттік мінез-құлықтың негізгі сипаттамалары және олардың әлеуметтік қарым-қатынасқа, кәсіби іс-әрекетке және психологиялық әл-ауқатқа әсері қарастырылады. Заманауи зерттеулерді талдау Юнг тұжырымдамаларын растайды және толықтырады, ал теориялық аспектілерді қазіргі психология мен психотерапия жағдайында тәжірибеде қолдануға болады. Мақаланың мақсаты – экстраверсия мен интроверсияның теориялық негіздері туралы кең түсінік беру және олардың адам тұлғасын түсіну және онымен жұмыс істеу үшін маңыздылығын атап өту.

Тірек сөздер: экстраверсия, интроверсия, тұлға, тұлғаның қасиеттері, әлеуметтік өзара әрекеттесу, тұлғаның дамуы, психологиялық типология.

HANANYAN A.A.,¹

с.пс.с., associate professor.

e-mail: ann.arkadyan@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-1078-904X

SAYDNASIM A.M.,^{*1}

Master's student.

*e-mail: 22230575@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-0853-3539

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

THEORETICAL ASPECTS OF EXTRAVERSION AND INTROVERSION

Abstract

The topic “Theoretical Aspects of Extraversion and Introversion” examines important aspects of personality psychology based on the concepts of extraversion and introversion proposed by the Swiss psychiatrist Carl Jung. This article is devoted to the theoretical aspects of the concepts of extraversion and introversion proposed by Carl Jung as part of personality analysis. The work provides an analysis of the main characteristics and qualities of both poles of personality, as well as their influence on perception and interaction with the outside world. Also, the main characteristics of extroverted and introverted behavior and their impact on social relationships, professional activities and psychological well-being will be considered. Analysis of modern research confirms and complements Jung's concepts, and theoretical aspects can be used in practice in the context of modern psychology and psychotherapy. The purpose of the article is to give a broad understanding of the theoretical foundations of extraversion and introversion and emphasize their importance for understanding and working with human personality.

Key words: extraversion, introversion, personality, personality traits, social interaction, personal development, psychological typology.

МРНТИ 15.21.31
УДК 159,91

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-42-51>

СЕЛИЩЕВА Д.А.,*¹

магистрант.

*e-mail: 22231072@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

МУН М.В.,¹

к.пс.н., ассоциированный профессор.

e-mail: m.mun@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0714-3445

ЛОГИНОВА Н.А.,²

д.пс.н., профессор

e-mail: n.loginova@spbu.ru

ORCID ID: 0000-0002-3460-3497

¹Университет «Туран»,

Алматы, Казахстан

²Санкт-Петербургский государственный университет,

г. Санкт-Петербург, Россия

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОМАНД ВОЛЕЙБОЛИСТОВ-ЛЮБИТЕЛЕЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В современном спортивном мире увеличивается внимание к психологическим аспектам командной деятельности. В этом контексте особый интерес представляет волейбол как динамичная и технически сложная игра, требующая высокой степени координации и взаимодействия в команде. Несмотря на обширные исследования психологии спорта в целом, психологические особенности волейболистов-любителей до сих пор остаются малоизученными. Данная статья представляет собой теоретический анализ современных исследований, направленных на выявление и понимание психологических аспектов, влияющих на командную динамику волейбольных любителей. Цель исследования заключается в изучении психологических аспектов в командном волейболе среди начинающих игроков и выявлении возможных гендерных различий. Задачи исследования включают в себя теоретический анализ психологии спорта, исследование психологических особенностей молодых волейболистов, а также определение сходств и различий между психологическими характеристиками юношей и девушек в волейболе.

Ключевые слова: психологические особенности, игровая эффективность, спортивная психология, мотивация, эмоциональная стабильность, групповая динамика.

Введение

В мире спорта, где каждая команда представляет собой уникальное сочетание индивидуальных навыков, характеров и психологических особенностей участников, особенно важным становится понимание факторов, влияющих на командную динамику. Статья фокусируется на психологических аспектах, оказывающих воздействие на волейболистов-любителей. Через теоретический анализ современных исследований будет раскрыта суть психологических особенностей, которые определяют успех и эффективность команд в этом захватывающем виде спорта. Волейбол как командный вид спорта требует от игроков не только высокой физической подготовки, но и сильного психологического взаимодействия. Успешная командная игра в волейболе в значительной степени зависит от эмоциональной стабильности игроков, их способности эффективно взаимодействовать в стрессовых ситуациях и поддерживать психологическое равновесие в команде. Эмоциональная поддержка между участниками команды играет ключевую роль в формировании позитивного коллективного настроения, что, в свою очередь, ска-

зывается на результативности волейбольного выступления [1]. Кроме того, статья будет рассматривать ментальные аспекты тренировочных стратегий, способствующих развитию психологической устойчивости и коллективного взаимодействия. Анализ групповой динамики и влияние психологических особенностей на принятие решений в критических ситуациях дополнительно подчеркнет важность психологической подготовки волейбольной команды для достижения выдающихся результатов в соревновательной среде.

Цель данного исследования заключается в изучении психологических различий и сходств среди начинающих волейболистов, а также в выявлении возможных гендерных особенностей в этом контексте. Для достижения этой цели предлагается ряд задач:

1. Провести теоретический анализ исследований в области психологии спорта, сфокусированный на аспектах, влияющих на командную динамику и индивидуально-психологические особенности волейболистов.

2. Осуществить теоретический анализ психологических особенностей юношей и девушек в период ранней взрослости с учетом их влияния на процесс тренировки и игровую деятельность.

3. Провести экспериментальное исследование с целью определения сходств и различий между психологическими характеристиками начинающих волейболистов женского и мужского пола. Это включает в себя анализ факторов, таких как мотивация, стрессоустойчивость, уровень самооценки и другие психологические параметры.

Объектом исследования являются индивидуально-психологические особенности личности, тогда как предметом исследования выступают индивидуально-психологические характеристики начинающих волейболистов обоих полов. Анализ этих характеристик позволит более глубоко понять влияние гендерных различий на психологическую подготовку и производительность волейбольных команд.

Материалы и методы

В данной статье проводится метаанализ литературных источников по заявленной в теме проблематике. Были рассмотрены следующие методики: опросник Г. Айзенка, метод социометрии, модели измерения групповой сплоченности, такие как GEQ (Group Environment Questionnaire) В. Видмеера, Л. Брэули и А. Кэррона, пятифакторный личностный опросник МакКрае – Коста «Большая пятерка»; опросник регуляции эмоционального состояния в адаптации М.А. Падун; тест имплицитного позитивного и негативного аффекта в адаптации О.В. Митиной, М.А. Падун, А.Н. Зеляниной и анкетные методики, такие как психическая надежность спортсменов В.Э. Мильмана. Для анализа собранных данных используются статистические методы.

Основные положения

Психологические особенности начинающих волейболистов являются ключевым аспектом их спортивного развития. В этом процессе игровая деятельность становится платформой для проявления и развития их психологических качеств, таких как уверенность в себе, решительность, адаптивность к стрессовым ситуациям и способность к сотрудничеству в команде. Осознание и развитие этих качеств влияют на формирование спортивной эффективности и успешности волейболиста [2].

Исследования психологических особенностей женских и мужских волейбольных команд также выявляют различия в их темпераменте, характере, воле и мотивации. Эти различия могут оказывать влияние на динамику командной работы, стиль коммуникации внутри команды и способы мотивации игроков. Понимание этих аспектов позволяет тренерам и психологам эффективно адаптировать методики тренировок и мотивационные подходы к каждому полу, что способствует более эффективной подготовке и достижению спортивных результатов. Разработанные данные о психологических особенностях начинающих волейболистов могут способствовать внедрению методик в деятельность спортивной психологии для определения готовности волейболистов женских и мужских команд к соревнованиям и тренировочным процессам.

Эти методики могут включать в себя оценку уровня уверенности игрока в себе, его способности контролировать эмоции в стрессовых ситуациях, а также его мотивации и концентрации во время игры. Полученные данные могут помочь тренерам и психологам оптимизировать индивидуальные программы тренировок и психологической подготовки для каждого игрока, учитывая его уникальные особенности. Более того, эти методики могут быть использованы для выявления потенциальных проблемных областей в психологической подготовке игроков и для разработки специальных программ по их улучшению. Такой подход позволит повысить эффективность тренировочного процесса, улучшить результаты команды на соревнованиях и способствовать развитию спортивного волейбола в целом.

Психологические особенности начинающих волейболистов определенным образом проявляются в процессе игровой деятельности с их спортивной эффективностью. В ходе исследования обнаруживается, что определенные психологические характеристики, такие как уровень мотивации, концентрации внимания, стрессоустойчивость и коммуникативные навыки, оказывают существенное влияние на спортивные достижения начинающих волейболистов. Существуют различия в психологических особенностях женских и мужских команд. Различия оказывают влияние на командную динамику и результативность в соревновательной деятельности.

Литературный обзор

Исследование психологических особенностей личности юношей и девушек в возрасте от 18 до 25 лет базируется на теоретических концепциях выдающихся ученых в области психологии. Среди основополагающих работ, которые служат основой данного исследования, можно выделить труды следующих авторов: Крайга Г., Бокума Д., Шаповаленко И.В., Выготского Л.С., Немова Р.С., Абрамовой Г.С. [3, 4, 5, 6]

Упомянуется, что при анализе и интерпретации экспериментальных данных, относящихся к психологическим особенностям волейболистов-любителей, используются работы и исследования ученых, специализирующихся в данной области. Среди них можно выделить: Зайцеву Н.В., Рымарчука М.В., Девишвили В.М., Мдивани М.О., Елагину Д.С., Мамскову Д.Д., Ефимову М.С., Макарову О.М., Глухареву М.Р. [7, 8, 9, 10, 12, 13].

Использование теоретических подходов указанных авторов в сочетании с результатами экспериментальных исследований обеспечат более глубокое и всестороннее понимание психологических особенностей рассматриваемой категории лиц.

Результаты и обсуждение

Психологические особенности в контексте взаимодействия игроков в волейболе представляют собой устойчивые психологические характеристики каждого участника, оказывающие значительное влияние на коллективную динамику и результативность команды. Эти характеристики формируются на основе индивидуальных особенностей личности и включают в себя широкий спектр факторов, таких как характер, темперамент, воля, мотивация и эмоциональная стабильность игроков.

Темперамент и характер являются двумя важными аспектами, формирующими личность человека. Темперамент представляет собой базовую структуру, на которой строятся психические процессы и особенности поведения. Эта структура влияет на многие динамические характеристики, такие как эмоциональная глубина, устойчивость, интенсивность, темп и энергичность. Исследователи считают, что темперамент не ограничивается генетической предопределенностью, но играет активную роль в формировании личности и взаимодействует с другими психологическими процессами. Характер, с другой стороны, представляет собой стабильное слияние уникальных черт личности, которое выражается через действия, отношение к другим, предметам и задачам. Он формируется в ранние годы жизни и остается относительно устойчивым на протяжении времени. Согласно исследованиям, люди с похожими характеристиками могут быть классифицированы в типы, позволяющие определить общие черты их поведения. Карл Юнг предложил типологию, делящую людей на экстравертов и интровертов, а

Эрих Фромм определил основные типы социальных характеров, таких как мазохист-садист, разрушитель и конформист-автомат. В спортивном контексте характер оказывает существенное влияние на командное взаимодействие и результаты игры. Волейболисты с сильным характером способны проявлять лидерские качества, создавая позитивную атмосферу в команде. Их способность к самоконтролю и управлению стрессом играет критическую роль в напряженных ситуациях, таких как соревнования или решающие матчи. Кроме того, характер влияет на мотивацию, целеустремленность и готовность к самосовершенствованию во время тренировок. Психологические особенности, произрастающие из характера, могут также влиять на отношение к успехам и неудачам. Решительность, настойчивость и умение извлекать уроки из поражений становятся важными элементами психологической устойчивости. Способность взаимодействовать с другими членами команды и эффективно коммуницировать способствует коллективному успеху.

Так, в исследовании, проведенном Н.В. Зайцевой и М.В. Рымарчуком, анализировалась взаимосвязь между типом темперамента спортсменов и их успехом в технических аспектах волейбола. В современном спорте, где тактика, техника и физическая подготовка играют важную роль, психологические факторы становятся все более значимыми. Психологическое состояние спортсменов, включая темперамент, оказывало существенное влияние на их спортивные достижения. Целью исследования было изучение влияния типа темперамента волейболистов на успешность их технических действий. Исследователи проанализировали 16 волейболистов, применив опросник Г. Айзенка для определения их темперамента и используя методы математической статистики для анализа данных.

Результаты показали, что большинство волейболистов имело сангвинический (50%) или флегматический (35,71%) тип темперамента. Было обнаружено, что разные типы темперамента приводят к различным результатам в технических аспектах игры. К примеру, волейболисты с холерическим темпераментом показывали высокие показатели в атакующих действиях, тогда как у спортсменов с меланхолическим типом результаты были гораздо ниже. Анализ с использованием критерия Пирсона подтвердил статистически значимую связь между типом темперамента и успешностью подачи в волейболе. Этот факт указывал на необходимость учета индивидуальных особенностей спортсменов при планировании тренировочных программ и игровой тактики.

Исследование также предоставило информацию о предпочтительных игровых позициях в зависимости от типа темперамента. Например, игроки с флегматическим темпераментом лучше справлялись с ролью доигровщика, в то время как сангвиники отлично подходили для позиции центрального блокирующего. Этот подход позволял тренерам составлять более сбалансированные команды, принимая во внимание не только физические, но и психологические характеристики спортсменов. Таким образом, результаты исследования подчеркнули важность индивидуального подхода к каждому игроку, учитывая его темперамент, чтобы обеспечить максимально успешное выступление команды в волейболе [7].

В другой работе, авторов О.М. Макаровой и М.Р. Глухаревой, изучалась взаимосвязь между сплоченностью команд в спортивных играх и их результативностью, учитывая установки команд на достижение результата. Исследователи пришли к выводу, что сплоченность команд зависит от множества факторов, включая общие ценностные ориентации, четкость цели и кооперативную взаимозависимость. Однако в спорте высших достижений ключевую роль играет направленность личности спортсмена на результат. В исследовании была выдвинута гипотеза, что сплоченность команды и ее результативность связаны при условии, что команда ориентирована на достижение результата, что подразумевает акцент на решение деловых задач в спортивной деятельности.

Для исследования использовали данные спортсменов из трех различных спортивных школ. Исследователи применили метод социометрии для определения уровня сплоченности команд, а также методику для изучения направленности личности спортсменов. Результаты показали, что женские команды демонстрировали положительную сплоченность, индекс которой колебался между 0,5 и 0,8. Направленность личности спортсменов была классифицирована в трех категориях: на себя, на общение и на дело. Доминирующим фактором была направленность на дело.

Корреляционный анализ выявил следующие связи между направленностью личности и уровнем сплоченности команд:

- ♦ рост направленности на себя среди членов команды коррелировал с уменьшением уровня сплоченности;
- ♦ повышение направленности на общение оказывало незначительное влияние на сплоченность;
- ♦ увеличение деловой направленности значительно повышало уровень сплоченности команды.

Таким образом, результаты исследования подтвердили гипотезу о том, что деловая направленность спортсменов способствует повышению уровня сплоченности команды, что, в свою очередь, может привести к улучшению результативности в совместной спортивной деятельности. Помимо этого, исследование, проведенное в спортивном университете, выявило существенную проблему, связанную с адаптацией студентов-спортсменов к соревновательной деятельности. Это вызвано не только высокими требованиями спортивного процесса, но также необходимостью совмещения учебы и тренировок, что может неблагоприятно сказаться на здоровье студентов [8].

Воля также является ключевым элементом психологической анатомии волейболиста, играющего в командных соревнованиях. Она влияет как на личные достижения спортсмена, так и на результаты всей команды. Понятие воли – это теоретический инструмент, а не реальность, хотя она проявляется в стремлении к самосовершенствованию и способности справляться со стрессовыми ситуациями. Сильная воля позволяет волейболисту сохранять психологическую устойчивость при критике или неудачах, а также поддерживает его стремление к постоянному росту, улучшению техники и физической формы [9].

Коллективная воля также играет важную роль. Когда волейболисты имеют общие цели и решимость, это создает мощную энергетику, способствующую успешному взаимодействию в команде. Синергия сильной воли каждого игрока создает основу для преодоления трудностей и достижения общих целей.

В статье, написанной Е.В. Кардановой, А.Н. Коноплевой и А.А. Закуевым из Кабардино-Балкарского государственного университета, проводится исследование, посвященное развитию волевых качеств у спортсменов-волейболистов в рамках специально разработанной учебно-тренировочной программы. Эксперимент охватывает 36 спортсменов в возрасте от 18 лет до 21 года, разделенных на контрольную и экспериментальную группы по 18 человек. Длительность экспериментального исследования составляет 1,5 года. Коррекционная программа, используемая в экспериментальной группе, основана на теориях и методиках известных спортивных экспертов, таких как А.Ц. Пуни, Е.П. Ильин, И.П. Васильев, и других. Программа включает методы и приемы работы тренера, адаптированные под индивидуальные особенности спортсменов. Основное внимание уделяется развитию ключевых волевых качеств, включая силу воли, настойчивость, смелость, самостоятельность и целеустремленность [10, 11]. Результаты исследования демонстрируют существенное повышение показателей по всем изучаемым волевым качествам в экспериментальной группе по сравнению с контрольной. Так, прирост силы воли в экспериментальной группе составил 6,6 балла, в то время как в контрольной группе этот показатель увеличился лишь на 1,1 балла. Аналогичные результаты были получены при анализе других волевых качеств: настойчивости, смелости, самостоятельности и целеустремленности. В контрольной группе наблюдались небольшие изменения, в то время как в экспериментальной группе отмечался существенный рост, что подтверждает эффективность коррекционной программы.

Авторы делают вывод о том, что целенаправленная работа над развитием волевых качеств в рамках специально разработанной программы, особенно в чувствительном возрасте, может значительно повысить эти качества у спортсменов. Полученные результаты подчеркивают важность применения специализированных программ в учебно-тренировочном процессе волейболистов для повышения уровня их волевых качеств, что в итоге приводит к улучшению общей эффективности тренировок и спортивных достижений.

Различные авторы, такие как Л.М. Аболина, М.И. Дьяченко, В.А. Пономаренко и другие, вкладывают различные смыслы в понятие «эмоциональная устойчивость». Некоторые из них

интерпретируют его как «устойчивость эмоций», подразумевая под этим как эмоциональную стабильность, так и устойчивость к изменению эмоциональных состояний, а также отсутствие склонности к частым сменам настроения. В результате одно понятие объединяет разнообразные аспекты, которые не всегда совпадают с концепцией «эмоциональной устойчивости».

Эмоциональная стабильность волейболиста проявляется в способности эффективно управлять эмоциями в различных ситуациях на игровом поле. В моменты напряжения, давления и даже неудач способность сохранять спокойствие и рационально принимать решения становится критически важной. Эмоциональная устойчивость также помогает игрокам быстрее восстанавливаться после неудач и поддерживает их концентрацию в течение всего матча. В командных видах спорта, в том числе и в волейболе, эмоциональная стабильность игроков является основой для эффективного взаимодействия внутри коллектива. Спортсмены, обладающие этим качеством, способны лучше понимать эмоциональные потребности партнеров по команде, предотвращать от негативных эмоциональных реакций и вмешиваться в ситуации конфликта с конструктивными решениями.

Так, статья авторов А.В. Клепиковой и А.Н. Зеляниной была посвящена изучению эмоциональной сферы студентов, занимающихся волейболом, и его влиянию на различные аспекты эмоционального опыта и стратегии его регуляции. В ходе анализа результатов теста имплицитного позитивного и негативного аффекта установлено, что обе группы студенток, занимающихся волейболом вне рамок учебной программы и физической культурой два раза в неделю, испытывают положительные и отрицательные эмоции в равной степени. Показатели имплицитного позитивного аффекта для первой группы составили $2,50 \pm 0,52$, для второй – $2,50 \pm 0,54$, а имплицитного негативного аффекта – $2,10 \pm 0,31$ и $2,17 \pm 0,40$ соответственно. Значимых различий в этих показателях не выявлено (имплицитный позитивный аффект: $U = 30,00$; имплицитный негативный аффект: $U = 28,00$). Исследование особенностей регуляции эмоциональных состояний показало, что студенты обеих групп используют одинаковые стратегии для справления со своими эмоциональными состояниями. Стратегия подавления эмоций в первой группе имела показатель $5,20 \pm 1,93$, во второй – $4,67 \pm 1,36$, а когнитивной переоценки – $5,50 \pm 1,95$ и $5,33 \pm 1,03$ соответственно. Здесь также не наблюдается значимых различий (когнитивная переоценка: $U_1 = 28,50$; подавление: $U_2 = 26,50$).

Исходя из этих данных делается вывод, что эмоциональная стабильность присуща всем студенткам, участвовавшим в исследовании, также значимых различий в показателях имплицитного аффекта не было выявлено. То есть все студентки, независимо от занятия спортом вне рамок учебной программы используют одинаковые стратегии регулирования эмоциональных состояний, такие как подавление эмоций и когнитивная переоценка [12].

В дополнении была также изучена работа Девишвили В.М., Мдивани М.О. и Корнеева И.С., в которой рассматривается проблема сплоченности в спортивных командах. Сплоченность группы является важным аспектом психологической интеграции в командных соревнованиях и может быть проанализирована на двух уровнях: индивидуальном и групповом. На индивидуальном уровне сплоченность имеет два аспекта: эмоциональный и когнитивно-деятельностный. Эмоциональный аспект характеризуется удовлетворенностью индивида общением с членами группы и привлекательностью этих отношений, в то время как когнитивно-деятельностный аспект отражает удовлетворенность действиями команды и выгодой от участия в совместных действиях. Групповой уровень включает два других аспекта: социальный и деятельностный. Социальный аспект отражает единство в общении, а деятельностный – единство в действиях, когда команда функционирует как единое целое и ее члены стремятся к достижению результата [13].

Для измерения сплоченности был разработан опросник Group Environment Questionnaire (GEQ), который основывается на четырехфакторной модели, состоящей из 18 утверждений, оценивающих четыре фактора: индивидуальная привлекательность отношений (ИО), индивидуальная привлекательность деятельности (ИД), групповое единство в общении (ГО) и групповое единство в деятельности (ГД). Респонденты оценивают каждое утверждение по девятибалльной шкале, и опросник применяется не только в спортивных командах, но и в других типах групп [14, 15].

Апробация опросника GEQ была проведена на четырех футбольных командах, где было обнаружено, что консистентность шкал зависит от возраста игроков. У взрослых игроков уровень консистентности всех четырех шкал был удовлетворительным, но у подростков шкала «Групповое единство в деятельности» показала неудовлетворительные результаты, что может свидетельствовать о меньшей значимости этого аспекта для молодежи.

В ходе исследования также изучались субъективные представления игроков о сплоченности. Значимая корреляция между общим уровнем сплоченности по GEQ и субъективной оценкой обнаружилась только в одной из мужских команд. Эта корреляция связана с фактором «Индивидуальная привлекательность общения» (ИО), что указывает на то, что игроки этой команды считают, что сплоченность основана на эмоциональных связях.

Исследование также выявило различия в сплоченности между мужскими и женскими командами. Было подтверждено, что социальные факторы выше в женских командах, в то время как различий в деятельностных аспектах не выявлено.

Заключение

Психологические особенности команд волейболистов-любителей оказывают существенное влияние на динамику группы и итоговые результаты. Теоретический анализ современных исследований выявляет ключевые психологические факторы, влияющие на эффективность в любительском волейболе [16].

Первым аспектом является темперамент и характер игроков. Различные типы темперамента, такие как сангвинический, флегматический, холерический и меланхолический, по-разному влияют на поведение игроков, их взаимодействие в команде и технические навыки. Исследования показывают, что сангвиники и флегматики демонстрируют стабильное поведение, что делает их успешными в ролях доигровщика и центрального блокирующего. В то же время холерики, обладающие большей активностью и агрессией, успешны в атаке. Это подчеркивает важность индивидуального подхода к тренировкам и распределению игровых ролей.

Вторым важным фактором является эмоциональная устойчивость, которая характеризуется способностью спортсмена управлять своими эмоциями в стрессовых ситуациях. Исследования указывают, что эмоциональная устойчивость способствует рациональному принятию решений и быстрому восстановлению после неудач. Это качество укрепляет сплоченность команды и доверие между игроками.

Третий аспект – это развитие волевых качеств, таких как настойчивость, смелость и целеустремленность. Специальные программы, направленные на развитие этих качеств, повышают уровень профессионализма волейболистов-любителей, что благоприятно влияет на их результативность в игре.

Данные факторы подтверждают необходимость комплексного подхода к планированию тренировок и игровых стратегий, учитывающего психологические особенности игроков. Такое понимание способствует формированию сплоченных и результативных команд, что в итоге приводит к более успешным выступлениям в соревнованиях.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ильин Е.П. Психология спорта. (Серия «Мастера психологии»). – СПб.: Питер, 2012. – 352 с.
- 2 Ким А.М. Психология спорта. Учебное пособие. – Алматы: КазПТИ, 2007. – 89 с.
- 3 Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. (Серия «Мастера психологии»). – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
- 4 Шаповаленко И.В. Возрастная психология. (Психология развития и возрастная психология). – М.: Гардарики, 2005. – 349 с.
- 5 Выготский Л.С. Психология развития. Избранные работы / Л.С. Выготский. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 281 с.
- 6 Немов Р.С. Психология / Учеб. для студ. высш. пед. учеб.заведений, в 3 кн., 4-е изд. Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 688 с.

- 7 Зайцева Н.В., Рымарчук М.В. Изучение зависимости успешности технических действий волейболистов от типа темперамента // Известия ТулГУ. Физическая культура. Спорт. – 2024. – № 3. – С. 66–76.
- 8 Макарова О.М., Глухарева М.Р. Направленность личности спортсменов как компонент сплоченности команды спортивной игры // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2015. – № 3. – С. 93–95.
- 9 Гиппенрейтер Ю.Б. О природе человеческой воли // Психологический журнал. – 2005. – № 3.
- 10 Карданова Е.В., Коноплева А.Н., Закуев А.А. Развитие волевых качеств в учебно-тренировочном процессе волейболистов // Теория и практика физической культуры. – 2022. – № 6. – С. 53–62.
- 11 Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. (Серия «Мастера психологии»). – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
- 12 Клепикова А.В., Зелянина А.Н. Особенности эмоциональной сферы студенток, занимающихся волейболом // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2016. – № 3. – С. 69–71.
- 13 Девишвили В.М., Мдивани М.О., Елагина Д.С. Групповая сплоченность в спортивных командах разного профессионального уровня / В.М. Девишвили, М.О. Мдивани, Д.С. Елагина // Национальный психологический журнал. – 2017. – № 4. – С. 112–119.
- 14 Eye M., Loughhead T., Bray S.R., Carron A.V. Development of a Cohesion Questionnaire for Youth: The Youth Sport Environment Questionnaire // Journal of Sport and Exercise Psychology. 2009. Vol. 31. P. 390–408.
- 15 Widmeyer W.N., Brawley L.R., Carron A.V. Measurement of cohesion in sport teams: The Group Environment Questionnaire. London, Canada: Spodym Publishers, 1985.
- 16 Багрецов С.Ф., Глушакова К.В. Особенности психологической подготовки волейболистов к соревнованиям. – Архангельск: Северный (Арктический) федеральный университет им. М.В. Ломоносова, 2019. – 8 с.

REFERENCES

- 1 Il'in E.P. (2012) Psihologija sporta. (Serija «Mastera psihologii»). SPb.: Piter, 352 p. (In Russian).
- 2 Kim A.M. (2007) Psihologija sporta. Uchebnoe posobie. Almaty: KazPTI, 89 p. (In Russian).
- 3 Krajg G., Bokum D. (2005) Psihologija razvitija. (Serija «Mastera psihologii»). 9-e izd. SPb.: Piter, 940 p. (In Russian).
- 4 Shapovalenko I.V. (2005) Vozrastnaja psihologija. (Psihologija razvitija i vozrastnaja psihologija). M.: Gardariki, 349 p. (In Russian).
- 5 Vygotskij L.S. (2021) Psihologija razvitija. Izbrannye raboty / L.S. Vygotskij. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 281 p. (In Russian).
- 6 Nemov R.S. (2003) Psihologija / Ucheb. dlja stud. vyssh. ped. ucheb.zavedenij, v 3 kn., 4-e izd. Kn. 1: Obshhie osnovy psihologii. M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 688 p. (In Russian).
- 7 Zajceva N.V., Rymarchuk M.V. (2024) Izuchenie zavisimosti uspeshnosti tehniceskikh dejstvij volejbolistov ot tipa temperamenta // Izvestija TulGU. Fizicheskaja kul'tura. Sport. No. 3. P. 66–76. (In Russian).
- 8 Makarova O.M., Gluhareva M.R. (2015) Napravlennost' lichnosti sportsmenov kak komponent splochnosti komandy sportivnoj igry // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Innovacionnaja nauka». No. 3. – P. 93–95. (In Russian).
- 9 Gippenrejtser Ju.B. (2005) O prirode chelovecheskoj voli // Psihologicheskij zhurnal. No. 3. (In Russian).
- 10 Kardanova E.V., Konopleva A.N., Zakuev A.A. (2022) Razvitie volevykh kachestv v uchebno-trenirovocnom processe volejbolistov // Teorija i praktika fizicheskoi kul'tury. No. 6. P. 53–62. (In Russian).
- 11 Il'in E.P. (2002) Motivacija i motivy. (Serija «Mastera psihologii»). SPb.: Piter, 512 p. (In Russian).
- 12 Klepikova A.V., Zeljanina A.N. (2016) Osobennosti jemocional'noj sfery studentok, zanimajushhijhsja volejbolom // Fizicheskaja kul'tura. Sport. Turizm. Dvigatel'naja rekreacija. No. 3. P. 69–71. (In Russian).
- 13 Devishvili V.M., Mdivani M.O., Elagina D.S. (2017) Gruppovaja splochnost' v sportivnykh komandah raznogo professional'nogo urovnja / V.M. Devishvili, M.O. Mdivani, D.S. Elagina // Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal. No. 4. P. 112–119. (In Russian).
- 14 Eye M., Loughhead T., Bray S.R., Carron A.V. (2009) Development of a Cohesion Questionnaire for Youth: The Youth Sport Environment Questionnaire // Journal of Sport and Exercise Psychology. Vol. 31. P. 390–408. (In English).
- 15 Widmeyer W.N., Brawley L.R., Carron A.V. (1985) Measurement of cohesion in sport teams: The Group Environment Questionnaire. London, Canada: Spodym Publishers. (In English).
- 16 Bagrecov S.F., Glushakova K.V. (2019) Osobennosti psihologicheskoi podgotovki volejbolistov k sorevnovanijam. Arhangel'sk: Severnyj (Arkticheskij) federal'nyj universitet im. M.V. Lomonosova, 8 p. (In Russian).

СЕЛИЩЕВА Д.А.,*¹

магистрант.

*e-mail: 22231072@ turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

МУН М.В.,¹

п.ф.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: m.mun@ turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0714-3445

ЛОГИНОВА Н.А.,²

пс.ф.к., профессор.

e-mail: n.loginova@spbu.ru

ORCID ID: 0000-0002-3460-3497

¹Тұран университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Санкт-Петербург мемлекеттік университеті,

Санкт-Петербург қ., Ресей

ВОЛЕЙБОЛ ӘУЕСКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Андатпа

Қазіргі спорт әлемінде ұжым қызметінің психологиялық аспектілеріне көңіл бөлу артып келеді. Бұл тұрғыда волейбол жоғары деңгейде үйлестіруді және командалық жұмысты талап ететін динамикалық және техникалық күрделі ойын ретінде ерекше қызығушылық тудырады. Жалпы спорт психологиясы бойынша ауқымды зерттеулерге қарамастан, әуесқой волейболшылардың психологиялық ерекшеліктері әлі де аз зерттелген. Бұл мақала әуесқой волейболшылардың командалық динамикасына әсер ететін психологиялық аспектілерді анықтауға және түсінуге бағытталған заманауи зерттеулердің теориялық талдауын ұсынады. Зерттеудің мақсаты – жаңа бастаған ойыншылар арасында командалық волейболдағы психологиялық аспектілерді зерттеу және мүмкін болатын гендерлік айырмашылықтарды анықтау. Зерттеудің міндеттеріне спорт психологиясына теориялық талдау жасау, жас волейболшылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу, сонымен қатар волейболдағы ұлдар мен қыздардың психологиялық ерекшеліктерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау жатады.

Тірек сөздер: психологиялық сипаттамалар, ойын тиімділігі, спорт психологиясы, мотивация, эмоционалды тұрақтылық, топтық динамика.

SELICHSHEVA D.A.,*¹

Master's student.

*e-mail: 22231072@ turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

MUN M.V.,¹

с.пс.с., associate professor.

e-mail: m.mun@ turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0714-3445

LOGINOVA N.A.,²

d.ps.s., professor.

e-mail: n.loginova@spbu.ru

ORCID ID: 0000-0002-3460-3497

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²St.Petersburg State University,

Saint Petersburg, Russia

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF AMATEUR VOLLEYBALL TEAMS: THEORETICAL ANALYSIS OF MODERN RESEARCH

Abstract

In the modern sports world, attention to the psychological aspects of team activity is increasing. In this context, volleyball is of particular interest as a dynamic and technically complex game that requires a high degree of

coordination and teamwork. Despite extensive research into the psychology of sports in general, the psychological characteristics of amateur volleyball players still remain poorly understood. This article represents a theoretical analysis of modern research aimed at identifying and understanding the psychological aspects affecting the team dynamics of amateur volleyball players. The purpose of the study is to study psychological aspects in team volleyball among novice players and identify possible gender differences. The objectives of the study include a theoretical analysis of sports psychology, a study of the psychological characteristics of young volleyball players, as well as determining the similarities and differences between the psychological characteristics of boys and girls in volleyball.

Key words: psychological characteristics, game efficiency, sports psychology, motivation, emotional stability, group dynamics.

FTAXP 05.11.95

ӘОЖ 345.85

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-52-63>

АБЕНОВА К.А.,^{*1}

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

САПИРОВА М.М.,²

докторант.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Андатпа

Мақалада әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық, психологиялық сипаттамасының әсері қарастырылады. Жұмыста тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері қарастырылады, қиын жағдайдағы отбасылардың әлеуметтік-демографиялық портретін анықтап, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың орын алу ықтималдығына ықпал ететін факторларды анықтайтын регрессиялық модель құрылды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық – сауалнамаға қатысушылардың гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейімділігі мен қоғамдағы осы мәселеге төзімділігіне байланысты екендігі эмпирикалық расталды.

Тірек сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасылар, әлеуметтік-демографиялық сипаттама, психологиялық сипаттама, гендерлік қатынастар.

Кіріспе

Мақалада әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттыратын қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық және психологиялық сипаттамалары қарастырылады. Бұл құбылыстың қазақстандық отбасыларда таралуы бүгінгі күні біршама жоғары, отбасылы әйелдердің жартысына жуығы әртүрлі зорлық-зомбылық мәселелеріне тап болып отыр.

Бұл жағымсыз құбылыстың пайда болу себептері қазіргі әлеуметтанулық, құқықтық және психологиялық теориялар аясында сипатталған. Тұрмыстық зорлық-зомбылық теориясының жеке бағыты оның пайда болу себептерін зерттеу болып табылады. Осыған байланысты Батыс дәстүрінде бұл құбылысты түсіндіруге арналған бірнеше: тарихи көзқарас немесе зорлық-зомбылық өткеннің жәдігері ретінде – дәстүрмен, кейде заңмен бекітілген әйелді жазалау және тәртіпке келтіру құқығы (негізгі ізбасарлары Гондольф және Фишер); виктимологиялық тәсіл – жәбірленушінің мінез-құлқы мен зорлаушының әрекеттері арасындағы байланысты түсіндіру (Шнайдер); әлеуметтік оқыту теориясы – зорлаушы ер адамның жеке басын қалыптастырудағы араластына ортаның рөлі (Кауфман); интерактивтік теория – билік қатынастары мен зорлық-зомбылық мәселесі қарым-қатынас тәсілі ретінде (Киммель); құрылымдық теория – патриархат психологиясының қоғамдағы зорлық-зомбылыққа төзімді көзқарастың дамуына әсері (Шеллер); ситуациялық тәсіл – бұл отбасындағы билікті бөлудегі жағдайлардың рөлі сияқты бірнеше негізгі тәсілдер бар.

Қазақстанның әлеуметтік сала ғылымында бұл мәселе аз зерттелген, сондықтан отандық ғалымдар батыстық терминологияны, осы мәселені зерттеудің жіктелуі мен әдістерін талдауға

шетелдік тәжірибеге сүйенеді. Біз қарастырайын деп отырған зерттеу қоғам мен отбасындағы еркек үстемдігінің салдары мен көрінісі ретінде қарастыратын құрылымдық теория шеңберінде құрылды.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың анықтамасы және түрлері.

Сонымен, зорлық-зомбылық дегеніміз не? Міне, бір анықтама: бұл адамның саналы мінез-құлқы, оның мақсаты – өзіне жақын адамдарға билік пен бақылауға қол жеткізу.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық объектісі бойынша, оның пайда болу нәтижелері және қолдану себептері бойынша жіктелуі мүмкін.

Зорлық-зомбылық объектісіне байланысты: жұбайына, балаларына және отбасының қарт мүшелеріне қатысты зорлық-зомбылық болып бөлінеді. Біздің зерттеуімізде отбасыға қатысты зорлық-зомбылықты қарастырамыз.

Жалпы зорлық-зомбылық психологиялық, физикалық, экономикалық немесе жыныстық болып бөлінеді. Психологиялық зорлық-зомбылық деп ауызша және психикалық құралдарды қолданатын зорлық-зомбылық, әйелдің қадір-қасиетін төмендету, қорлау, өзін-өзі құрметтеуді жоғалтуға әкелетін менсінбеу, сөгіс, ұрысу, оның ішінде балағат сөздер, дөрекілік, қорқыту түсініледі. Экономикалық зорлық-зомбылық – ресурстарды айыру, жұмыс істеуге тыйым салу, қаржылық бақылау және тәуелділік, тек өтініш бойынша ақша беру арқылы жүзеге асырылады, сонымен қатар ақшаны шектеу немесе одан бас тарту, сонымен қатар жұмсалған қаражат туралы есептердің міндетті рәсімдері, мүлікті әділетсіз бөлу және ақша алып қою болып табылады. Физикалық зорлық-зомбылық – бұл күш қолдану, атап айтқанда: ұрып-соғу, азаптау, азаптау және т.б. жыныстық зорлық-зомбылық – бұл күш қолдану және әртүрлі мәжбүрлеу арқылы өзара келісімсіз жыныстық қатынас. Көбінесе, егер тұрмыстық зорлық-зомбылық фактісі анықталса, ол жоғарыда көрсетілген барлық нысандарда көрінетінін атап өтеміз. Біздің зерттеуімізде физикалық және жыныстық зорлық-зомбылық бөлек қарастырылады, ал экономикалық және психологиялық – біріктіре қарастырамыз: жұбайының қаржылық ресурстарынан айырылуы, жұмысқа тыйым салудың барлық түрлері мен шектеулері де психологиялық зорлық-зомбылық санатына жатады.

Отбасылардағы зорлық-зомбылық ақшалай түрде өлшенеді. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың экономикалық шығындары үлкен, өйткені олар тек отбасы мүшелеріне тікелей шығындарды (емдеу шығындары, еңбек өнімділігінің төмендеуі және т.б.) ғана емес, сонымен бірге өз кезегінде қоғамға тікелей экстраполяцияланады, тиісті институттарды ұстауға жұмсалатын қоғамдық шығындар айтарлықтай мөлшерге жетеді. Мәселен, мысалы, Жаңа Зеландияда жүргізілген зерттеулерге сәйкес, елдегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан келтірілген залал бір жылда 1,187-ден 5,302 млрд долларға дейін болса, таңдалған зорлық-зомбылықтың таралу деңгейіне байланысты АҚШ үшін тиісті шығындар бір жылда 67 млрд долларды құрады. Тұрмыстық және қоғамдық материалдық шығындардан басқа, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың экономикалық салдарын есептеу әдістемесіне мүмкін шығындар, моральдық зиянды бағалау және т.б. кіруі мүмкін.

Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтан болатын экономикалық шығындарды кешенді бағалау жүргізілген жоқ. Дегенмен, олар өте жоғары болуы керек, өйткені соңғы жылдары Қазақстанда балалар мен әйелдер арасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының абсолютті саны бойынша жоғары.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы Алматы қаласы Әуезов ауданындағы және Жамбыл облысы Қордай ауданындағы ішкі істер департаментінің әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу мен әйелдер кеңесі жүргізген зерттеу деректері негізінде орындалды. Зерттеудің мақсатты тобы ресми немесе азаматтық некеде тұрған 18–54 жас аралығындағы Алматы қаласының және Жамбыл облысы Қордай ауданының ауылдық тұрғындары болды. Зерттеу әдісі – тарату сауалнамасы арқылы сандық зерттеу. Іріктеудің өзара байланысты негізгі параметрлері: тұрғылықты жері, жынысы, жасы, білімі, балалар саны бойынша әзірленді. Қосымша параметрлер қатарында: жұмыспен қамту саласы, ұлты туралы ақпараттар берілді. Барлығы 200 адам (оның ішінде 145 әйел және 55 ер адам) сауалнамаға қатысты. Зерттеудің далалық кезеңі үш айға созылды:

Зерттеудің ерекшеліктеріне байланысты (ерлер мен әйелдер бойынша жеке сауалнамалардың болуы) талдау жүргізу кезінде әйелдер мен күйеулердің сауалнамалық деректері жеке қаралады, бұл ретте әрбір респондент жеке отбасын білдіреді деген болжам жасалады.

Негізгі ережелер

Осы зерттеу жұмысының аясында отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, оның әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, ерлі-зайыптылардың әлеуметтік жағдайы мен психологиялық ерекшеліктері арасында тәуелділік бар-жоғын анықтау қажет. Қойылған міндеттерді орындау үшін бірінші кезекте зерттеуге енгізілген отбасылардың жалпы жиынтығын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралу дәрежесі бойынша кластерлерге бөлу арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылық тұрғысынан тәуекелді отбасылардың үлесін анықтау қажет. Кластерлерге енгізілген ерлі-зайыптылар мен отбасылардың сипаттамаларына сүйене отырып, дисфункционалды отбасының портретін анықтауға болады. Нәтижелер отбасындағы жалпы зорлық-зомбылықтың да, оның жекелеген түрлерінің де (психологиялық, физикалық, жыныстық) таралу ауқымын бағалауға мүмкіндік береді, сонымен қатар олар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әсер ететін факторларды анықтау кезінде алдын-ала қарастырылады.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығына әсер ететін қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық және психологиялық сипаттамаларына қатысты дәлірек тұжырымдар алу үшін біз 10 регрессиялық модельдерін құрамыз. Түсіндірме айнымалылар ретінде тәуекелді отбасының әлеуметтік-демографиялық портретінің сипаттамалары, оның ішінде кластерлік талдау негізінде алынған сипаттамалар пайдаланылады.

Нәтижелер мен талқылау

Зорлық-зомбылық құрбанының әлеуметтік-демографиялық портреті.

Алдын ала талдау процедураларынан кейін әйелдерден алынған сауалнаманың нәтижелерін ғана қарастыру туралы шешім қабылданды. Сауалнамадан алынған мәліметтер зерттеудің осы кезеңінде қанағаттанарлықсыз болып шығады. Ерлер сауалнамалары бойынша отбасыларды салыстырмалы түрде берекелі және тәуекелді топтарға бөлу нәтиже бермейді, бұл келесі құбылыстармен байланысты болуы мүмкін: ерлер сауалнамаларында зорлық-зомбылыққа байланысты көптеген мәселелер жоқ; және осы сауалнамаларға сүйене отырып, тәуекелді отбасылардың саны әйелдерге қарағанда айтарлықтай төмен екендігін байқауға болады. Дегенмен, ықтималдық модельдерін құру кезінде күйеулердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бөлек ескеріледі.

Жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылық.

Ең алдымен, кластерлік талдаудың көмегімен біз салыстырмалы түрде берекелі және тәуекелді отбасыларды олардың жалпы түрінде (физикалық, психологиялық және жыныстық) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуы тұрғысынан анықтаймыз.

Кластер түзетін айнымалылар ретінде біз сауалнама сұрақтарына келесі жауаптарды қолданамыз:

1) психологиялық және мүмкін жыныстық зорлық-зомбылықты көрсететін айнымалы. «Сізге өзіңізді бір нәрседен қаншалықты жиі бас тартуға немесе күйеуіңіз талап еткендіктен немесе соның қалауы болғандықтан қаламайтын нәрсені істеуге тура келетін сәттер бола ма?»;

2) психологиялық зорлық-зомбылықты көрсететін айнымалы. «Сізде күйеуіңіз сізді қорлайды, төмендетеді немесе сізді «орныңызға қоюға» тырысады деген сезім бар ма?»;

3) зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін көрсететін айнымалы, жалпы алғанда, әйелдің отбасында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуын анықтауы. «Сіздің ойыңызша, күйеуіңіздің сізге деген көзқарасын зорлық-зомбылық деп атауға бола ма?»;

4) күйеуінің физикалық зорлық-зомбылығын көрсететін айнымалы. Бұл айнымалыны құру үшін сауалнаманың: «Сіздің қазіргі күйеуіңіз сізді ұруға тырысқан жағдай болды ма?», «Бір рет ұрған немесе ұруға ұмтылған, бірақ ұрмаған» кезі болды ма? «Сирек – тек бір немесе бірнеше рет ұрған», «Үнемі – жылына бірнеше реттен, аптасына бірнеше рет жиілікпен ұрып-соғу» кездесіп отырды, «Жауап бергісі келмейді – жауап берудің қиындығы немесе жауап бергісі келмеуі» жауап модификациясы қолданылады.

Кластерлік талдау жүргізуге респонденттердің жалпы санының 14% қатысқан жоқ, өйткені оларда кластер түзуші айнымалылар ретінде пайдаланылатын сауалнаманың бір немесе бірнеше сұрақтарына жауаптар болған жоқ. Сайып келгенде, жалпы популяция екі кластерге бөлінеді: берекелі (отбасылық зорлық-зомбылық іс жүзінде жоқ) және тәуекелді отбасылар (отбасылық зорлық-зомбылық жиі кездеседі). Отбасындағы зорлық-зомбылықты өлшеуге мүмкіндік беретін кластер түзетін айнымалылардың мәндерін кластерлер бойынша егжей-тегжейлі бөлу 1-кестеде келтірілген.

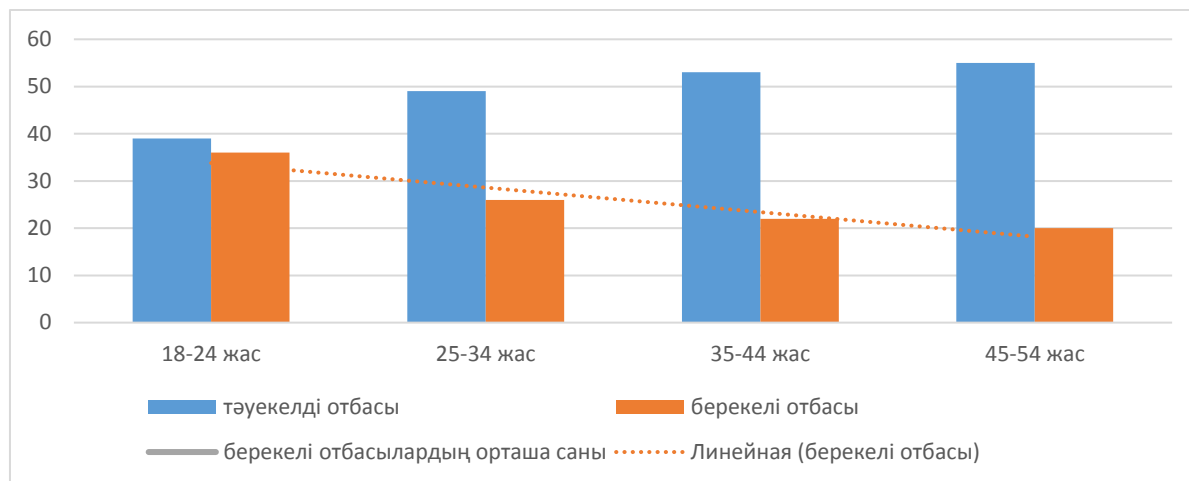
Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы бойынша отбасын бөлудің абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштері кестеде келтірілген. Кестеден респондент әйелдердің көпшілігі (55%-дан астамы) отбасылық зорлық-зомбылыққа тап болғанын көруге болады.

Кесте 1 – Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, жалпы түрде

	Абсолютті сандар	Пайыздық қатынас
Тәуекелді отбасылар (№ 1)	110	55,7
Берекелі отбасылар (№ 2)	90	44,3
Ескертпе: Авторлармен [10] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Бірінші кластерге, ең алдымен, жұбайының физикалық зорлық-зомбылығынан зардап шегетін, сондай-ақ жұбайының өзіне деген көзқарасын зорлық-зомбылық ретінде анықтаған әйелдер кіреді. Кластерлік тиістілікке негізделген сауалнама сұрақтарына жауаптардың неғұрлым егжей-тегжейлі таралуы кестеде келтірілген.

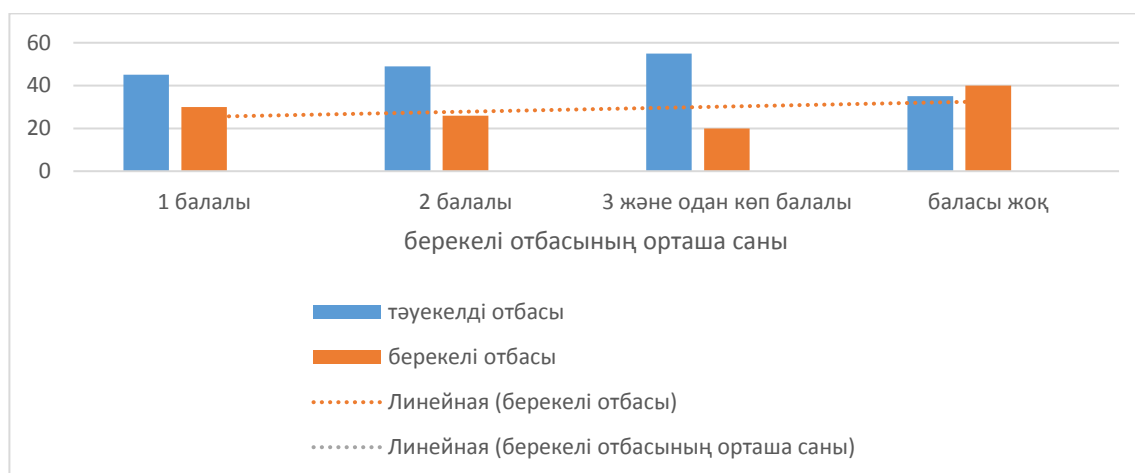
Жас ерекшелігі. Жас ұлғайған сайын отбасындағы әл-ауқат төмендейді деген қорытынды жасауға болады: ерте жаста отбасылық зорлық-зомбылық аз кездеседі (берекелі отбасылардың салыстырмалы саны орташа үлгіден жоғары), бірақ жас ұлғайған сайын зорлық-зомбылық отбасыларда көбірек таралады. Неке ұзақтығының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әсері туралы да осындай тұжырымдар жасауға болады. Ерлі-зайыптылар арасындағы жас айырмашылығы 10 жастан асқан жағдайларды қоспағанда, жас айырмашылығы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына айтарлықтай әсер етпейді.

Сурет 1 – Респонденттердің жасына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Отбасы құрамы. Балалардың саны біреуден көп болатын отбасылар тәуекелді кластерге түседі және орташа алғанда жиі кездеседі екен. Мүмкін, бұл құбылыс баласыз отбасылардың некеде салыстырмалы түрде қысқа өмір сүруіне байланысты болуы мүмкін, сондықтан зорлық-зомбылықтың балалар санымен корреляциясы көбінесе зорлық-зомбылықтың жасына байланысты факторлармен түсіндіріледі.

Сурет 2 – Балалардың санына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Тұтастай алғанда, отбасылар кластерлер бойынша біркелкі бөлінеді, олармен бірге басқа туыстарының үй шаруашылығында тұруына қарамастан, орташа мәндерден ерекше ауытқуларсыз, әйелінің туыстарының үй шаруашылығында тұру жағдайларын қоспағанда (бұл жағдайда берекелі отбасылардың үлесі 44%-ға дейін артады).

Білімі. Ерлі-зайыптылардың біліміндегі алшақтық отбасылық әл-ауқаттың төмендеуіне әкеледі: егер ерлі-зайыптылардың білім деңгейі шамамен тең болса, берекелі отбасылардың пайызы үлгі бойынша орташадан жоғары болса, шамамен 41% құрайды (білім беру алшақтығы болған жағдайда, кластерлер бойынша бөлу үлгі бойынша орташа мәнге тең). Отбасылық зорлық-зомбылыққа ең бейім бастауыш білімі бар әйелдер – 77,5% тәуекелді кластерге түседі, ең аз дәрежеде жоғары білімі бар әйелдер 52,9% түседі.

Табыс. Табысы жоғары отбасылар ең көп берекелі кластерге түседі, әл-ауқаты мен табысы төмен отбасылар тәуекелді отбасыларда байқалады. Мүмкін, кедейлік отбасындағы психологиялық шиеленіс деңгейін жоғарылатады, бұл тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына әкеледі. Алайда, зерттеуде тағы бір үрдіс көрінеді, егер халықтың ең жоғары табыс тобын алып тастаса, онда орташа табысы бар отбасылар ең табысты болады.

Осылайша, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдің портреті ең жалпы түрде келесідей: білім деңгейінің төмендігі (күйеуімен білім деңгейінде алшақтық бар), күйеуімен жас айырмашылығы аз, отбасылық табысы төмен немесе салыстырмалы түрде жоғары (бірақ ең жоғары емес), ұзақ неке, екі немесе одан да көп баланың болуы. Бұл сипаттамалар алдынала болып табылады, нақтылау мақалада егжей-тегжейлі кластерлерді құру кезінде және анықталған сипаттамаларды ықтималдық модельдеріне түсіндірме айнымалылар ретінде қосу кезінде пайда болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықты түрлер бойынша бөлу.

Респондент әйелдердің жауаптарына сүйене отырып, отбасында зорлық-зомбылықтың бірнеше түрлерінің таралуын қарастырамыз (біздің жағдайда жыныстық, физикалық және психологиялық).

Отбасында жыныстық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) «Егер сіздің күйеуіңіз жақын қарым-қатынасты қаласа, жыныстық қатынасқа түскіңіз келсе және сіз онша көңіл-күйіңіз болмаса, онда не жиі болады?» – «Егер күйеуі жыныстық қатынасты қаласа, онда ол оны міндетті түрде алады»;

2) келесі сұрақтарға оң жауаптар:

♦ «Сіз оны қаламаған кезде онымен жыныстық қатынасқа түсуге тура келді, өйткені әйтпесе ол сізге жанжал шығарып, сізбен сөйлесуді тоқтатып, сізге ақша бермеуі мүмкін және т.б.»;

♦ «Сіздің қазіргі күйеуіңіз күшпен немесе қоқан-лоққылармен сіз оны қаламаған кезде онымен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүр етті және оған бұл туралы айтты»;

3) әйелі күйеуімен жыныстық қатынасқа түскен кезде (бір немесе қайталанатын) жағдайдың болуы, ол оны ұрғаннан кейін;

4) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне жыныстық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

Отбасында физикалық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі жиі немесе анда-санда айналасындағыларға «жарылып» кетсе, әйелі ыстық қолының астына түседі;

2) күйеуінің әйеліне қатты ауырсыну жағдайлары (тіпті бір реттік жағдайлар);

3) бірге өмір сүрген кезде күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы;

4) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне физикалық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

Отбасында психологиялық зорлық-зомбылықтың болуы келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі әйелінен шығындарының көп бөлігі немесе барлығы туралы есеп талап етсе;

2) отбасында жиі немесе мезгіл-мезгіл үлкен жанжалдардың болуы;

3) әйелі жиі немесе мезгіл-мезгіл күйеуі қалағандықтан немесе күйеуінің мәжбүрлеуімен бірдеңе жасағандықтан, өзінен бас тартуға мәжбүр болған жағдайлар;

4) әйелінің жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда) күйеуінің қорлауы;

5) күйеуінің әйелін қорлау мақсатында балағат сөздерді жиі немесе мезгіл-мезгіл қолдануы;

6) күйеуі белгілі бір дәрежеде әйеліне психологиялық немесе экономикалық қысым жасайды деген пікірмен келісу.

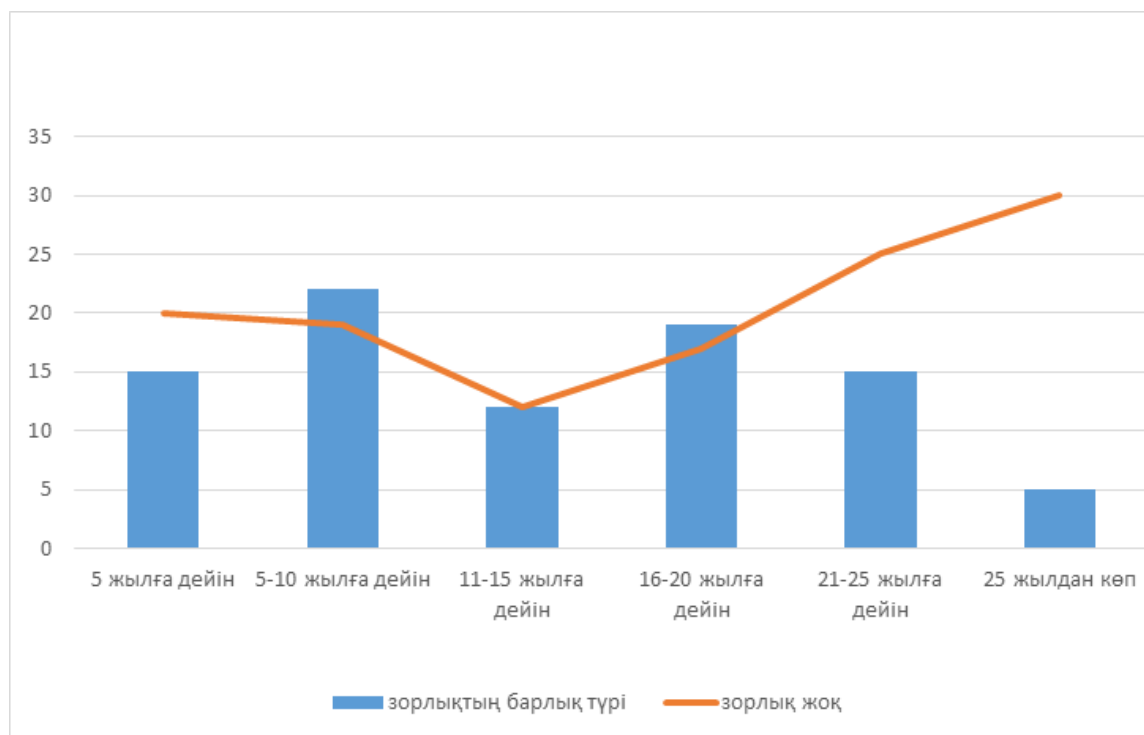
Бұл жолы барлық респонденттердің жауабы айнымалы кластерлік талдауға енгізілген. Сайып келгенде, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы жеті кластерге бөлініп көрсетілген (2-кесте). Егжей-тегжейлі қарастырған кезде, тұрмыстық зорлық-зомбылық көрмеген ауқатты отбасылардың салыстырмалы саны бүкіл үлгінің 1/3 бөлігіне дейін азаяды.

Әрбір жетінші әйелдің бір уақытта тұрмыстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне ұшырайтындығы назар аударады. Респонденттердің жартысынан көбі (54,83 %) психологиялық зорлық-зомбылыққа ұшырайды, төрттен бір бөлігі (24,07%) жыныстық, шамамен 40% физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырайды екен.

Кесте 2 – Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы (тереңірек бөлу)

	Абсолютті сандар	Пайыздық қатынас
Зорлық-зомбылықтың барлық түрлері (бір уақытта)	110	13,85
Жыныстық және ішінара физикалық зорлық-зомбылық	63	5,86
Психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық	120	15,89
Физикалық зорлық-зомбылық	61	5,67
Зорлық-зомбылық жоқ	110	33,64
Психологиялық зорлық-зомбылық	130	20,72
Жыныстық және психологиялық зорлық-зомбылық	47	4,37
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

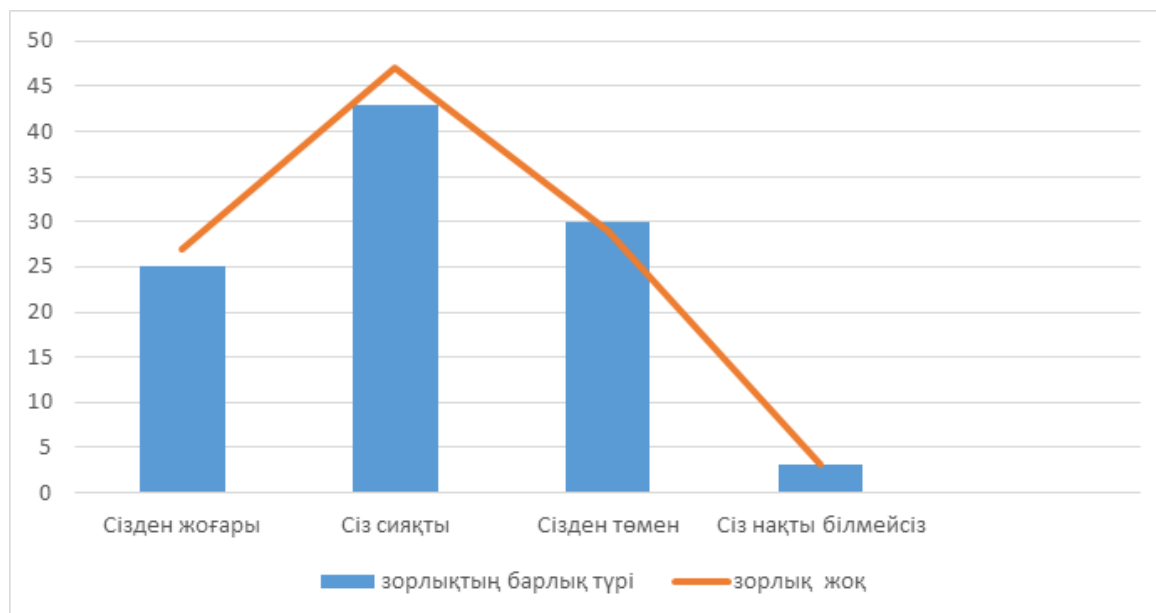
Респонденттердің негізгі сипаттамаларын «зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне ұшыраған» және «мүлдем зорлық-зомбылықсыз» деп екі «шеткі нүктеде» қарастырғанда, неке одағының ұзақтығы ұлғайған сайын тұрмыстық зорлық-зомбылықты қолданудың төмендеуі туралы болжамды растайды.

Сурет 3 – Неке ұзақтығына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Ерлі-зайыптылардың білім деңгейі шамамен бірдей немесе күйеуінің білімі әйеліне қарағанда жоғары отбасылар зорлық-зомбылықтың таралуы төмен (4-сурет). Алайда, «экстремалды нүктелерді» салыстыру кластерлерді салыстыру сияқты айқын емес нәтижелерге қол жеткізеді, бұл жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуына негізделген. Осылайша, білім деңгейіндегі алшақтық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жекелеген түрлеріне әсер етеді деп болжауға болады.

Сурет 4 – Әйелі мен күйеуінің біліміндегі алшақтыққа байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуы, %

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Сонымен қатар, «экстремалды» кіріс топтарындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейі туралы болжам (ең төменгі кірістер тобы және салыстырмалы түрде жоғары кірістер, ең көп кірістер тобын есептемегенде) бұл жағдайда расталмайды, өйткені зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінің таралу деңгейінің төмен кірістер топтарында зорлық-зомбылықтың болмауынан асып кетуі байқалады.

Кластерлік талдау жүргізу кезінде ең аз берекелі отбасының әлеуметтік-демографиялық портреті келесідей: ұзақ отбасылық одақ, табыстың төмен деңгейі, ерлі-зайыптылардың білімінде әйелінің пайдасына алшақтық бар.

Осылайша, отбасылардың жалпы жиынтығын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына негізделген топтарға бөлу, сондай-ақ алынған кластерлердің негізгі сипаттамаларын анықтау нәтижесінде зорлық-зомбылық ықтималдығына әсер етуі мүмкін бірқатар айнымалыларды ажыратуға болады.

Мұндай айнымалыларға некенің ұзақтығы, ерлі-зайыптылар арасындағы жас айырмашылығы жатады. Тәуекелді отбасы портретін талдау кезінде анықталған келесі сипаттамалардың әсерін нақтырақ анықтау қажет: ерлі-зайыптылардың білім деңгейі, ерлі-зайыптылардың табысы, балалардың болуы.

Регрессиялық модельдерді құру.

Кластерлік талдау нәтижелеріне сүйене отырып, әртүрлі көріністердегі тұрмыстық зорлық-зомбылық қазақстандық отбасыларда кең таралған, сонымен қатар талдау кезінде тәуекелді отбасылардың кейбір сипаттамалары анықталды. Бұл бөлімнің міндетіне отбасылардың әлеуметтік-демографиялық, экономикалық сипаттамаларын, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың екеуінің де әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерін анықтау, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына қарсы тұру әдістерін анықтау мақсатында зорлық-зомбылық жағдайларының туындау ықтималдығын арттыру және азайту кіреді.

Модельдердің негізгі шарттары мен алғышарттарын сипаттау.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету мүмкіндігін арттыратын сипаттамаларды анықтау үшін: төртеуі әйелдердің жауаптары бойынша және төртеуі күйеулердің жауаптары бойынша, физикалық, психологиялық, жыныстық зорлық-зомбылықтың пайда болу ықтималдығы және отбасындағы зорлық-зомбылықтың кез келген түрінің пайда болу ықтималдығы бойынша сегіз модель құрылды.

Отбасында жыныстық (sex_villa), физикалық (phys_vol) және психологиялық (phys_vol) зорлық-зомбылықтың болуы әйелдердің жауаптары бойынша кластерге бөлу әдісіне ұқсас әдіспен анықталады. Күйеулердің жауаптарын талдау кезінде біз төменде көрсетілген белгілер бойынша отбасында зорлық-зомбылықтың болуын анықтаймыз. Отбасында жыныстық зорлық-зомбылықтың болуы (sex_villa) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) сұраққа оң жауап: “сіз әйеліңізді сізбен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеуіңіз керек пе немесе қорқытуыңыз керек пе?»;

2) күйеуі әйелін ұрғаннан кейін онымен бір немесе одан да көп рет жыныстық қатынасқа түскен;

Отбасында физикалық зорлық-зомбылықтың болуы (phys_vol) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) егер күйеуі айналасындағыларға жиі немесе анда-санда “жарылып” кетсе, оның ыстық қолына әйелі түседі;

2) күйеуі әрдайым әйелімен жанжалда оған сөз жетіспейді деп санайды;

3) бірге өмір бойы күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы;

4) бүйеуінің әйеліне қатты ауырсыну жағдайлары (тіпті бір реттік жағдайлар);

5) бгер күйеуі жиі немесе анда-санда айналасындағыларға “жарылып” кетсе, әйелі ыстық қолының астына түседі;

6) күйеуі әрдайым әйелімен жанжалда оған сөз жетіспейді деп санайды;

7) бірге өмір бойы күйеуі әйелін бірнеше рет ұрған жағдайлардың болуы.

Отбасында психологиялық зорлық-зомбылықтың болуы (phys_viol) келесі шарттардың бірін орындау кезінде анықталады:

1) әйелі күйеуіне шығындарының көп бөлігі немесе барлығы туралы міндетті түрде есеп береді;

2) күйеуі жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда) әйеліне “қайда орын бар” деп еске салады;
3) күйеуі әйелі одан қорқады деп санайды (үнемі немесе кейде);
4) күйеуі жиі немесе мезгіл-мезгіл (анда-санда), егер әйелі оны ашуландырса, балағат сөздерді қолданады;

5) күйеуі әйеліне тыйым салды: оның туыстарының, таныстарының біреуін көру, бір жерге бару, үйден шығу, киіну және қалағандай бояу, оқуын жалғастыру, жұмысқа бару, мансап жасау;

6) күйеуі: әйелін физикалық зорлық-зомбылықпен қорқыту («ұрып-соғу, ұру»), егер ол сізді мәжбүрлесе, сіз оны өлтіресіз, оны қарумен немесе адамды өлтіретін нәрсемен қорқытасыз деп қорқыту (пышақ, балта, сынық және т.б.).

Түсіндірме айнымалылар келесі топтардан тұрды:

1) респонденттің үй шаруашылығының түрі мен құрамы (мысалы, бірге тұратын балалар мен туыстарының болуы);

2) неке одағының ұзақтығы және ерлі-зайыптылардың жас ерекшеліктері (жасы, жас айырмашылығы);

3) ажырасу жағдайында болжамды «шығындар» (ажырасудан серіктестердің бірінің экономикалық, психологиялық, мәртебелік шығындарының әртүрлі түрлері);

4) қоршаған ортаның әсері (туыстарының, ата-аналарының, таныстарының отбасыларындағы зорлық-зомбылық, отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы қызметтер мен «дағдарыс орталықтарының» болуы);

5) серіктестің психологиялық ерекшеліктері;

6) респонденттің зорлық-зомбылыққа қатынасы;

7) күйеуінің әлеуметтік-демографиялық портреті (білімі, әлеуметтік мәртебесі, жұмыс ерекшеліктері).

Зерттеу нәтижелері көбінесе отбасындағы зорлық-зомбылық ықтималдығының респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейімділігіне, патриархаттық ортаға тәуелділігін растайды.

Барлық модельдердегі ең маңызды фактор – бұл әйелдің отбасындағы зорлық-зомбылыққа деген пассивті қатынасы, атап айтқанда, әйелі зорлық-зомбылық жағдайында сыртқы ұйымдардан көмек сұрауға бейім емес және күйеуі әйелін жеңуге құқылы деп санайды. Симметриялы: күйеуі зорлық-зомбылықты айыптамайтын отбасыларда зорлық-зомбылық ықтималдығы артады.

Сонымен қатар, патриархаттық ортаның әсері (таныстары мен туыстарының отбасыларындағы зорлық-зомбылық, әйелінің ата-анасының отбасындағы зорлық-зомбылықтың ауыр салдары) отбасында қарастырылған зорлық-зомбылықтың барлық дерлік түрлерінің пайда болу ықтималдығын арттырады. Дағдарыс орталықтары туралы ақпараттың болмауы зорлық-зомбылықтың жоғары мүмкіндігіне әсер ететін тағы бір фактор болып табылады (әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау, тең құқықты гендерлік қатынастар идеологиясын тарату институттарының болмауы).

Бірге тұрғаннан кейін 5 жылдан астам уақыт бойы ерлі-зайыптылардың балаларының болмауы зорлық-зомбылыққа ықпал етеді – әйелі «жазалауға лайық» патриархаттық қоғамның қысым факторы, егер балалы бола алмаса, «төмен әйел» болып табылады.

Күйеуіндегі алкогольді теріс пайдалану барлық модельдерде зорлық-зомбылықтың жоғары ықтималдығы факторы болып табылады. Сонымен қатар, психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығы күйеуі нашақордың немесе психиатрдың есебінде тұрған немесе күйеуі, үй шаруашылығының басқа мүшелерінің бірі түрмеде отырған отбасыларда үлкен маңызға ие.

Әйелінің ажырасқан жағдайда оның тұрғын үй жағдайының, материалдық және психологиялық жағдайының нашарлауы және әсіресе жыныстық қатынасқа түсу мүмкіндігінің төмендеуі қауіп отбасылық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады деп қорқуы, өйткені олар әйелді серіктестікте ұстайды және пассивті реакция тудырады.

Неке ұзақтығының өсуімен тұрмыстық зорлық-зомбылықтың (физикалық және жалпы) ықтималдығы артады. Мүмкін, зорлық-зомбылықтың неке ұзақтығына тәуелділігі сызықтық емес және белгілі бір өмір сүру мерзімінен кейін (шамамен 16 жыл) зорлық-зомбылық ықтималдығы қайтадан төмендейді. Алайда, біз бұл фактіні анықтай алмадық, өйткені сауалнама негізінен 20 жылдан аз некеде тұрған респонденттерге әсер етті, ұзақ неке – 30 немесе одан да көп жыл – іріктемеге әрең кірді.

Ерлі-зайыптылар арасындағы 3–5 жас аралығындағы айырмашылық күйеуінің пайда-сына ерлі-зайыптыларда психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады (жас айырмашылығы көп құрдастар мен ерлі-зайыптылардың зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас орнату мүмкіндігі жоғары).

Ресми некеде тұру физикалық зорлық-зомбылықтан басқа барлық түрлердің ықтималды-ғын азайтады.

Күйеуінің ересек туыстарының отбасында тұру психологиялық зорлық-зомбылық ықти-малдығын арттырады.

Тосқауыл күйеуінің ажырасу жағдайында оның тұрғын үй жағдайының нашарлауы орын алады деген қорқынышы болып табылады, ал қалған ықтимал шығындар мұндай әсер етпейді, бірақ зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады (соның ішінде егер күйеуі ажырасқан жағдайда балаларды тәрбиелеу мүмкіндігін жоғалтады деп ойласа).

Күйеуінің әлеуметтік-демографиялық портретін сипаттайтын айнымалылар көп жағдайда маңызды болып шықты. Күйеуінің жоғары білімі жыныстық қатынастан басқа барлық зорлық-зомбылық түрлерін азайтады. Әйелінің жұмыс кестесі неғұрлым қарқынды отбасыларда (күйеуінің кестесімен салыстырғанда) зорлық-зомбылық ықтималдығы азаяды, ал күйеуінің табысы жоғары отбасыларда өсуде. Бұл, ең алдымен, патриархаттық модельдердің үй шаруа-шылығының уақыты мен ресурстарының бюджеттерін бөлудегі тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығына әсерін көрсетеді. Діндарлықтың әсері екіұшты: бұл психологиялық зорлық-зомбылық ықтималдығын арттырады, жыныстық қатынас ықтималдығын арттырмайды және физикалық зорлық-зомбылық ықтималдығын азайтады.

Негізгі қорытынды ретінде әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтимал-дығының респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға бейім-ділігіне, патриархаттық ортаға, патриархаттық қоғамдық және үй шаруашылығы институт-тарына тәуелділігін тағы бір рет көрсетеміз.

Қорытынды

Зерттеу негізінде бірқатар тұжырымдар жасауға болады. Біріншіден, Қазақстанда әйел-дерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық деңгейі жоғары. Екіншіден, тәуекелді ортада тұратын отбасыларда тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету ықтималдығы жоғары (достар мен туыстардың отбасыларында зорлық-зомбылықтың таралуы, арнайы дағдарыс орталықтары мен олар туралы ақпараттың болмауы), онда әйелі қандай да бір себептермен «төмен» деп саналуы мүмкін (балалары жоқ немесе айтарлықтай аз табады) және алады зорлық-зомбылыққа қатысты пассивті ұстаным. Күйеуінде психикалық бұзылыстың болуы, түрмеде отыру және әсіресе оның алкогольді асыра пайдалануы, білім деңгейінің төмендеуі отбасындағы зорлық-зомбылық қаупін арттырады. Осылайша, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық ықтималдығы респонденттердің гендерлік қатынастардағы патриархаттық көзқарастарға, патриархаттық ортаға, патриархаттық қоғамдық және үй шаруашылығы институттарына бей-імділігіне байланысты.

Біздің еліміздегі отбасылық зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін ең алдымен ха-лықты адам құқықтары мәселелерінде ағартуға, білім мен мәдениеттің жалпы деңгейін арттыруға бағытталған іс-шаралар жүргізу қажет. Маскүнемдікке қарсы күрес және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оның құрбандарына көмек көрсету жөніндегі арнайы орталықтар желісін дамыту оң нәтиже береді, бұл ретте олар туралы ақпарат жалпыға қол-жетімді болуы тиіс.

Бұл мақала тереңірек зерттеудің бастамасы болып табылады. Модельдеу нәтижелері бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептерін егжей-тегжейлі зерттеу қажет екені анық (мысалы, неке ұзақтығы мен балалардың қол жетімділігінің, бюджеттің бөлінуінің, уақыт-тың және т.б. әсерін егжей-тегжейлі талдау). Сонымен қатар, қоғам біздің еліміздегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан болатын экономикалық шығындардың ауқымы туралы білуі керек. Біз қолданатын мәліметтер базасы бұл сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік бермейтіндіктен, осы жалпы, өткір және жасырын әлеуметтік проблеманы зерттеуге бағытталған қосымша әлеуметтанулық сауалнамалар жүргізу, сондай-ақ тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шек-кендерге алдын алу және көмек көрсету шаралары жүйесін әзірлеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Қазіргі орыс отбасыларындағы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық. – М.: МАКС Пресс, 2003.
- 2 Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық: қоғамның ауқымы, сипаты, өкілдіктері / 2003 жылғы 15-16 мамырда ММУ-де өткен конференция материалдары. – М.: МАКС Пресс, 2003.
- 3 Загорулко Н.М., Потапенко М.С. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың салдарын экономикалық бағалау (шетелдік зерттеу тәжірибесі). Әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тиімділігін зерттеу қоры. – 2018.
- 4 Калабихина И.Е. XX ғасырдың аяғында Ресейдегі гендерлік мәселелер. Қалалық және ауылдық жерлерде фокус-топтық зерттеу. – М.: Акисфлат, 2004.
- 5 Эдвард В., Гондолф Э., Фишер Р. Ұрып-соққан әйелдер тірі қалғандар ретінде: үйренген дәрменсіздікті емдеуге болама. – Rowman & Littlefield Publishers, 1988.
- 6 Кауфман М. Еркектіктің құрылысы және зорлық-зомбылық триадасы. – Торонто: Оксфорд университетінің баспасы, 1985 ж.
- 7 Кауфман М. Ерлер, феминизм және ердегі биліктің даулы тәжірибесі. – Калифорния: Sage Publications, 1994.
- 8 Киммел М. Ерлер мен еркектік зерттеулеріндегі жаңа бағыттар. – SAGE Publications, 1987.
- 9 Киммел М. Америкадағы еркектік. – Нью-Йорк: Еркін баспасөз, 1996.
- 10 Шнайдер Э.М. Ұрып-соғылған әйелдер және феминистік заң шығару. – Нью-Хейвен, Коннектикут: Йель университетінің баспасы, 2000 ж.
- 11 Шнайдер Э.М., Далтон К. Ұрылған әйелдер және заң. – Нью-Йорк: Foundation Press, 2001.
- 12 Саттервайт М. Зорлық-зомбылық патологиясы. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0243/gazeta029>

REFERENCES

- 1 Gorškova İ.D., Şurygina İ.İ. (2003) Kazırgı orys otbasylaryndağy äielerde qatysty zorlyq-zombylyq. M.: MAK S Pres. (In Kazakh).
- 2 Äielerde qatysty türmystyq zorlyq-zombylyq: qoğamnyñ auqymy, sipaty, öküldikteri / 2003 jylğy 15-16 mamyrda MMU-de ötken konferensia materialdary. M.: MAK S Pres, 2003. (In Kazakh).
- 3 Zagorulko N.M., Potapenko M.S. (2018) Otbasyndağy zorlyq-zombylyqtyñ saldaryn ekonomikalıq bağalau (şeteldik zertteu täjiribesı). Äleumettik-ekonomikalıq jüielerdiñ tiımdılığın zertteu qory. (In Kazakh).
- 4 Kalabihina İ.E. (2004) HH ğasyrdyñ aiağynda Reseidegi genderlik мәseleler. Qalalyq және auylдық jerlerde fokus-toptyq zertteu. M.: Akisflat. (In Kazakh).
- 5 Edvard V., Gondolf E., Fişer R. (1988) Üryp-soqqan äieler tırı qalğandar retinde: üirengen därmensızdıktı emdeuge bolama. Rowman & Littlefield Publishers. (In Kazakh).
- 6 Kaufman M. (1985) Erkektiktıñ құrylysy және zorlyq-zombylyq triadasy. Toronto: Oksford universitetiñ baspasy. (In Kazakh).
- 7 Kaufman M. (1994) Erler, feminizm және erdegi biliktıñ dauly täjiribesı. Kalifornia: Sage Publications. (In Kazakh).
- 8 Kimmel M. (1987) Erler men erkektik zertteulerindegi jaña bağyttar. SAGE Publications. (In Kazakh).
- 9 Kimmel M. (1996) Amerikadağy erkektik. Nü-İork: Erkin baspasöz. (In Kazakh).
- 10 Şnaider E.M. (2000) Üryp-soğylğan äieler және feministik zañ şyğaru. Nü-Heiven, Konnektikut: İel universitetiñ baspasy. (In Kazakh).
- 11 Şnaider E.M., Dalton K. (2001) Ürylğan äieler және zañ. Nü-İork: Foundation Press. (In Kazakh).
- 12 Sattervait M. Zorlyq-zombylyq patologiasy. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0243/gazeta029>. (In Kazakh).

АБЕНОВА К.А.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

САПИРОВА М.М.,²

докторант.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ, ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ, ПОДВЕРГАЮЩИХСЯ БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН

Аннотация

В статье рассматривается влияние социально-демографических, психологических характеристик казахстанских семей на распространение бытового насилия в отношении женщин. В работе рассматриваются виды бытового насилия, установлена регрессионная модель, определяющая социально-демографический портрет семей, находящихся в трудной ситуации, и факторы, способствующие вероятности бытового насилия в отношении женщин. В результате исследовательской работы было подтверждено, что бытовое насилие в отношении женщин связано со склонностью опрошенных к патриархальным взглядам в гендерных отношениях и терпимостью к этой проблеме в обществе.

Ключевые слова: бытовое насилие, семьи, социально-демографическая характеристика, психологическая характеристика, гендерные отношения.

ABENOVA K.A.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: kulzada.abenova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0008-3458-9446

SAPIROVA M.M.,²

doctoral student.

e-mail: Alua_amina_mira@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-5207-0479

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

SOCIO-DEMOGRAPHIC AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF KAZAKH FAMILIES CONTRIBUTING TO DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN

Annotation

The article examines the influence of socio-demographic, psychological characteristics of Kazakhstani families on the spread of domestic violence against women. The paper examines the types of domestic violence, establishes a regression model that defines the socio-demographic portrait of families in difficult situations, and factors contributing to the likelihood of domestic violence against women. As a result of the research, it was confirmed that domestic violence against women is associated with the tendency of respondents to patriarchal views in gender relations and tolerance of this problem in society.

Key words: domestic violence, families, socio-demographic characteristic, psychological characteristic, gender relations.

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӨДІСТЕМЕСІ

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ

IRSTI 14.35.09
UDC 796.011.3

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-64-70>

MUSSABEKOVA G.Z.,*¹

c.p.s., professor.

*e-mail: g.mussabekova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-5317-1055

¹Kazakh National Agrarian

Research University,

Almaty, Kazakhstan

UPDATING THE FORMATION OF PROFESSIONALLY SIGNIFICANT SKILLS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN IMPROVING TEACHING METHODS

Abstract

The article justifies the importance of improving and enhancing the entire education system in Kazakhstan through specific measures to improve the quality of staff training, including foreign language specialists. Both practical, educational, and developmental goals should be set for foreign language learning. It is necessary to pay special attention to the correct definition of learning goals and their alignment with teaching methods. Failure to adhere to these principles can lead to formal assessments of learning outcomes and subjective evaluations based on expectations rather than real achievements. The goal of the article is to discuss foreign language teaching in universities and the prospects of its future development. Among the main shortcomings of the methodological concept of academic courses, regardless of their time period, is a one-sided approach to interpreting and solving key methodological problems. The article analyzes problems related to the correlation and interaction of different types of speech activity during learning, motivation for mastering a foreign language, the organization of linguistic material, its assimilation, and the role of the native language in the process of learning a foreign language at various stages of education.

Key words: system improvement, staff training, educational goals, speech activity, organization of speech material.

Introduction

The issue of goal setting in foreign language teaching is one of the most pressing, as unclear and inadequate learning objectives can lead to incorrect assessments of results and self-deception. Considering the many ways of learning foreign languages, today the most realistic “basic” variant is learning a foreign language. This basic course should provide students with a reliable foundation for language proficiency at a communicatively sufficient level and prepare them for further study and independent mastery of the language after university in various conditions. There is a need to reconsider the role of the auditory channel in foreign language study at university. Ignoring for a long time the positive role of other channels in the analyzers leads to an artificial divide between oral and written forms of speech (reading and writing). Relying solely on auditory-motor memory reduces the effectiveness of language learning: many students cannot firmly retain material even after

repeated exposure. They attempt to fix a new word or expression using their own spelling, which distorts pronunciation and meaning. The principle of oral-based instruction from schools negatively affects the content side of reading. In this case, reading often becomes a formal task, consisting of recognizing familiar words in the text without a deep understanding of its content, which leads to unfounded guesses. Ignoring analytical work on difficult parts of a text encourages a superficial, approximate understanding of it. Reading, as a specific type of communicative activity, plays a special role at various stages of mastering the English language, which is why every modern English teacher includes reading exercises in their lessons [1].

Materials and methods

When using a combination of approaches in organizing language material, it cannot be considered methodologically justified to reduce all teaching of oral speech to mastering language structures, i.e., its grammatical side. A structural approach to speech teaching makes everything artificial and formal, hinders the development of the content side and students' ability and desire to communicate in the language. This negatively impacts interest in the foreign language, which is why students often find language lessons boring and uninteresting. Methodological literature has long proposed the idea of combining two approaches in organizing language material: structural-functional and situational-thematic, which allows for mastering thematically connected, situational speech from the very beginning, based on a sufficient number of structural patterns with specific functional content—such as the names of objects or people, locations, actions, or activities. Through situational exercises, students not only master the use of words in typical situations but also their semantic features, which form the conceptual basis of lexical meaning. The use of situational exercises should be combined with the repetition of semantic rules and their consolidation. The unique feature of a situational exercise is that it has a practical orientation, but solving it requires specific subject knowledge. An essential and important element of such an exercise is a problem question formulated in a way that motivates the students to find the answer [2].

Main provisions

In improving teaching methods, phonetics and grammar in vocabulary play an important role, as they are three interacting but autonomous systems that make up the structure of any natural language. However, from the perspective of closure, these linguistic systems differ. While the phonetic system is fully closed, the grammar system can be considered finite with a lesser degree of certainty. As for vocabulary, it is both an open system and, in essence, infinite. Therefore, the problem of selecting the minimum vocabulary, which is objectively difficult, is still insufficiently studied, and the results of selective work by methodologists are unreliable and incomplete. The methodological toolkit should be sufficiently autonomous to not depend on the teaching method but flexible enough to respond to social demands and program objectives.

According to I.L. Bim, two main goals can be identified in teaching grammar: first, to teach students to correctly structure their spoken utterances, focusing on the content; and second, to teach students to recognize grammatical phenomena in reading and listening, focusing on extracting meaningful information [3].

The issue of selecting and compiling the minimum vocabulary needs attention. Textbook content is weakly differentiated between active and passive vocabulary. Unfortunately, there is no officially established minimum vocabulary for foreign language learning. This should not be limited to the concept of a word in linguistics. From a methodological perspective, in terms of rational use of language units, the term “unit of the vocabulary minimum” should refer to:

1. A word with a single meaning.
2. A lexical-semantic variant of a polysemantic word.
3. Homonyms.
4. A complex lexical unit, such as a phraseological unit, which is not a sentence.
5. A noun phrase.
6. A toponym or geographical name.
7. An anthroponym.

8. A pragmeme.
9. An abbreviation.

The teacher's role in compiling the vocabulary minimum is significant, and this activity takes place during practical classes. Mastering the principles of terminological word formation frees students from much mechanical memorization, develops the ability to generalize and semantize linguistic phenomena, and fosters a sense of linguistic analogy and informed guesswork [4]. In the modern world, the vocabulary minimum has increased to several thousand words. This expansion includes lexical units traditionally not included in the dictionary. It is argued that words considered to be "grammaticalized" (e.g., articles, prepositions, conjunctions) should be excluded from the vocabulary minimum. These words have high frequency in real learning programs, but their frequency depends on the text's author or the creator of the reading materials. Therefore, these words are methodologically irrelevant as they essentially become subject to selection. The focus of the teacher's selective work should be on truly significant words. There is an ongoing issue with approaches, principles, and procedures for vocabulary selection. A range of approaches has been developed in methodology for selecting language material to build a foreign language course in various educational institutions, including universities.

Results and discussion

The use of comprehension-checking methods is an effective way to assess reading comprehension. Teaching foreign languages in an oral format, assuming a certain sequence in the mastery of students' expressive and receptive speech skills, ensures recognition and understanding when reading material that was previously learned in oral speech. Recognizing grammatical forms is easier, as it occurs through formal external signs, and the extent of recognition depends on the presence of phrase stereotypes in memory. Phonetic difficulties have the least impact on comprehension, as even poor pronunciation allows for understanding a text. The most important aspect of text work is lexical skills, which allow for recognizing the learned vocabulary in various contextual situations and associating it with a specific meaning, as well as distinguishing similar-looking and sounding words. Often, translation helps clarify this, as it is the most objective indicator of comprehension correctness. It has been noted that the process of comprehension has become a subject of study in language teaching methodology, as evidenced by articles dedicated to this topic in methodological dictionaries. For instance, M.R. Lvov explains: "Reading comprehension assumes that students understand the meaning of each word, nuances of meanings, figurative meanings, each sentence, the overall meaning of the text, its theme, and main idea." [5]. The scholar formulates the methodological criteria for comprehension: a) performing practical actions based on understood material; b) the ability to verbally express the understood material, logically reconstruct it, prove and justify it.

Translation, as a current method, can be viewed from different perspectives: as a type of speech activity and its result, as a means of mastering a foreign language in the process of developing skills and abilities, and as a method of checking the accuracy of comprehension. It is known that when switching between the native language system and a foreign language system, the first one does not exclude itself; on the contrary, it sometimes aids in the development of foreign language skills. It has been proven that the rational use of comparison and translation methods significantly activates higher nervous activity. When discussing translation as a type of speech activity and its result, the development of this activity requires forming students' knowledge of translation techniques, as well as skills and abilities in translation. Translation should be used more as a means of developing language skills and checking comprehension accuracy than it currently is. We cannot agree with the opinion that mastery of a foreign language without translation can only be achieved by excluding translation from foreign language teaching. Since translation activity is based on language communication, it is logical to aim to create a theory of translation activity based on the methodology of foreign language teaching, addressing categories traditionally studied within the field of linguodidactics, such as speech activity, interference, background knowledge, etc. As a result of the interaction of various factors, a linguistic approach to translation emerges [6].

The lexical component is one of the methodologies, particularly in lexical skills. It can be defined as the images of words and word combinations stored in students' long-term memory and recognized during reading as familiar objects. The need to create and preserve the lexical component in students'

long-term memory when teaching reading is confirmed by methodologists. This lexical component includes, first, active vocabulary, i.e., lexical units accumulated in students' active vocabulary during the learning process, recognized during reading and used in speech; second, receptive vocabulary, i.e., vocabulary that students can recognize during reading but do not actively use in speech; and third, potential vocabulary, i.e., lexical units whose meaning is understood through knowledge of word formation and word composition principles in the foreign language.

The lexical component is formed, refined, and stabilized simultaneously with the development of reading skills, which undergo several stages: from introductory to standardizing the creation of templates and, finally, to the variable stage. To ensure that the lexical component functions at the highest level achievable in university conditions, it must be formed through exercises that align with its structural-functional characteristics. All types of speech activities play an enormous role in mastering vocabulary, yet most researchers agree that texts, especially written ones, play a dominant role in this process [7].

One of the methodologies in foreign language teaching is expressive speech activity, which operates based on the universal mechanism of speaking. General functional mechanisms work on the basis of memory, preliminary synthesis, and comprehension. Therefore, when teaching monologic speech in a foreign language, it is essential to accumulate isolated language tools in students' memory, create possible utterance templates with various compositional-semantic structures, and develop the ability to solve new speech-thinking tasks in new communication situations.

Operational mechanisms include operations of comparison, selection, combination, substitution, and structuring. Therefore, when solving communicative tasks, both within micro-monological utterances and at the level of entire monologues, students must be able to select necessary language tools, link them to the intended message, combine and reorganize existing speech material. Analysis of concepts in the field of speech exercise theory, aimed at teaching foreign language speech, allowed us to select the most optimal typology for monological speech, proposed by S.F. Shatilov, which includes three types of exercises: non-communicative, conditionally-communicative, and communicative [8].

Grammar-Translation Method (Lexical-Grammatical, Traditional Method): According to this method, language proficiency is achieved by memorizing a certain number of words and learning grammar. The learning process involves students gradually studying various grammatical structures and expanding their vocabulary. Textbooks used in this method present artificial texts, where the emphasis is not on the meaning of what is said but rather on how it is said.

The lexical-grammatical method focuses on teaching language as a system consisting of four main components: speaking (oral speech), listening (auditory comprehension), reading, and writing. The greatest attention is given to text analysis, writing essays, dictations, and summaries. Additionally, learners must master the structure and logic of the foreign language, being able to compare it with their native language and understand their similarities and differences.

Communicative Method: The primary goal of this method is to teach individuals to interact with others in the target language, which involves all forms of communication: speech, writing (both reading and writing skills), listening, and understanding spoken language. This is best achieved by teaching individuals in natural conditions – natural in terms of common sense. For example, a question from the teacher “What is this?” while pointing to a chair, is considered natural only if the teacher genuinely does not know what the object is, and so on. The modern communicative method combines many approaches to teaching foreign languages.

Immersion Method (Sugesto-pedia): According to this methodology, one can learn a foreign language by becoming another person – a native speaker – during the period of study. This is done to allow individuals to fully adapt to the new environment, relax, and express themselves, making their speech and language skills as close as possible to that of a native speaker.

Silent Way Method: Language knowledge is initially inherent in the person, and the key principle here is not to interfere with the student or impose the teacher's viewpoint.

Audio-Lingual Method: At the initial stages of learning, students repeatedly listen to and repeat phrases after the teacher. Once pronunciation reaches the required level, students are allowed to insert phrases of their own, but the process still focuses on repeating what was heard.

Analysis of Exercises in Existing English Textbooks: The analysis identified the following types of exercises. Exercises focusing on vocabulary and grammar that can be viewed as material for teaching speaking at the sentence level:

1. Exercises using letter, number, or symbolic codes designed to train and develop code-breaking skills. Such exercises help develop analytical thinking and logical abilities.
2. Questions related to materials read in textbooks, informational texts, and texts listened to. These questions are intended to check comprehension of the material.
3. Questions related to the topic being studied in the lesson, as well as those concerning the students themselves, which should form part of the speaking program. Some questions follow a logical sequence, while others present a random set of questions on the topic. In these exercises, students modify the questions rather than create their own speaking program, even at the sentence level.
4. "Perform the task!" exercises are divided into two groups: a) tasks that indicate the general direction of the speech; b) tasks in which key points of the speech are defined. These exercises provide students with some guidance regarding the content and structure of their speech.
5. Situation exercises and exercises including key words. Including such exercises in textbooks is advisable. However, the textbooks examined did not provide enough focus on performing these exercises well and teaching the fullness of composition and coherence in speech.
6. Exercises including logical schemes of utterances, though these cannot be used as the analysis of the textbook showed that such schemes, as well as recommendations for their creation, are absent.

Table 1 – Teaching methods

Type of Class	Content	Application
Lecture	The teacher shares knowledge from the field and provides detailed information.	Used in group learning settings.
Report	A presentation before an audience.	Presentation of information at a conference.
Demonstration	A subject is shown using visual aids.	Items, pictures, or situations are used during lessons to demonstrate how they work.
Question-Answer	Subject-related questions posed by the teacher to the group.	Used to check students' understanding.
Independent Reading	Reading outside the classroom.	Self-study of material in-depth.
Seminar	Discussion of questions with opportunities for presentations on the subject to further develop knowledge.	Students must think critically and participate in discussions.
Discussion	A type of seminar where a discussion takes place under the general supervision of the instructor	Discussion techniques and group behavior observation methods are applied
Brainstorming	A creative discussion that generates more ideas for solving a particular problem	Creative approach. New ideas. Decision-making. Group learning and a spirit of competition
Simulated Exercises	The group is given a model environment without a model of activity. The group must find the correct (optimal) solution, known only to the instructor	Determining human behavior and their interaction in a specific simulated situation
Group Training	The group must follow instructions strictly to practice skills and abilities	Acquiring skills and abilities in a specific area through completing sequential tasks and actions aimed at developing the required skill

Continuation of table 1

Case Study Analysis	Students are asked to analyze a real-life situation, the description of which reflects not only a practical problem but also activates a set of knowledge to be acquired in solving the problem. The problem does not have a single solution	Helps each student clarify their own viewpoint, fosters initiative, and develops communication skills and the ability to use their intellect
Note: Compiled by the author.		

Table 2 – Levels of decision-making in choosing teaching methods

Decision-Making Level	Name	Characteristics of the Decision-Making Level
Simple	Stereotypical Decisions	The instructor prefers a strictly defined set of solutions regardless of the goals, tasks of the teaching, the content of the subject, or the characteristics of the students. According to the presented classification, the instructor most often uses non-simulated AMS (Active Methods of Study).
Intermediate	Spontaneous Decisions	The instructor actively tries to use different methods considering existing conditions, the time allocated for studying a particular topic, but does so spontaneously based on trial and error. The choice of a new method lacks scientific and often practical justification. According to the presented classification, the instructor uses separate types of simulated and non-simulated AMS.
Complex	Rational Decisions	The selection of AMS by the instructor is scientifically justified and fully in line with the designated criteria. According to the presented classification, the instructor uses a combination of simulated and non-simulated AMS on a systematic basis.
Note: Compiled by the author.		

REFERENCES

- 1 Zheleznova E.G. Scientific Bulletin of the Southern Institute of Management // Linguistics and Literary Studies (Journal). 2019, pp. 110–115.
- 2 Salimova K.M. Collection of tasks “Communicative-Situational Exercises in Russian Language”. 2021.
- 3 Bim I.L. The Methodology of Foreign Language Teaching as a Science and Problems of the School Textbook. Moscow: Russian Language, 1977. URL: <https://doi.org/10.30853/filnauki.2019.8.57>
- 4 Kalashnikova S.V. Formation of a Minimum Vocabulary in the Discipline “Foreign Language” in Educational Institutions of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Tambov, 2019. Volume 12. Issue 8. P. 290–293. URL: www.gramota.net/editions/2.html
- 5 Lvov M.R. Dictionary-Reference on Methodology: A Guide for Students of Pedagogical Universities and Colleges. Moscow: Academia: Higher School, 1999. P. 163–164.
- 6 Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation. Issues in Translation Theory in Foreign Linguistics. Moscow, 1978. P. 16–24.
- 7 Khrabrova V.E. Formation of Lexical Competence in English Language Learning through Intensive Work with Texts // Fundamental Research. 2013. No. 10(13). P. 3022–3028.
- 8 Moskalkin L.V. Collection of Articles by the International Research Organization “Cognito” on the Materials of the VII International Scientific and Practical Conference “Current Problems of Science in the 21st Century”. Moscow, St. Petersburg, 2016. P. 24–33.
- 9 Shatilov S.F. Theoretical Sources of the Concept of Speech Skills and Abilities. 2020. P. 7–16. DOI: 10.33910/1992-6464-2020-198-7-16.

МУСАБЕКОВА Г.З.,*¹

п.ғ.к., профессор.

*e-mail: g.mussabekova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-5317-1055

¹Қазақ ұлттық аграрлық

зерттеу университеті,

Алматы қ, Қазақстан

КӘСІБИ МӘНДІ DAҒДЫЛАР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ЖАҢАРТУ – МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ МАҢЫЗДЫ КОМПОНЕНТІ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін жетілдірудің маңыздылығы, оның ішінде шет тілдері мамандарын даярлауды сапалық деңгейде арттыру мақсатында қабылданатын нақты шаралар негізінде дәлелденеді. Шет тілдеріне оқытуда практикалық, сондай-ақ тәрбие мен білім беру мақсаттарын айқындау қажет. Оқыту мақсаттарын дұрыс қою және осы мақсаттарға сәйкес әдістемелерді қолданудың маңыздылығы атап өтіледі. Бұл принциптерді сақтамау оқыту нәтижелерін формальды бағалауға және нақты жетістіктерге емес, күтулерге негізделген субъективті бағалауларға әкелуі мүмкін. Мақаланың мақсаты – жоғары оқу орындарында шет тілін оқытудың мәселелерін талқылау және болашақта оның оқытылу перспективаларын қарастыру. Оқыту әдістемесінің негізгі кемшіліктерінің бірі – әдістемелік көзқарастың біржақты түсіндірілуі мен шешілуі. Мақалада шет тілін үйрену барысында сөйлеу әрекеттерінің түрлі түрлерінің арақатынасы мен өзара әрекеттесу мәселелері, шет тілін меңгеруге деген мотивация, тілдік материалды ұйымдастыру мен оны меңгеру, сондай-ақ ана тілінің шет тілін меңгерудегі рөлі талданады.

Тірек сөздер: жүйені жетілдіру, кадрларды даярлау, білім беру мақсаттары, сөйлеу әрекеті, тілдік материалды ұйымдастыру.

МУСАБЕКОВА Г.З.,*¹

к.п.н., профессор.

*e-mail: g.mussabekova@turan-edu.kz

ORCID ID:0009-0000-5317-1055

¹Казахский национальный аграрный

исследовательский университет

г. Алматы. Казахстан

АКТУАЛИЗАЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ЗНАЧИМЫХ НАВЫКОВ КАК КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДИК ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье обосновывается важность улучшения и совершенствования всей системы образования в РК при осуществлении конкретных мер для повышения качественной подготовки кадров, в том числе и специалистов иностранных языков. Должны быть поставлены как практические, так и воспитательные и образовательные цели обучения иностранным языкам. О необходимости уделять особое внимание правильному определению целей обучения и соответствию методики данным целям в условиях обучения. Несоблюдение этих принципов может привести к формальным оценкам результатов обучения и необъективным оценкам, основанным на ожиданиях, а не на реальных достижениях. Цель статьи – обсуждение вопросов обучения иностранному языку в вузе и перспективы его преподавания в будущем. Среди основных недостатков методической концепции учебных курсов, независимо от их датировки, можно выделить односторонний подход в толковании и решении ключевых проблем методического подхода. В статье проанализированы проблемы, включающие в себя вопросы соотношения и взаимодействия разных видов речевой деятельности в процессе обучения, мотивации в овладении иностранным языком, организации языкового материала и его усвоения, роли родного языка в процессе освоения иностранного языка в различных стадиях обучения.

Ключевые слова: совершенствование системы, подготовка кадров, образовательные цели, речевая деятельность, организация речевого материала.

FTAXP 13.25.00
ӘОЖ 372.5

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-71-80>

ЖАУҚАСЫН Ә.,*¹

докторант.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

АХМЕТОВА А.И.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

МУКАЖАНОВА Р.А.,¹

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университет,

Алматы қ., Қазақстан

5–6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАМУЫН ОЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫНЫҢ ӨЛШЕМІ РЕТІНДЕ ДИАГНОСТИКАЛАУ БОЙЫНША ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақала 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау саласындағы тәрбиешілердің құзыреттерін зерттеуге арналған, олардың әл-ауқатының негізгі өлшемі ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде бақылаудағы тәрбиешілердің рөлін талдау, сондай-ақ сөйлеу дамуындағы ауытқуларды уақытылы анықтау және педагогикалық стратегияларды түзету үшін олардың құзыреттерінің маңыздылығы. Зерттеу міндеті: 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын тиімді диагностикалаудың олардың әл-ауқатының қлшемі ретіндегі әсерін теориялық талдау. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мектеп жасына дейінгі балалардың әл-ауқатына сөйлеу дамуының әсерін талдау болып табылады, бұл олардың әлеуметтік ортаға бейімделу механизмдерін түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеудің практикалық маңыздылығы 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттіліктерін олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде зерттеу сапасын жақсарту мүмкіндігімен байланысты.

Тірек сөздер: тілді дамыту, диагностика, диагностикалық құзыреттілік, мектеп жасына дейінгі балалар, әл-қуат.

Кіріспе

Бұл тақырыпты зерттеудің өзектілігі 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде диагностикалаудағы тәрбиешілердің құзыреттерін зерттеу қажеттілігімен негізделген. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту мәселелері бойынша ғылыми жарияланымдардың өсуіне қарамастан, балалардың сөйлеу дамуын олардың әл-ауқатына байланысты зерттеулердің тапшылығы байқалып отыр. Шетелдік ғылымда балалардың балабақшалардағы әл-ауқатын зерттеуге бағытталған бағыт ерекше орын алады, алайда алынған нәтижелер әлі күнге дейін отандық психологияда кеңінен танылмаған.

Зерттеудің мақсаты – 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттерін олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде зерттеу. Зерттеудің міндеттері: тәрбиешілердің құзыреттіліктерін қалыптастырудың әдіснамалық тәсілдерін талдау, олардың әл-ауқат өлшемі ретінде сөйлеу дамуын бақылаудағы рөлін анықтау, сондай-ақ тиімді диагностиканың ауытқуларды уақытылы анықтауға және педагогикалық стратегияларды түзетуге әсерін талдау. Мақала 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының көрсеткіші ретінде диагностикалауда тәрбиешілердің құзыреттіліктерінің маңыздылығын түсінуді кеңейтуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Теориялық әдістер: зерттелетін мәселе бойынша педагогикалық, психологиялық және ғылыми-методологиялық әдебиетті талдау; зерттеу нәтижелерін теориялық қорыту.

Батыс теориялық диагностика үлгілері арасында келесі тәсілдерді атап өтуге болады: Ф.Б. Скиннердің моделі [1, 364 б.] (бихевиористік тәсіл), Ж. Пиаженің моделі [2, 192 б.] (когнитивтік тәсіл), Л.С. Выготскийдің моделі [3, 352 б.] (әлеуметтік-мәдени тәсіл), Э.Х. Лингердің моделі [4, 289 б.] (даму диагностикасы), Дж.А. Купердің моделі [5, 278 б.] (бақылау арқылы диагностика).

5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттіліктерін зерттеу мәселесі бірнеше ресейлік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Олардың қатарына Л.С. Выготский [6, 352 б.] (қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің сөйлеу мен ойлаудың дамуына әсері), А.Н. Леонтьев [7, 280 б.] (баланың дамуы мен диагностика әдістеріндегі сөйлеудің рөлі), Ю.К. Бабанский [8, 192 б.] (педагогикалық диагностиканың сөйлеу және когнитивтік дағдыларды бағалаудағы маңызы), Н.Н. Подьяков [9, 144 б.] (тілдік дамуды диагностикалау әдістері), Т.В. Селиванова [10, 128 б.] (диагностиканың ауытқуларды уақытылы анықтаудағы маңызы), И.А. Зимняя [11, 384 б.] (педагогтардың тілдік даму диагностикасы бойынша құзыреттілігі) және А.В. Петрова [12, 192 б.] (тәрбиешілердің сөйлеу бұзылыстарын түзетудегі рөлі) кіреді.

Аталған зерттеулер Қазақстандағы мектепке дейінгі балалардың сөйлеу дамуын диагностикалау мен түзету сапасын арттыруға бағытталған тәрбиешілерге арналған практикалық ұсынымдарды әзірлеуге негіз болады.

Негізгі ережелер

Педагогикалық диагностика термині алғаш рет 1968 ж. неміс ғалымы Каргхайнц Ингенкамп ұсынған [13, 283 б.]. Ол педагогикалық диагностика психологиялық диагностиканың әдістерінен алынған, бірақ өз әдістерімен ерекшеленеді. Бұл ғылым педагогтың кәсіби қызметінде маңызды рөл атқарады, себебі ол оқу процесінің барлық кезеңдерінде қолданылып, педагогтың жұмысын тиімді етеді.

Педагогикалық диагностика міндеттері:

- 1) жеке тұлғаға бағытталған тәсілді іске асыру;
- 2) педагогтың кәсіби диагностикасының нәтижелерін дұрыс анықтау;
- 3) педагогикалық қателерді азайту;
- 4) қосымша білім алуға жеке тұлғаның алғышарттарын белгілеу;
- 5) баланың өзін-өзі дамыту үшін тиімді жағдайларды анықтау.

Педагогикалық диагностиканың (Н.К. Голубев [14, 160 б.] және Б.П. Битинас [15, 200 б.], Н.И. Гуткина [16, 128 б.] бойынша) кері байланыс қызметтері (өз әрекеттерін бақылай алмай, педагог тұлғаны қалыптастыру процесін басқара алмайды): бағалау, тәрбиелік, коммуникативтік, конструктивтік, болжамдық.

Педагогикалық диагностиканың негізгі принциптері: кешенділік, үздіксіздік, объективтілік, тұтастық, педагогикалық құбылыстарды зерттеудің серпінділігі. Диагностика үш деңгейде жүзеге асады: компоненттік, құрылымдық және жүйелік.

Педагогикалық диагностика кезеңдері: нысан, мақсат және міндеттерді анықтау, диагностиканы жоспарлау, құралдарды таңдау, ақпарат жинау, нәтижелерді талдау және жүйелеу, синтез жасау, дамыту перспективаларын болжау.

Педагогикалық диагнозды негіздеу мен бағалау – педагогтың жұмысын жақсартуға, оның кәсіби деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Нәтижелер және талқылау

Педагогикалық диагностика деңгейлері: 1 деңгей – компоненттік диагностика; 2 деңгей – құрылымдық диагностика; 3 деңгей – жүйелік диагностика. Ол педагогикалық үдерістің жекелеген жақтарын тұтас жүйелік құбылыс ретінде анықтауға, сондай-ақ осы үдерістің дамуына мүмкіндік береді. Диагностиканың бұл деңгейі ең аяқталған деңгей болып саналады.

Е.К. Тарасовтың айтуынша, диагностика – бұл ғылыми білім мен нақты құбылыстарды танудың аралық түрі. Диагностикалық процестің нәтижелері нысанның қалыпты күйінен ауытқуларды алдын алу, жою, қалпына келтіру және оның қызметін ұзарту үшін қолданылады. Диагностикалық ақпарат бастапқы мәліметтермен толықтырылады, оған тексеру нәтижелері, белгілер және жалпы білім кіреді.

Диагностика теориясы мен практикасы диагноз қоюды қамтиды. Біріншісі – диагнозды теориялық тұрғыдан анықтау, екіншісі – практикалық диагностика, ол нақты жағдайларды бағалауға бағытталған. Диагноз екі мағынада қолданылады: ақауларды анықтап, түзету үшін педагогикалық шешімдер қабылдау және нысанның жалпы жай-күйін толық тексеру.

Педагогикалық диагностикалаудың ерекшелігі – нысанды қайта құру тұрғысынан зерттеу болып табылады. Әдебиетті талдау негізінде педагогикалық шындықты диагностикалық тексеру педагог қызметінің тұтас құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады және осы шындықты өзгертетін «құралды» анықтау үшін қызмет етеді. Педагогикалық диагностикалау процесінің күрделілігі, оны бірқатар кезеңдерге бөлуді талап етеді. Өзара байланысты диагностикалық кезеңдердің жиынтығы әдістің мазмұнын, ал олардың байланыс тәсілі – құрылымын құрайды.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты – тәрбиешілердің мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде педагогикалық диагностикалауға құзыреттерін зерттелу жағдайын анықтау болып табылады, балалардың тілдік дамуын диагностикалаудың тарихи тамырларын ашу, қазіргі кезеңдегі мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік даму табиғатын олардың әл-ауқатының көрсеткіші ретінде педагогикалық диагностикасының мазмұнын талдау болып табылады.

Педагогикалық диагностика тәрбиешінің кәсіби-педагогикалық қызметінің ерекше түрі ретінде (В.Г. Максимов, В.М. Минияров, М.И. Шилова және т.б.), кәсіби-педагогикалық қызметті жетілдіру және педагогикалық құзыреттіліктің өсуі шарты ретінде (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, И.П. Раченко, Т.И. Шамова және т.б.) және білім беру мекемелерінің инновациялық қызметін жетілдіру құралы ретінде (А.В. Мосина, А.П. Тряпицына және т.б.) қарастырылады.

Соңғы жылдардағы зерттеулердегі талдау мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі тәрбиешілердің диагностикалық құзыреттерін қалыптастыруға назар аударудың күшеюін дәлелдейді.

Балабақшалардағы педагогикалық үдерісті бақылау және талдау мектепке дейінгі жастағы балалардың тілдік даму ерекшеліктерін анықтау кезінде тәрбиешілердің елеулі қиындықтарға тап болатынын көрсетеді. Бұл қиындықтар, әсіресе, баланың тілдік дамуын зерттеу әдістемесін дұрыс таңдауда және зерттеу жоспарын құруда байқалады. Көбінесе, бұл үдеріс интуитивті түрде жүзеге асырылады, ал зерттеулерде баланың сөйлеуінің белгілі бір аспектілері ескерілмейді. Нәтижесінде, балалардың жас ерекшеліктері мен жеке сөйлеу қабілеттерін ескермей, даму бағдарламалары құрылады.

Тілдік даму мен баланың жалпы жағдайы арасындағы байланыс өте маңызды. Диагностика тек баланың тілдік даму деңгейін ғана емес, сонымен бірге оның жалпы психоэмоционалдық және әлеуметтік жағдайын да көрсетеді. Бала тілінің даму деңгейі оның коммуникативтік дағдыларын, әлеуметтік ортада өзін қалай сезінетінін және эмоционалдық жағдайын айқындайды. Осылайша, тілдік даму баланың психоәлеуметтік әл-ауқатының көрсеткіші болып табылады.

Баланың тілдік дамуын диагностикалау арқылы оның жалпы психологиялық, әлеуметтік және эмоционалдық жағдайын да анықтауға болады. Мысалы, тілдегі қиындықтар баланың өзін-өзі бағалауын, қоршаған ортаға деген қарым-қатынасын және әлеуметтік өзара әрекеттесуін көрсетеді. Тәрбиешілер үшін бұл өте маңызды, өйткені балалардың тілдік дамуындағы ауытқулар олардың жеке ерекшеліктері мен әлеуметтік бейімделу деңгейіне тікелей әсер етеді.

Сондықтан баланың тілдік даму диагностикасы тек оның сөздік қорын немесе грамматикалық дағдыларын ғана емес, сонымен қатар оның жалпы психоэмоционалдық және әлеуметтік жағдайын бағалауды көздейді. Бұл тәсіл балаға қатысты барлық мәселелерді кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оның жалпы әл-ауқатын жақсартуға бағытталған тиісті педагогикалық шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Осы мәселенің көптеген аспектілерінің жеткілікті әзірленуіне қарамастан, психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау тәрбиешілердің мектепке дейінгі балалардың тілдік дамуын олардың жалпы әл-ауқатының өлшемін ретінде педагогикалық диагностикалауды жүзеге асыруға құзыреттерін қалыптастыру проблемасы қазіргі уақытқа дейін арнайы зерттеу нысаны

болып табылмайтынын көрсетті, алайда өзінің күрделілігі мен маңыздылығына байланысты ол терең арнайы зерттеуді талап етеді.

Балалардың сөйлеу дамуын диагностикалау саласындағы тәрбиешілердің құзыреттілігі олардың әлеуметтенудегі және жалпы әл-ауқатының жақсаруына тікелей әсер етеді. Тәрбиешілер баланың сөйлеу дамуындағы ауытқуларды байқай алатын алғашқы диагностар. Сөйлеу бұзылыстарын уақытылы диагностикалау болашақта күрделі проблемаларды болдырмауға және балаларды жеке ерекшеліктерінде қолдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, тәрбиеші баланың өз ойларын, эмоциялары мен тілектерін білдіру және басқалармен қарым-қатынас жасау үшін сөйлеуді қалай қолданатынын байқай алады. Осы бақылауларға сүйене отырып, мұғалім баланың үйлесімді дамуы үшін максималды жағдайларды қамтамасыз ету үшін оның жеке даму жоспарын құра алады.

5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттілігінің негізгі аспектілерін көрсететін 1-кестені қарастырыңыз.

Кесте 1 – 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілер құзыретінің негізгі аспектілері олардың жалпы әл-ауқатының көрсеткіші ретінде

№	Негізгі аспект	Сипаттамасы	Авторлар
1	Сөйлеу дамуының жас нормаларын білу	Тәрбиеші фонетикалық, лексикалық және грамматикалық даму ерекшеліктерін қоса алғанда, 5-6 жастағы балалардың сөйлеу дамуының жас нормалары туралы түсінікке ие болуы керек.	Л.С. Выготский, Н.К. Керимкулова, И.А. Зимняя
2	Диагностика жүргізу дағдылары	Диагностиканың әртүрлі әдістерін қолдану мүмкіндігі: бақылаулар, әңгімелер, ойындар, тесттер, баланың сөйлеу дамуының деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін тапсырмалар.	Н.И. Гуткина, Ю.К. Бабанский, Т.В. Селиванова
3	Диагностика нәтижелерін талдау мүмкіндігі	Диагностика негізінде мұғалім баламен түзету жұмыстары үшін ұсыныстар жасап, қосымша сабақтар ұйымдастыруы керек.	Н.Н. Поддьяков, А.В. Петрова
4	Түзету жұмыстарын жоспарлау және ұйымдастыру қабілеті	Диагностика негізінде мұғалім баламен түзету жұмыстары үшін ұсыныстар жасап, қосымша сабақтар ұйымдастыруы керек.	Н.Н. Поддьяков, А.В. Петрова
5	Эмпатия және қолдау	Диагностиканың ғана емес, баланың және оның ата-анасының қолдауының, одан әрі жұмыс істеу үшін акпарат пен ұсыныстар берудің маңыздылығы.	Л.С. Выготский, И.А. Зимняя, А.В. Петрова
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Бұл кесте тіл дамуын диагностикалау контекстіндегі тәрбиешілер құзыретінің негізгі аспектілерін көрсетеді, сондай-ақ педагогикалық және психологиялық ғылымдағы әл-ауқат өлшемі ретінде сөйлеу дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттерін дамытуға ықпал еткен авторларды көрсетеді.

Балалардың әл-ауқатының критерийі ретінде сөйлеуінің дамуын диагностикалау педагогикалық практикада маңызды рөл атқарады. Батыс педагогикасы мен психологиясындағы әртүрлі теориялық модельдер сөйлеу дамуының баланың жалпы әл-ауқатымен байланысын бағалаудың әртүрлі тәсілдерін ұсынады.

Ф.Б. Скиннер сөйлеудің дамуы сөздерді дұрыс қолданғаны үшін ынталандыру сияқты сыртқы ынталандыруларға реакциялар арқылы жүреді деп тұжырымдады. Диагностика аясында баланың реакциясы сыртқы факторлардың әсерінен қалай өзгеретінін байқау маңызды, бұл оның дамуы мен әл-ауқатын бағалауға көмектеседі.

Дж. Пиаже сөйлеу дамуын танымдық процестермен байланыстырды. Диагностика баланың когнитивті дамуының қай кезеңінде екенін және оның тілдік проблемаларды шешу үшін қаншалықты тиімді қолданатынын ескеруі керек, бұл оның әл-ауқатының көрсеткіші болып табылады.

Л.С. Выготский сөйлеуді дамыту үшін әлеуметтік ортаның маңыздылығын атап өтті. Диагностика баланың әлеуметтік бейімделуіне және эмоционалды жағдайына байланысты қарым-қатынас жасау үшін тілді қаншалықты жақсы қолданатынын бағалауы керек.

Эмиль Х. Клиггер сөйлеудің дамуы зейін мен есте сақтау сияқты басқа психикалық функциялармен байланысты дамып келе жатқан диагностикалық модельді ұсынды. Сөйлеу дамуының басқа когнитивті функциялармен қалай синхрондалғанын бағалау ауытқуларды анықтауға және баланың әл-ауқатын қолдауға көмектеседі.

Джон Уоррингтон қарым-қатынас дағдыларына назар аударды, оларды сөйлеу дамуының маңызды көрсеткіштері деп санады. Диагностика баланың эмоционалды әл-ауқаты мен әлеуметтік бейімделуіне тікелей байланысты ойларды білдіру үшін және өзара әрекеттесу барысында тілді қалай қолданатынын бағалауы керек.

Джон Купер баланың күнделікті сөйлеу әрекеттерін бағалауға мүмкіндік беретін бақылау арқылы диагностиканы ұсынды. Бұл сөйлеу дағдыларының деңгейін түсіріп қана қоймай, түзетуді қажет ететін мәселелерді анықтауға көмектеседі, бұл баланың әл-ауқатына да әсер етеді.

Осылайша, әртүрлі теориялық модельдерге негізделген сөйлеу дамуының диагностикасы сөйлеу дағдыларының деңгейін анықтауға ғана емес, сонымен қатар баланың әлеуметтік бейімделуін, когнитивті және эмоционалды дамуын қоса алғанда, жалпы әл-ауқат деңгейін бағалауға көмектеседі.

2-кестеде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі ретінде сөйлеу дамуымен байланысты көрсеткіштер, диагностикалық әдістер және авторлар көрсетілген.

Кесте 2 – 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі және диагностикалық әдістері ретінде сөйлеуді дамыту

№	Сипаттама	Диагностикалық әдістер	Тәрбиешінің диагностикалық құзыреттілігінің көрсеткіштері	Авторлар
1	5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі ретінде сөйлеуді дамыту	Бақылаулар, әңгімелер, ауызша сөйлеуді талдау, сөйлеуді қабылдау және түсіну тесттері, ойындар	Сөйлеу дамуындағы ауытқуларды анықтау үшін бақылауларды қолдана білу; диагностика нәтижесін түсіндіру қабілеті	Скиннер, Пиаже, Выготский, Лингер, Уоррингтон, Купер
2	Сөйлеуді дамыту негізінде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының көрсеткіштері	Фразалық сөйлеуді талдау, грамматиканы қолдану деңгейі, лексикалық қор	Дамудың әртүрлі кезеңдерінде сөйлеуді меңгеру деңгейін диагностикалау мүмкіндігі; коммуникативтік проблемаларды анықтау	Пиаже, Выготский, Уоррингтон
3	Сөйлеуді дамытуға негізделген 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының деңгейі	Сөйлеу белсенділігін зерттеу (әңгімелер жазу, ойындар, мәтінді түсіну тапсырмалары) баланың сөйлеуді мәселелерді шешу, басқалармен қарым-қатынас жасау және эмоцияларды білдіру үшін қолдану қабілетін бағалау	Баланың тапсырмаларды шешу, басқалармен қарым-қатынас жасау және эмоцияларды білдіру үшін сөйлеуді қолдану қабілетін бағалау	Лингер, Купер, Скиннер
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.				

5–6 жастағы баланың әл-ауқатының критерийі ретінде сөйлеуді дамыту баланың әл-ауқатымен тікелей байланысты сөйлеу дамуының жалпы деңгейін бағалауды қамтиды. Сөйлеуді дамыту негізінде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының көрсеткіштері – сөйлеуді қабылдау деңгейі, грамматикалық құрылымдар мен лексикалық қорларды қолдану. Тәрбиеші баланың қаншалықты үйлесімді дамып жатқанын түсіну үшін осы көрсеткіштерді түсіндіре білуі керек.

Сөйлеуді дамытуға негізделген 5–6 жастағы баланың әл-ауқат деңгейлері сөйлеуді дамытудың әртүрлі деңгейлерімен байланысты, негізгі деңгейден (жеке сөздерді айту қабілеті) күрделі құрылымдарға дейін (мысалы, есептерді шешу үшін сөйлеуді қолдану қабілеті). Тәрбиеші баланың қандай даму деңгейінде екенін бағалай білуі керек және қажет болған жағдайда оның сөйлеуін тиісті әдістердің көмегімен түзете білуі керек.

3-кестеде ата-ананың авторитарлық стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық балалардың сөйлеу дамуына қалай әсер ететіні туралы жүйелі көзқарас берілген.

Кесте 3 – Ата-ананың авторитарлық стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық балалардың сөйлеу дамуына әсер етуінің жүйелі көзқарасы

№	Фактор	Сөйлеудің дамуына әсері	Мысалдар мен зерттеулер
Авторитарлық тәрбие стилі			
1	Өзіне деген сенімділіктің төмендеуі	Балалар өзін-өзі бағалаудың төмендігін және өз қабілеттеріне деген сенімділіктің жоқтығын сезінеді, бұл олардың өзін-өзі көрсету және қарым-қатынастан аулақ болу қабілетіне әсер етеді.	“The Power of Parents: A Critical Review of the Role of Parent Involvement in Child Development” кітабында ата-ананың қатаң шарттары баланың бастамасын және оның белсенді ауызша қарым-қатынас жасау қабілетін қалай шектейтіні талқыланады.
2	Қорқыныш пен оқшаулану	Бала қарым-қатынастан және өз ойын білдіруден аулақ бола алады, бұл оның сөйлеу дамуына әсер етеді.	“Parenting Styles and Child Development: A Meta-Analytic Review” (Baumrind, 1991) зерттеуі авторитарлық бақылауда тәрбиеленген балалардың ауызша қарым-қатынас пен әлеуметтік бейімделу көрсеткіштері төмен екенін көрсетеді.
3	Когнитивті даму мәселелері	Отбасында жеткілікті қолдаудың болмауы күрделі ойлау және сөйлеу құрылымдарын қалыптастыруды қиындатады. Бұл мәселелерді шешу үшін сөйлеуді қолдану қабілетіне әсер етеді.	
Отбасындағы зорлық-зомбылық			
1	Сөйлеуді дамытудың кешігуі	Зорлық-зомбылықтан аман қалған балалар созылмалы стресс пен эмоционалды күйзеліске байланысты сөйлеудің дамуында кешігулерге ұшырауы мүмкін.	“Domestic Violence and Child Development” (Jaffe et al., 2002) мақаласында отбасындағы зорлық-зомбылыққа куә болған балалар сөйлеудің кешігуіне және сөйлеу бұзылыстарының дамуына тап болуы мүмкін деп сипатталған.
2	Травматикалық тәжірибелер мен мінез-құлық	Тұрақты стресс пен қорқыныш эмоционалды оқшаулануға және қарым-қатынас дағдыларын дамытудағы қиындықтарға әкеледі.	“Children and Domestic Violence: A Research Overview” (Hughes, 2004) зерттеуі зорлық-зомбылықтан аман қалған балалардың қарым-қатынастан аулақ болуы мүмкін екенін көрсетеді, бұл сөйлеу және вербалды емес қарым-қатынас проблемаларына, сондай-ақ сөздерді айту мен сөз тіркестерін құрудағы қиындықтарға әкеледі.
3	Эмоцияны білдіру проблемалары	Отбасындағы зорлық-зомбылық эмоциялық алшақтыққа әкелуі мүмкін, бұл өз сезімдерін білдіруді және сөйлеуді дамытуды қиындатады. Балалық шақта алған эмоционалдық жарақаттар сыртқы бағалауларға деген сенімділік пен қорқыныштың болмауына байланысты ұзақ мерзімді сөйлеу бұзылыстарына әкелуі мүмкін.	Балалық шақта алған эмоционалдық жарақаттар сыртқы бағалауларға деген сенімділік пен қорқыныштың болмауына байланысты ұзақ мерзімді сөйлеу бұзылыстарына әкелуі мүмкін.
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Отбасындағы зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе қатаң авторитарлық тәрбие жағдайында өскен балада сөйлеу тілінің баяулауы, сөйлем құрауда қиындықтар туындап және жаңа жағдайларда үндемеуге бейімділік байқалуы мүмкін. Сондай-ақ, мұндай балалар қатарластарымен және ересектермен қарым-қатынас құрғанда қиындықтарға тап болады. “The Effects of Domestic Violence on Children’s Cognitive Development” (Cohen et al., 2004) зерттеуінде отбасындағы зорлық-зомбылықтың балалардың сөйлеу дамуына әсері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларда сөйлеу дамуының кідірісі 2–3 есе жиі кездеседі және олардың когнитивтік даму көрсеткіштері төмен болады. Бұл тұжырым медицина және психология-педагогика саласындағы бірқатар ғылыми бақылаулармен расталған.

Авторитарлық тәрбиелеу стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық баланың сөйлеу қабілетінің дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін, ал бұл оның жалпы әл-ауқатының маңызды көрсеткіші болып табылады. Мұндай жағдайлардан туындайтын сөйлеу мәселелері тереңірек эмоционалдық және әлеуметтік қиындықтардың белгісі болуы мүмкін, сондықтан олар мамандардың араласуы мен түзетуін қажет етеді. Баланың үйлесімді дамуын қамтамасыз ету үшін оның өзін қауіпсіз сезінетін, сөйлеу және эмоциялық тұрғыдан еркін дамуға мүмкіндік беретін, қолдау көрсететін отбасылық ортаны қалыптастыру маңызды.

Мектепке дейінгі жастағы баланың әл-ауқатын диагностикалау барысында тәрбиеші балабақшада балалардың сөйлеу тіліндегі кемшілігін анықтауға негізделген түрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана алады. Бұл диагностика тек тілдік бұзылыстарды ғана емес, сонымен қатар баланың жалпы жағдайын бағалауға бағытталуы қажет. Себебі сөйлеу проблемалары тек физиологиялық ауытқулардың салдары ғана емес, сондай-ақ отбасындағы қолайсыз жағдайлардың, мысалы, зорлық-зомбылық немесе тым қатаң тәрбиенің нәтижесі болуы мүмкін.

Сөйлеу кідірісі арқылы әл-ауқатты диагностикалау әдістері:

1. Сөйлеу кезіндегі мінез-құлқын бақылау. Баланың топтың ішінде оның вербалды белсенділік деңгейін мұқият қадағалау маңызды. Егер бала қарым-қатынастан қашпақтаса, жаңа жағдайларда жиі үнсіз қалса немесе сөйлем құрауда қиындықтарға тап болса, бұл сөйлеу кідірісінің бар екенін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, баланың басқа балалармен және ересектермен өзара әрекеттесу жиілігі мен сапасына, оның эмпатия деңгейіне, сұрақтарды түсініп, жауап бере алу қабілетіне назар аудару қажет.

2. Стандартталған диагностикалық әдістер. Балалардың сөйлеу дамуын бағалау үшін Френкель немесе Мюллер әдістемелері сияқты әдістерді қолдану. Бұл әдістер баланың сөйлеу дағдысының қай деңгейде екенін анықтауға және оның дамуында кешігулер немесе ауытқулар бар-жоғын бағалауға мүмкіндік береді. Баланың үй жағдайындағы сөйлеу дамуы, сондай-ақ отбасында туындауы мүмкін эмоциялық және әлеуметтік мәселелер туралы ата-аналардан ақпарат алу маңызды.

3. Ойын арқылы диагностика. Ойын – баланың сөйлеу дағдысын диагностикалаудың маңызды құралы, себебі ойын барысында бала өз эмоциялары мен ойларын еркін жеткізе алады. Тәрбиеші қиялдағы жағдайларды бейнелейтін ойындарды, диалогтарды және әңгімелерді (ертегі терапиясы әдістерін) қолданып, баланың сөйлем құрау қабілетін және қарым-қатынас жасау еркіндігін бағалай алады.

4. Әлеуметтік бейімделу деңгейін бағалау. Сөйлеу дамуы баланың әлеуметтік бейімделуімен тығыз байланысты, ал сөйлеу қабілетінің кешеуілдеуі бар балалар көбінесе құрдастарымен қарым-қатынаста қиындықтарға тап болады. Сондықтан баланың ұжымдағы өзін-өзі ұстауын, ортақ ойындарға қалай қатысатынын және басқа балалармен қалай әрекеттесетінін бақылау маңызды.

Тәрбиешілерге арналған ұсынымдар:

- ♦ қауіпсіз және қолдаушы орта қалыптастыру;
- ♦ ата-аналармен жұмыс. Отбасылық жағдайды бағалау, ата-аналармен баланың сөйлеу дамуын үй жағдайында қалай қолдау керектігін талқылау, сондай-ақ отбасында қолайлы атмосфера қалыптастырудың маңыздылығы туралы ақпарат беру;
- ♦ отбасындағы зорлық-зомбылық немесе ата-аналардың шамадан тыс қатаңдығы анықталған жағдайда, тәрбиеші психологқа немесе отбасылық қатынастар жөніндегі маманға жүгінуге кеңес бере алады;

- ♦ балаға жеке көзқарас қалыптастыру. Тәрбиеші сөйлеуді дамытуға бағытталған қосымша сабақтарды ұйымдастыра алады: сөйлеу жаттығуларына негізделген ойындар, бейнелі карточкаларды пайдалану, ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар;

- ♦ логопедтік немесе педагог-психологиялық түзету сабақтарын енгізу бойынша ұсынымдар әзірлеу;

- ♦ психоэмоционалдық қолдау. Тәрбиеші балаға психологиялық қолдау көрсетіп, эмоционалдық қиындықтарды жеңуге үйретіп, өзіне деген сенімділікті арттыратын сабақтарды ұсынуы тиіс;

- ♦ педагогтар және мамандармен өзара әрекеттесу. Баланың сөйлеу дамуында айтарлықтай ауытқулар анықталған жағдайда мамандарды уақытылы тарту маңызды. Балабақшадағы басқа педагогтар және мамандармен тұрақты түрде өзара әрекеттесу балаға кешенді қолдау көрсету және педагогикалық тәсілдерді түзету стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі балалардың әл-ауқатын сөйлеу дағдысын талдау арқылы диагностикалау кешенді тәсілді қажет етеді, оған бақылау, диагностикалық әдістерді қолдану және ата-аналармен жұмыс жасау кіреді. Ол бақылауды, диагностикалық әдістерді қолдануды және ата-аналармен жұмысты қамтиды. Отбасындағы қолайсыз жағдайлар, мысалы, авторитарлық тәрбие стилі мен зорлық-зомбылық, баланың дамуы мен амандығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Тәрбиеші бұл мәселелерді анықтауға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар педагогикалық жұмысты түзету және балаға эмоционалдық қолдау көрсету үшін тиісті мамандарды уақытылы тартуы маңызды. Сөйлеу дамуын диагностикалау баланың амандығының деңгейін анықтаудың және оны дұрыс дамытуға жағдай жасаудың маңызды құралы бола алады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Зерттеу «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті» ММ гранттық қаржыландыру аясында IRN AP19679368 «Білім беруді цифрландыру жағдайында өскелең ұрпақтың психологиялық денсаулығын сақтаудың инновациялық технологиясы ретінде ертегі терапиясындағы интегративті тәсіл» тақырыбындағы жобаға дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Скиннер Б.Ф. Поведение организмов: Экспериментальный анализ. – М.: Оперант, 2016. – 364 с.
- 2 Пиаже Ж. Психология интеллекта. – СПб.: Питер, 2003. – 192 с.
- 3 Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
- 4 Лингер Э.Х. Диагностика развития: Теория и практика. – Нью-Йорк: Academic Press, 1973. – 289 с.
- 5 Купер Дж.А. Диагностика через наблюдение: руководство для практиков. – Бостон: Houghton Mifflin, 1992. – 278 с.
- 6 Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
- 7 Леонтьев А.Н. Развитие памяти: Экспериментальное исследование высших психологических функций. – М.; Л.: Учпедгиз, 1931. – 280 с.
- 8 Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
- 9 Поддяков Н.Н. Исследовательское поведение детей. – М.: Педагогика, 1977. – 144 с.
- 10 Селиванова Т.В. Диагностика речевого развития детей дошкольного возраста. – М.: Владос, 2005. – 128 с.
- 11 Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
- 12 Петрова А.В. Коррекция речевых нарушений у детей дошкольного возраста. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2007. – 192 с.
- 13 Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 238 с.
- 14 Голубев Н.К., Битинас Б.П. Введение в диагностику воспитания. – М.: Педагогика, 1989. – 160 с.

15 Битинас Б.П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы. – Вильнюс: Мокслас, 1985. – 200 с.

16 Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе: диагностика и коррекция. – М.: Сфера, 2000. – 128 с.

REFERENCES

- 1 Skinner B.F. (2016) Povedenie organizmov: Jeksperimental'nyj analiz. M.: Operant, 364 p. (In Russian).
- 2 Piazhe Zh. (2003) Psihologija intelekta. SPb.: Piter, 192 p. (In Russian).
- 3 Vygotskij L.S. (1999) Myshlenie i rech'. M.: Labirint, 352 p. (In Russian).
- 4 Linger Je.H. (1973) Diagnostika razvitija: Teorija i praktika. – N'ju-Jork: Academic Press, 289 p. (In Russian).
- 5 Kuper Dzh.A. (1992) Diagnostika cherez nabljudenie: rukovodstvo dlja praktikov. Boston: Houghton Mifflin, 278 p. (In Russian).
- 6 Vygotskij L.S. (1999) Myshlenie i rech'. M.: Labirint, 352 p. (In Russian).
- 7 Leont'ev A.N. (1931) Razvitie pamjati: Jeksperimental'noe issledovanie vysshih psihologicheskikh funkcij. M.; L.: Uchpedgiz, 280 p. (In Russian).
- 8 Babanskij Ju.K. (1982) Optimizacija uchebno-vospitatel'nogo processa. M.: Prosveshhenie, 192 p. (In Russian).
- 9 Podd'jakov N.N. (1977) Issledovatel'skoe povedenie detej. M.: Pedagogika, 144 p. (In Russian).
- 10 Selivanova T.V. (2005) Diagnostika rechevogo razvitija detej doshkol'nogo vozrasta. M.: Vlados, 128 p. (In Russian).
- 11 Zimnjaja I.A. (2000) Pedagogicheskaja psihologija. M.: Logos, 384 p. (In Russian).
- 12 Petrova A.V. (2007) Korrekcija rechevyh narushenij u detej doshkol'nogo vozrasta. M.: Gumanitarnyj izdatel'skij centr VLADOS, 192 p. (In Russian).
- 13 Ingenkamp K. (1991) Pedagogicheskaja diagnostika / per. s nem. M.: Pedagogika, 238 p. (In Russian).
- 14 Golubev N.K., Bitinas B.P. (1989) Vvedenie v diagnostiku vospitanija. M.: Pedagogika, 160 p. (In Russian).
- 15 Bitinas B.P. (1985) Pedagogicheskaja diagnostika: sushhnost', funkcii, perspektivy. Vil'njus: Mokslas, 200 p. (In Russian).
- 16 Gutkina N.I. (2000) Psihologicheskaja gotovnost' k shkole: diagnostika i korrekcija. M.: Sfera, 128 p. (In Russian).

ЖАУКАСЫН А.,*¹

докторант.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

АХМЕТОВА А.И.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

МУКАЖАНОВА Р.А.,¹

к.п.н., ассоциированный профессор.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Казахский национальный

университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ В ДИАГНОСТИКЕ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА 5-6-ЛЕТНИХ ДЕТЕЙ КАК ПОКАЗАТЕЛЯ ИХ БЛАГОПОЛУЧИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию компетенций воспитателей в области диагностики языкового развития детей 5–6 лет, рассматриваемого как ключевой критерий их благополучия. Цель исследования – анализ роли воспитателей в мониторинге речевого развития дошкольников как критерия их благополучия, а также

важность их компетенций для своевременного выявления отклонений в речевом развитии и корректировки педагогических стратегий. Задача исследования – теоретический анализ влияния эффективной диагностики языкового развития детей 5-6 лет как критерия их благополучия. Научная значимость работы заключается в анализе влияния речевого развития на благополучие детей дошкольного возраста, что позволяет понять механизмы их адаптации в социальной среде. Практическое значение исследования связано с возможностью улучшения качества исследования компетенций воспитателей по диагностике языкового развития детей 5–6 лет как критерия их благополучия.

Ключевые слова: языковое развитие, диагностика, диагностические компетенции, дошкольники, благополучие.

ZHAUKASSYN A.,*¹

doctoral student.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

AKHMETOVA A.I.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

MUKAZHANOVA P.A.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Abai Kazakh National

Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

RESEARCH COMPETENCIES OF EDUCATORS TO DIAGNOSE THE LANGUAGE DEVELOPMENT OF 5-6 YEARS OLD CHILDREN AS A MEASURE OF THEIR WELL-BEING

Abstract

This article explores the competencies of educators in diagnosing language development in children aged 5-6 years, considering it as a key indicator of their well-being. The aim of the study is to analyze the role of educators in monitoring the speech development of preschool children as a measure of their well-being, as well as the significance of their competencies in timely identifying speech disorders and adjusting pedagogical strategies. The research task is to provide a theoretical analysis of the impact of effective language development diagnostics for 5-6-year-old children as a measure of their well-being. The scientific relevance of the work lies in analyzing the impact of speech development on the well-being of preschool children, which helps in understanding their mechanisms of social adaptation. The practical significance of the study is connected to improving the quality of educators' competencies in diagnosing language development in 5-6-year-old children as an indicator of their well-being.

Key words: language development, diagnostics, diagnostic competence, preschool children, well-being.

МРНТИ 16.21.25
УДК 378.147

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-81-87>

КОМЕКОВА С.О.,*¹

м.п.н., ст. преподаватель.

*e-mail: skomekova@orleu-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-3595-6625

¹ФАО «Өрлеу»,

Институт профессионального

развития по г. Алматы,

г. Алматы, Казахстан

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В статье проводится теоретический анализ понятий «медиаграмотность», «информационная грамотность», «медийная культура» и «медиаобразование». Рассматриваются актуальные проблемы повышения информационной и медиаграмотности педагогов. В условиях стремительного развития информационных технологий и медиа в системе образования очевидна необходимость совершенствования профессиональных компетенций педагогов. Автор акцентирует внимание на значимости критического анализа информационных источников и развитии медиаграмотности как важного компонента профессиональной деятельности педагога. Рассматриваются пути эффективного использования медиа и информации в образовательном процессе, а также методы формирования медиаграмотности в системе повышения квалификации. В заключение представлена учебная программа, направленная на развитие информационной и медиаграмотности педагогов.

Ключевые слова: информационная компетентность, медиаграмотность, медиаобразование, повышение квалификации, педагоги, критическое мышление, цифровые инструменты.

Введение

В эпоху глобализации значение медийной грамотности педагогов становится все более актуальным, а медиаобразование превращается в неотъемлемую часть повседневной жизни современного поколения. Развитие медиаобразования в мире началось с принятия Грюнвальдской декларации под эгидой Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) и Международного чрезвычайного детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) [1]. Этот документ внес значительный вклад в формирование правовых основ медиаобразования, а также способствовал принятию Декларации прав ребенка и Конвенции о правах ребенка.

В своем Послании 2023 года Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что одной из стратегических задач в сфере образования, соответствующих направлениям государственной политики, является превращение Казахстана в IT-державу и необходимость освоения навыков медийной грамотности будущими поколениями [2].

На сегодняшний день актуальной проблемой является обеспечение педагогов навыками эффективного использования информационных и медийных технологий в процессе повышения их квалификации. Педагоги должны не только обладать знаниями, но и уметь правильно анализировать информацию, а также постоянно обновлять свои знания.

Развитие информационной и медийной грамотности способствует внедрению инновационных методов в образовательный процесс, эффективной организации учебных материалов и повышению критического мышления обучающихся. Более того, данные навыки помогают педагогам правильно ориентироваться в информационном пространстве и внедрять инновации в свою профессиональную деятельность.

Соответствие педагогов современным требованиям информационного общества делает развитие их информационной и медийной грамотности одним из ключевых факторов повышения качества образования. В данной статье рассматриваются пути развития информационной и медийной грамотности педагогов, а также анализируются теоретические и практические аспекты данной темы.

Материалы и методы

Были проведены анализы работ как зарубежных, так и отечественных исследователей. Среди зарубежных ученых, известных своими исследованиями в области медиаобразования, медиакультуры и медиатехнологий, особое место занимают труды Вэнса Паккарда (необходимость медиаобразования), Маршалла Маклюэна («Понимание медиа», «Галактика Гутенберга»), а также Эрнеста Л. Бойера (концепция медийной грамотности) [3].

Важность медийной грамотности педагогов и ее роль в образовании и воспитании рассмотрены в работах отечественных исследователей. А.М. Ержанова акцентировала внимание на глобальной трансформации и значении массовых коммуникаций [6]. Л.С. Ахметова и А. Веревкин изучили теорию и практику медиаобразования в Казахстане [7]. К.О. Есенова сделала выводы о прагматике современного казахского медиатекста [8]. Е.Ж. Масанов исследовал проблему человека в медиакультуре. П.Б. Сейтказы разработал научно-теоретические основы подготовки будущих учителей к воспитательному процессу через средства массовой информации. А.А. Ташетов провел научно-практические исследования использования медиа-ресурсов в развитии критического мышления у будущих педагогов-психологов.

В ходе исследования использовались теоретический анализ педагогической, психологической и научно-методической литературы, методы эмпирического исследования (опросы, интервью), а также статистические методы обработки, анализа и обобщения полученных данных.

Основные положения

В настоящее время для казахстанских педагогов важно интегрировать знания о медийной грамотности в их профессиональную квалификацию. Каждый педагог должен освоить культуру использования цифровых систем, правила медийной грамотности, а также нормы коммуникации для эффективного взаимодействия в цифровой среде.

Согласно материалам ЮНЕСКО, медиаобразование является важной частью педагогического образования, направленного на освоение теоретических и практических навыков эффективного использования средств массовой коммуникации. На международной конференции ЮНЕСКО в 2002 году медиаобразование было признано неотъемлемым элементом права каждого человека на доступ к информации и самовыражение [4]. Медиаобразование и информационная грамотность вооружают людей знаниями и навыками.

Термин «медиа» заимствован из английского языка и означает «средства массовой информации» – телевидение, радио, газеты, интернет. В свою очередь, «медиакультура» – это способность личности осваивать новые знания в медийной сфере и применять их в соответствии с установленными нормами и правилами [5].

Многие учителя используют медиа преимущественно в качестве наглядного материала, не всегда осознавая их дидактический и воспитательный потенциал. Необходимо целенаправленно готовить педагогов к медиаграмотности и медиакультуре, развивать навыки критического восприятия информации, а также способность к вербальной интерпретации визуальных образов. Кроме того, педагоги должны глубже понимать содержательные особенности информации и уметь применять их на практике. Это способствует повышению их информационной компетентности и уровня работы с информацией.

Результаты и обсуждение

Формирование информационной компетентности педагогов включает следующие основные задачи:

- ♦ понимание медиатекстов (медиаинформации) и экспериментирование с различными методами их использования, обучение созданию медиаконтента;
- ♦ анализ, восприятие и понимание информационного содержания медиасообщений;
- ♦ развитие коммуникативных навыков (вербальных и невербальных);
- ♦ развитие критического мышления и способности оценивать качество информации;
- ♦ совершенствование умения выражать свои взгляды с помощью медиасредств и информационно-коммуникационных технологий [5].

Развитие информационной и медиаграмотности педагогов является одним из важнейших направлений системы образования. Это необходимо для обеспечения качественного обучения учащихся и их ориентации в медиaprостранстве (таблица 1).

Таблица 1 – Основные аспекты информационной и медиаграмотности

Информационная грамотность (компьютерная грамотность + навыки написания и обработки информации)	Медиаграмотность (анализ, оценка и создание информации в различных медиасредах)
Распознавание информации Определение видов, форм и источников информации, оценка их надежности; критический анализ данных и понимание их влияния.	Критический анализ контента Анализ цели, автора, воздействия и достоверности медиасообщений.
Управление информацией Сбор, организация, хранение и распространение информации; эффективный доступ к информации, поиск и нахождение необходимых данных.	Понимание языка медиа Изучение языка медиа (кадры, звук, музыка) и их влияния на аудиторию.
Использование информации Применение данных для получения новых знаний, принятия решений и решения проблем; этическое и ответственное использование информации.	Управление медиапотреблением Осознанное и эффективное потребление медиаконтента; управление временем и предотвращение зависимости от медиа.
	Освоение медиапроизводства Развитие навыков создания, распространения и публикации медиаконтента.
Примечание: Составлено автором.	

Данная классификация позволяет определить уровень информационной и медиаграмотности педагогов, а также конкретизировать направления их развития. Подготовка медиаграмотных педагогов и обучение их эффективной работе в информационном пространстве – одна из актуальных задач современного образования.

На сегодняшний день многие педагоги умеют пользоваться информационными инструментами, но недостаточно развиты в критическом анализе, осмысленном применении и объективной оценке медиаконтента.

Информационная грамотность заключается в умении искать, обрабатывать, анализировать и корректно использовать информацию.

Медиаграмотность же формирует навыки критического восприятия информации, поступающей через медиа, и её правильной оценки.

В современной педагогике важна взаимосвязь этих двух компетенций. Однако многие учителя до сих пор не могут эффективно применять их в образовательном процессе. Это связано как с недостаточным повышением квалификации, так и с постоянными изменениями технологий и медийной среды.

Исследование выявило острую необходимость в специальных тренингах и образовательных программах, направленных на развитие информационной и медиаграмотности педагогов.

Цели и задачи исследования:

- ♦ изучить пути развития информационной и медиаграмотности педагогов;
- ♦ ценить уровень информационной и медиаграмотности среди педагогов;
- ♦ определить наиболее эффективные методы повышения медиаграмотности учителей.

Были изучены научные труды по данной теме, проведены опросы среди педагогов, а также рассмотрены конкретные примеры из нескольких учебных заведений.

Опрос охватил 100 педагогов различных дисциплин. Большинство респондентов – преподаватели в возрасте от 31 до 55 лет, что свидетельствует о высоком интересе к медиаграмотности среди опытных учителей. Однако значительное участие молодых педагогов также подтверждает их высокий уровень владения цифровыми технологиями.

Какой у вас уровень медиаграмотности?

- ♦ Высокий – 10%
- ♦ Средний – 65%
- ♦ Низкий – 25%

Большинство педагогов (65%) оценили свой уровень медиаграмотности как средний, что указывает на необходимость специализированных курсов и тренингов. При этом 25% отметили низкий уровень, что подтверждает важность повышения квалификации в данной области.

Ключевые факторы повышения медиаграмотности и информационных навыков педагогов:

- ♦ курсы профессионального развития – 70%
- ♦ межкультурная коммуникация – 15%
- ♦ использование инновационных методов обучения – 50%
- ♦ эффективное применение информационных технологий – 55%

Таким образом, исследование подтвердило необходимость внедрения специальных обучающих программ, направленных на развитие медиаграмотности и информационной компетентности педагогов.

Исследование подтвердило, что курсы профессионального развития являются ключевым фактором в повышении медиаграмотности педагогов. Кроме того, важное значение имеют использование инновационных методов обучения и эффективное применение информационных технологий.

Результаты исследования показали острую необходимость в образовательных курсах, направленных на развитие медиаграмотности и информационных компетенций среди педагогов.

Пути развития медиаграмотности педагогов: проведение тренингов и курсов; использование онлайн-ресурсов и учебных материалов; дополнительное повышение квалификации по информационной и медиаграмотности; освоение новых технологий; развитие навыков критической оценки информации в социальных сетях. С учетом значимости данных компетенций для педагогов рекомендовано внедрение специальных программ и курсов в образовательных учреждениях. На основе результатов исследования старшие преподаватели АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу» (Институт профессионального развития по г. Алматы) разработали 40-часовую образовательную программу повышения квалификации на тему «Медиаграмотность педагогов» (таблица 2).

Таблица 2 – Программа «Медиаграмотность педагогов»

Содержание программы		
1	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, НОРМАТИВНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА Результат обучения: улучшение навыков применения нормативных документов в области медиаграмотности (медиа-определение)	Первый модуль предусматривает рассмотрение законодательства в области применения медиатехнологий в системе образования. Это позволит педагогам использовать технологии медиаграмотности в различных областях своей преподавательской деятельности.
2	АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ И ПСИХОЛОГИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ Результат обучения: повышение знаний и навыков применения медиатехнологий в воспитательном процессе (каталог мотивационных технологий и методов воспитания обучающихся)	Второй модуль охватывает аспекты педагогической психологии и стимулирования слушателей с помощью медиатехнологий. Эти аспекты являются новыми для педагогов, поскольку включают современные методы работы с аудиторией и создания поддерживающей образовательной среды.
3	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ И МЕТОДОВ ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ Результат обучения: актуализация навыков взаимодействия с обучающимися через медиaprостранство (образовательный медиапроект)	Третий модуль демонстрирует различные подходы к использованию технологий медиаграмотности в учебно-воспитательном процессе, в том числе создание познавательного контента в медиaprостранстве для уроков, что придает программе инновационный характер.
4	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ Результат обучения: развитие навыков использования цифровых технологий медиаграмотности на уроках (кейсы педагогов в онлайн-приложениях)	Четвертый модуль направлен на развитие навыков использования искусственного интеллекта и комплексных гаджетов с медиатехнологиями. Учитывая быстрые темпы развития цифровых технологий в образовании, этот модуль добавляет актуальность и новизну программе.
5	РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ И ПРОЕКТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГОВ Результат обучения: совершенствование навыков создания страниц в социальных сетях (страница педагога в социальных сетях)	Последний модуль охватывает вопросы исследовательской и проектной компетентности педагогов, в частности, моделирование образа педагога в социальных сетях.
Примечание: Составлено автором.		

Целью программы является развитие у педагогов навыков эффективного применения технологий медиаграмотности в образовательном процессе. Курс повышения квалификации «Медиаграмотность педагога» предназначен для обучения педагогов образовательных учреждений.

Программа направлена на развитие ключевых компетенций в области медиаграмотности, включая: потребление и создание медиа-контента; критический анализ информации; формирование активной гражданской позиции; освоение норм социально-культурной этики.

Содержание модулей программы помогает педагогам разрабатывать собственные стратегии применения медиатехнологий в обучении. Анализ существующих образовательных программ показывает, что традиционные методы обучения недостаточно охватывают развитие медиакомпетенций. В отличие от них, данный курс предлагает системный и комплексный подход к подготовке педагогов в сфере медиапедагогики.

Кроме того, программа учитывает актуальные вызовы цифровой эпохи:

- ♦ Дети и подростки активно используют гаджеты, социальные сети и медиаплатформы, что требует от педагогов новых подходов в обучении.

- ♦ В курсе рассматриваются законодательные требования к использованию медиатехнологий в образовании.

- ♦ Программа подчеркивает важность репутации педагога в цифровой среде, включая его активность в социальных сетях.

Программа включает разнообразные методики, ориентированные на повышение вовлеченности педагогов:

1. Игровое обучение (геймификация): использование игровых элементов (квесты, баллы, награды, соревнования) для мотивации педагогов.

2. Проектное обучение: работа над реальными проектами, требующими применения медиатехнологий.

3. Индивидуальное обучение: адаптация учебных материалов под уровень знаний и потребности каждого педагога с помощью интерактивных технологий.

4. Использование технологий дополненной и виртуальной реальности: внедрение специализированных приложений и платформ для моделирования реальных ситуаций общения в соцсетях.

5. Интерактивные онлайн-платформы для самостоятельного обучения: возможность общения с коллегами, выполнения тестов и заданий, получения обратной связи в режиме реального времени.

Заключение

Данная программа способствует повышению качества образования, помогая педагогам эффективно интегрировать медиатехнологии в учебный процесс. Внедрение этого курса в систему повышения квалификации педагогов позволит развивать критическое мышление, информационную культуру и медиакомпетенции, необходимые в современном цифровом обществе.

Развитие информационной и медиаграмотности педагогов является важным компонентом повышения качества образовательной системы. Поиск эффективных методов формирования и развития этих навыков, а также внедрение их в педагогическую деятельность является крайне важным. Информационная и медиаграмотность способствует повышению эффективности образовательного процесса, развитию мыслительных способностей учащихся и помогает им адаптироваться к современному информационному пространству.

Специальные тренинги и учебные программы для педагогов и образовательных работников, курсы повышения квалификации играют важную роль в формировании информационной и медиаграмотности. Исследования в этом направлении должны продолжаться, чтобы повысить профессиональные навыки педагогов и развивать умения эффективно использовать новые образовательные технологии для обеспечения качественного и результативного учебного процесса. Результаты исследования и практические задания дают педагогам возможность развивать навыки информационной и медиаграмотности и применять их в своей профессиональной деятельности. Поэтому необходимо уделять особое внимание непрерывному повышению квалификации педагогов, поскольку это является основой развития образовательной системы и успешного будущего поколений в информационном обществе.

В ходе исследования были получены следующие результаты:

Во-первых, определены история развития медиаобразования как основы для развития медиаграмотности в условиях информационного общества, его основные характеристики, цели и задачи, теоретические основы и принципы. Также уточнено значение понятия «медиаграмотность педагогов» и роль этого понятия в современный период.

Во-вторых, рассмотрены пути развития медиаграмотности педагогов, проанализированы методы их применения на практике. Разработана программа повышения квалификации «Медиаграмотность педагогов», создан учебно-методический комплекс. Программа повышения квалификации и учебно-методический комплекс прошли экспертную оценку и были утверждены Министерством образования и науки Республики Казахстан.

Кроме того, были предложены несколько рекомендаций для дальнейшего развития работы по повышению медиаграмотности педагогов: организация поддержки после курсов в офлайн и онлайн форматах, мастер-классов и семинаров в рамках курса повышения квалификации «Медиаграмотность педагогов»; разработка методических рекомендаций, направленных на повышение медиаграмотности и медиакультуры педагогов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Jones S., Johnson A. Teaching Media Literacy in the Digital Age // Journal of Educational Technology. 2020, no. 15(2), pp. 101–120.
- 2 ҚР Президентінің «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы». – 2023.
- 3 Жеңіс М. Қазіргі медиабілімнің даму жолдары // «Медиабілім беру және киберәлеуметтену» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 215–218 бб.
- 4 UNESCO. The Seville Recommendation // Youth Media Education. – Paris: UNESCO, 2002.
- 5 Медиа ақпараттық сауаттылық: мұғалімдерге арналған ресурстық кітап. – Астана, 2018.
- 6 Ержанова А.М. Массовые коммуникация и их влияние на глобальные трансформации культуры: дис. ... докт. филос. наук: 24.00.01. – Алматы, 2010. – 257 с.
- 7 Ахметова Л.С., Вережкин Т.Ю. и др. Медиаобразование в Казахстане: учебно-метод. пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 254 б.
- 8 Баймұлытдинова А.Ш. Медиа-развитие в Казахстане: взгляд в современность // Түркілердің әлемдік өркениетке қосқан үлесі. ХФТК материалдары. – Алматы, 2013. – 247–249 бб.
- 9 Блум Б. Taxonomy of Educational Objectives. New York: David McKay Company, 1956.
- 10 Исаева Г.Р., Сулейменова Л.Т. Ақпараттық және медиасауаттылықты дамыту // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2021. – № 12(3). – 45–50 бб.

REFERENCES

- 1 Jones S., Johnson A. (2020) Teaching Media Literacy in the Digital Age // Journal of Educational Technology, no. 15(2), pp. 101–120. (In English).
- 2 QR Prezidentiniñ «Ädiletli Qazaqstannyñ ekonomikalyq bağdary» atty Qazaqstan halqyna Joldauy». 2023. (In Kazakh).
- 3 Jeñis M. (2014) Qazırgı mediabilimniñ damu joldary // «Mediabilim beru jäne kiberäleumettenu» atty halyqaralyq ғылыми-тәжірибелік konferensia materialdary. Almaty: Qazaq universiteti, 215–218 pp. (In Kazakh).
- 4 UNESCO. The Seville Recommendation // Youth Media Education. Paris: UNESCO, 2002. (In English).
- 5 Media aqparattyq sauattylyq: mūğalımderge arnalğan resurstyq kitap. Astana, 2018. (In Kazakh).
- 6 Epzhanova A.M. (2010) Maccovyte kommunikacija i ih vlijanie na global'nye tpancformacii kyl'tyry: dic. ... dokt. filoc. nayk: 24.00.01. Almaty, 257 p. (In Russian).
- 7 Ahmetova L.S., Verevkin T.Ju. i dr. (2013) Mediaobrazovanie v Kazahstane: uchebno-metod.posobie. Almaty: Қазақ universiteti, 254 p. (In Russian).
- 8 Bajmul'tdinova A.Sh. (2013) Media-razvitie v Kazahstane: vzgljad v sovremennost' // Tyrkilerdin әлемдік өркениетке қосқан үлесі. HFTK materialdary. Almaty, 247–249 pp. (In Russian).
- 9 Blum B. Taxonomy of Educational Objectives. New York: David McKay Company, 1956. (In English).
- 10 İsaeva G.R., Suleimenova L.T. (2021) Aqparattyq jäne mediasauattylyqty damytu // Qazaq tılı men әдеbieti. No. 12(3). 45–50 pp. (In Kazakh).

КОМЕКОВА С.О.,*¹

п.ғ.м., аға оқытушы.

*e-mail: skomekova@orleu-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-3595-6625

¹«Өрлеу» БАҰО АҚФ,

Алматы қаласы бойынша

Кәсіби даму институты,

Алматы қ., Қазақстан

ПЕДАГОГТЕРДІҢ АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

Андатпа

Бұл мақалада «медиасауаттылық», «ақпараттық сауаттылық», «медиаәдениет», «медиабілім беру» ұғымдарына теориялық талдау жасалып, педагогтердің ақпараттық және медиасауаттылығын арттыру мәселелері қарастырылады. Ақпараттық технологиялар мен медианың білім беру жүйесіндегі рөлі артып отырған заманда педагогтердің кәсіби шеберлігін арттыру қажеттілігі айқындалады. Автор, ақпараттық көздердің жеке тұлғаны ақпараттандыру және дамытудағы маңыздылығын ескере отырып, педагогтердің медиасауаттылығын қалыптастырудың, сондай-ақ ақпарат көздеріне сыни талдау жүргізудің қажеттілігін атап өтеді. Мақалада педагогтерге ақпарат пен медианы тиімді пайдалану жолдары, сондай-ақ, біліктілікті арттыру жүйесінде педагогтердің медиасауаттылығын дамыту әдістері сараланған. Сонымен қатар, педагогтердің медиасауаттылығын арттыруға арналған оқу бағдарламасы ұсынылған.

Тірек сөздер: ақпараттық құзыреттілік, медиасауаттылық, медиабілім, біліктілікті арттыру, педагогтер, сыни ойлау, цифрлық құралдар.

KOMEKOVA S.O.,*¹

m.p.s., senior lecturer.

*e-mail: skomekova@orleu-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-3595-6625

¹JSC Örleu,

Institute for Professional Development

Almaty City Branch,

Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF INFORMATION LITERACY OF TEACHERS

Abstract

This article provides a theoretical analysis of the concepts of “media literacy,” “information literacy,” “media culture,” and “media education”. It addresses the current issues of improving information and media literacy among educators. In the context of the rapid development of information technologies and media in the education system, the need for enhancing the professional competencies of educators is evident. The author emphasizes the importance of critical analysis of information sources and the development of media literacy as a key component of a teacher's professional activity. The article explores ways of effectively using media and information in the educational process, as well as methods for fostering media literacy within the framework of professional development. The article concludes with an educational program aimed at developing the information and media literacy of educators.

Key words: information competence, media literacy, media education, professional development, teachers, critical thinking, digital tools.

IRSTI 14.33.09
UDC 372.881.161.1

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-88-94>

MEIRBEKOVA M.M.,*¹

m.p.s., teacher moderator.

*e-mail: Meirbekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8221-5536

ABAEVA ZH.S.,²

c.phil.s., senior lecturer.

e-mail: abaevazh24@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4410-1025

¹STI «Comprehensive school 17»,

Boralday, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING DEEP LINGUISTIC AND LITERARY SKILLS IN SCHOOLCHILDREN

Abstract

Teaching the Russian language and literature in secondary school is a crucial process aimed at developing not only students' linguistic and literary competencies but also their critical thinking, creativity, and communication skills. This article explores the pedagogical aspects of teaching these subjects, with a focus on modern teaching methodologies, the integration of digital technologies, and innovative learning tools. It examines how adapting traditional approaches to new educational standards and students' needs contributes to increased engagement and improved learning outcomes. Special attention is given to analyzing the challenges teachers face when implementing innovations, as well as identifying effective strategies for fostering deep linguistic and literary skills in schoolchildren. The research findings will be valuable for educators seeking to modernize their teaching approach by incorporating advanced educational practices.

Key words: Russian language, literature, secondary school, digital technologies, critical thinking, communication skills, pedagogical practice.

Introduction

Teaching the Russian language and literature in secondary school plays a crucial role in shaping students' linguistic and cultural competencies. The methodological aspects of this subject involve not only the transmission of knowledge but also the development of critical thinking, creativity, and communication skills. Modern educational practices increasingly integrate innovative teaching approaches to enhance student engagement and learning outcomes.

The relevance of this study lies in the need to adapt traditional teaching methods to contemporary educational standards and students' needs. Effective teaching strategies should take into account the psychological and age-related characteristics of secondary school students, ensuring a balance between theoretical knowledge and practical application. Moreover, the integration of digital technologies and interactive methods has become essential in making the learning process more dynamic and effective.

This article examines the pedagogical aspects of teaching the Russian language and literature in secondary school, focusing on modern teaching methods, the challenges faced by educators, and the impact of innovative learning tools. By analyzing various methodologies, the study aims to identify best practices that contribute to the development of students' linguistic skills and literary appreciation. The findings of this research will provide valuable insights for educators striving to improve their teaching methods in line with contemporary educational trends.

Materials and methods

This study employs a combination of qualitative and quantitative research methods to examine the pedagogical aspects of teaching the Russian language and literature in secondary school. The primary focus is on teaching strategies, curriculum development, and teacher-student interaction, which contribute to effective language instruction and literary appreciation.

A mixed-methods approach was adopted, incorporating classroom observations, teacher interviews, and student surveys. The qualitative component includes an analysis of teaching methods through recorded lessons and teachers' reflections. The quantitative aspect focuses on assessing student performance using standardized tests and comparative analysis.

Observations were conducted in several secondary schools to identify common teaching practices and levels of student engagement. Interviews with teachers included structured and semi-structured discussions with experienced educators to gather insights into their teaching approaches and challenges. Student surveys were conducted to evaluate students' perceptions of the subject, their level of engagement, and the effectiveness of various teaching strategies.

The study examines both traditional and modern approaches to teaching the Russian language and literature, including:

- ♦ Communicative Language Teaching (CLT): Encourages interactive learning and student participation.
- ♦ Task-Based Learning (TBL): Involves practical applications such as debates, storytelling, and project-based assignments.
- ♦ Blended Learning: Combines digital resources, such as interactive literature analysis and online language exercises, with traditional classroom instruction.
- ♦ Differentiated Instruction: Adapts teaching methods to accommodate different learning styles and student abilities.

Observation, interview, and survey data were analyzed using thematic coding for qualitative insights and statistical analysis for quantitative results. The findings aim to identify best practices and offer recommendations for improving the methodology of teaching the Russian language and literature in secondary school.

Main provisions

1. **Analysis of Educational Practices.** The study revealed that traditional methods dominate in secondary schools, with a strong focus on grammar, spelling, and literary analysis from the perspective of plot and moral lessons. However, some schools have implemented innovative methods, such as the use of information and communication technologies and project-based learning, which have led to greater student engagement.

2. **Evaluation of Teaching Method Effectiveness.** The application of differentiated instruction allows for the consideration of students' individual characteristics, increasing their motivation to study the subject. Methods aimed at developing critical thinking and creative skills (e.g., debates and discussions) have contributed to improved analytical abilities and the quality of written work.

3. **Students' Perception of the Subject.** Surveys among students indicated that they find lessons incorporating interactive elements, such as group projects, multimedia materials, and online platforms for literature discussions, more engaging and interesting.

4. **The Role of the Teacher in the Educational Process.** Teachers who use innovative methods (e.g., theatrical techniques for studying literature or interdisciplinary integration) report high levels of student engagement and positive feedback on the material.

Results and discussion

1. **Innovative Methods and Their Impact on the Educational Process.** The integration of innovative technologies and active learning methods has a positive effect on student motivation. Interactive and collaborative approaches not only help students understand the material better but also enhance

communication and teamwork skills. However, implementing these methods requires additional effort from educators in terms of content preparation and adaptation.

2. Challenges in Implementing New Methodologies. Despite positive outcomes, the adoption of new teaching methods requires a systematic approach. Many schools face resource shortages for implementing these technologies and the need for additional teacher training. This can be a barrier to the widespread use of innovative teaching methods in Russian language and literature education.

3. Influence of Cultural and Social Factors. Cultural differences among students play a role in their perception and understanding of the material. For instance, varying levels of reading engagement among students necessitate an individualized approach and curriculum adaptation to meet diverse needs.

4. Future Perspectives on Teaching Methodologies.

Going forward, it would be beneficial to further develop methods that deeply engage students through digital technologies and strengthen teacher-student interaction via online platforms and social networks to expand extracurricular learning opportunities. Such an approach allows for the discussion of both the positive outcomes and potential challenges associated with implementing new methodologies in Russian language and literature education.

Modern Teaching Approaches in Russian Language and Literature

Modern teaching methodologies aim to develop students' linguistic, critical, and creative skills. Key aspects include a differentiated approach, the use of digital technologies, and the incorporation of interactive learning formats.

Interactive Teaching Methods

Interactive methods engage students in the learning process, making it more engaging and productive. When studying classic literature, a flipped classroom approach can be used: students familiarize themselves with the text in advance and discuss it in small groups, while in-class time is devoted to analyzing key themes and motifs.

Recommended strategies include:

- ♦ Using debates and discussions to foster critical thinking.
- ♦ Implementing game-based learning (e.g., quests, role-playing games).
- ♦ Encouraging pair and group work for collaborative text analysis.

These approaches enhance students' understanding of literary works while making the learning process more dynamic and interactive.

Integration of Digital Technologies

Digital tools help diversify information presentation formats and encourage independent student work. Educational platforms such as YaKlass and Russian Electronic School allow students to take tests, watch interactive lectures, and receive instant feedback.

To effectively integrate digital tools into the teaching of Russian language and literature, the following recommendations can be made:

- ♦ Incorporate multimedia presentations and video lectures.
- ♦ Utilize online resources for text analysis and grammar exercises.
- ♦ Apply gamification elements to enhance student motivation.

Differentiated and Individualized Approach

Students have different abilities and learning styles, making it essential to tailor assignments to their level of preparation. When studying complex literary works, students can be offered different task formats: some write essays, others create concept maps or develop multimedia projects.

Teachers are encouraged to:

- ♦ Design multi-level assignments that accommodate students with varying academic capabilities.
- ♦ Promote project-based learning and creative tasks.
- ♦ Implement formative assessment methods to track individual progress.

Connecting Literature to Students' Life Experiences

It is crucial that literature studies do not remain abstract but resonate with students' personal experiences. For instance, when analyzing *Crime and Punishment* by F.M. Dostoevsky, discussions can focus on moral choices and their consequences, drawing parallels with contemporary real-life examples.

Effective teaching strategies in this context include:

- ♦ Discussing relevant social issues through the lens of literary works.

- ♦ Encouraging students to write reviews and essays based on personal impressions.
- ♦ Organizing extracurricular activities related to literature, such as theater performances and book clubs.

By implementing these methods, teachers can create a more engaging and meaningful learning environment, fostering deeper student engagement with both language and literature.

Development of Writing and Speaking Skills

Developing proficient written and spoken communication is one of the key aspects of teaching the Russian language and literature. Regular short essay assignments on various topics help students enhance their argumentative skills and stylistic expression. Recommended strategies include:

- ♦ Free writing exercises to develop self-expression skills.
- ♦ Public speaking and presentations to improve oral communication.
- ♦ Writing competitions and literary creativity contests to encourage engagement.

Conclusion and Methodological Recommendations

Effective Russian language and literature teaching requires a combination of classical methodologies and innovative approaches. Interactive methods, digital technologies, and individualized learning help make lessons more dynamic and engaging, fostering not only linguistic and literary competence but also creative, critical, and analytical thinking.

Practical Teaching Strategies

1. Creating a Motivational Learning Environment

♦ Use interdisciplinary connections (e.g., analyzing literary works in the context of history, art, and philosophy).

♦ Incorporate real-life applications by integrating assignments related to students' personal experiences.

♦ Encourage original interpretations and independent conclusions with reward-based motivation.

2. Individualized Learning Approaches

♦ Implement multi-level assignments to accommodate students' cognitive and emotional differences.

♦ Develop personalized learning paths, such as allowing students to choose books for independent reading based on their interests.

3. Project-Based Learning

♦ Promote research and creative projects, such as creating literary podcasts, videos, and theatrical performances.

♦ Engage students with modern text formats, including blogs, storytelling, and infographics.

4. Enhancing Analytical and Critical Thinking Skills

♦ Introduce annotated reading methods to deepen text comprehension.

♦ Encourage comparative analysis (e.g., comparing an original work with its film adaptation).

♦ Use the "Six Thinking Hats" technique to analyze texts from multiple perspectives.

5. Integrating Modern Technologies

♦ Utilize educational platforms for knowledge assessment (e.g., Kahoot, Quizlet, LearningApps).

♦ Apply interactive tools, such as digital character maps and genealogical charts, to analyze literary works.

♦ Encourage collaborative writing in digital environments, such as composing essays in Google Docs with real-time peer editing.

6. Organizing Extracurricular Activities

♦ Establish literature clubs and organize meetings with writers.

♦ Arrange literary-themed excursions to significant literary locations and museums.

♦ Host reading competitions and literary marathons to foster a culture of reading.

By incorporating these methodologies, educators can create a more engaging and enriching learning environment, ensuring students develop both linguistic proficiency and a deeper appreciation of literature.

Conclusion

In conclusion, the study of pedagogical aspects in teaching Russian language and literature in secondary schools has highlighted the effectiveness of combining traditional teaching methods with innovative approaches. While traditional methods remain widespread, the integration of information and communication technologies, along with interactive and project-based learning, has demonstrated a significant positive impact on student engagement and academic performance. These modern methods encourage critical thinking, creativity, and collaboration, which are essential for the comprehensive development of linguistic and literary skills.

However, the successful implementation of these methods requires overcoming certain challenges, such as resource shortages and the need for continuous teacher training. Additionally, when adapting the curriculum, cultural and social factors must be considered to ensure that it resonates with all students.

Overall, the study emphasizes the importance of a balanced teaching approach, where traditional and innovative methods complement each other, fostering a more engaging and effective learning environment. Future educational reforms should focus on providing teachers with the necessary tools and resources to implement these strategies, thereby enhancing the quality of Russian language and literature education in secondary schools.

REFERENCES

- 1 Бим И.Л. Методика преподавания русского языка. – М.: Просвещение, 2020. – С. 45–78.
- 2 Гальскова Н.Д. Современные подходы к обучению языку и литературе. – СПб.: Питер, 2019. – С. 102–136.
- 3 Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения в средней школе. – М.: Академия, 2018. – С. 59–94.
- 4 Кудина М.А. Интерактивные технологии в преподавании литературы. – Казань: Феникс, 2021. – С. 80–112.
- 5 Соловейчик М.С. Русский язык в школе: теория и практика. – М.: Легион, 2020. – С. 33–67.
- 6 Федорова Е.В. Использование цифровых технологий в обучении литературе. – Екатеринбург: У-Фактория, 2022. – С. 120–150.
- 7 Черкасова Е.Н. Проектная деятельность на уроках русского языка. – СПб.: Лань, 2019. – С. 66–98.
- 8 Шатилов С.Ф. Методика преподавания литературы. – М.: Юрайт, 2021. – С. 25–58.

REFERENCES

- 1 Bim I.L. Metodika prepodavanija russkogo jazyka. M.: Prosveshhenie, 2020. P. 45–78. (In Russian).
- 2 Gal'skova N.D. Sovremennye podhody k obucheniju jazyku i literature. SPb.: Piter, 2019. P. 102–136. (In Russian).
- 3 Zimnjaja I.A. Psihologicheskie aspekty obuchenija v srednej shkole. – M.: Akademija, 2018. P. 59–94. (In Russian).
- 4 Kudina M.A. Interaktivnye tehnologii v prepodavanii literatury. – Kazan': Feniks, 2021. P. 80–112. (In Russian).
- 5 Solovejchik M.S. Russkij jazyk v shkole: teorija i praktika. M.: Legion, 2020. P. 33–67. (In Russian).
- 6 Fedorova E.V. Ispol'zovanie cifrovyh tehnologij v obuchenii literature. Ekaterinburg: U-Faktoriya, 2022. P. 120–150. (In Russian).
- 7 Cherkasova E.N. Proektnaja dejatel'nost' na urokah russkogo jazyka. SPb.: Lan', 2019. P. 66–98. (In Russian).
- 8 Shatilov S.F. Metodika prepodavanija literatury. M.: Jurajt, 2021. P. 25–58. (In Russian).

МЕЙРБЕКОВА М.М.,*¹

п.ф.м., модератор мұғалім.

*e-mail: Meirbekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8221-5536

АБАЕВА Ж.С.,²

ф.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: abaevazh24@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4410-1025

¹МҚМ «17 Орта мектебі»,

Боралдай а., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТЕРЕҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Орта мектепте орыс тілі мен әдебиетін оқыту – оқушылардың тек тілдік және әдеби құзыреттіліктерін ғана емес, сонымен қатар сыни ойлау, креативтілік және коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған маңызды процесс. Бұл мақалада аталған пәндерді оқытудың педагогикалық аспектілері қарастырылып, заманауи оқыту әдістеріне, цифрлық технологияларды және инновациялық оқыту құралдарын қолдануға ерекше назар аударылады. Дәстүрлі әдістерді жаңа білім беру стандарттары мен оқушылардың қажеттіліктеріне бейімдеу олардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын жақсартуға қалай ықпал ететіні талданады. Сондай-ақ, мұғалімдердің инновацияларды енгізу барысында кездесетін мәселелері талданып, мектеп оқушыларының терең лингвистикалық және әдеби дағдыларын қалыптастыруға арналған тиімді стратегиялар анықталады. Зерттеу нәтижелері оқыту әдістерін заманауи білім беру тәжірибелерімен жетілдіруге ұмтылған мұғалімдер үшін пайдалы болады.

Тірек сөздер: орыс тілі, әдебиет, орта мектеп, цифрлық технологиялар, сыни ойлау, коммуникативтік дағдылар, педагогикалық практика.

МЕЙРБЕКОВА М.М.,*¹

м.п.н., учитель-модератор.

*e-mail: Meirbekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8221-5536

АБАЕВА Ж.С.,²

к.ф.н., ст. преподаватель.

e-mail: abaevazh24@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4410-1025

¹ГКУ «Средняя школа 17»,

п. Боралдай, Казахстан

²Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГЛУБОКИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ НАВЫКОВ У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Преподавание русского языка и литературы в средней школе представляет собой важный процесс, направленный на развитие у учащихся не только языковых и литературных компетенций, но и критического

мышления, креативности и коммуникативных навыков. В статье рассматриваются педагогические аспекты преподавания этих предметов с акцентом на современные методики обучения, интеграцию цифровых технологий и инновационных средств обучения. Исследуется, как адаптация традиционных подходов к новым образовательным стандартам и потребностям учащихся способствует повышению вовлеченности и улучшению результатов обучения. Особое внимание уделяется анализу проблем, с которыми сталкиваются педагоги в процессе внедрения инноваций, а также выявлению эффективных стратегий для формирования глубоких лингвистических и литературных навыков у школьников. Результаты исследования окажутся полезными для учителей, стремящихся модернизировать свой подход к преподаванию, используя передовые образовательные практики.

Ключевые слова: русский язык, литература, средняя школа, цифровые технологии, критическое мышление, коммуникативные навыки, педагогическая практика.

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, **UDC** and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 5-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, key words, introduction, main provisions, materials and methods, literature review, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Editorial board

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY ЖҰРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН
МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстіңгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - [http:// www.translit.ru](http://www.translit.ru)) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, әдебиетке шолу, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайын- дайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Редакциялық алқа

**ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ
В ЖУРНАЛЕ EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, литературный обзор, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Редакционная коллегия

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY
(EJCRP&P)**

**Scientific and practical journal
№ 1(6) 2024**

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 20.03.2024
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m².
Conditional printed sheets 12,5 Conditional publishing sheets 14,0
Circulation 500 copies
Order No. 8

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК
